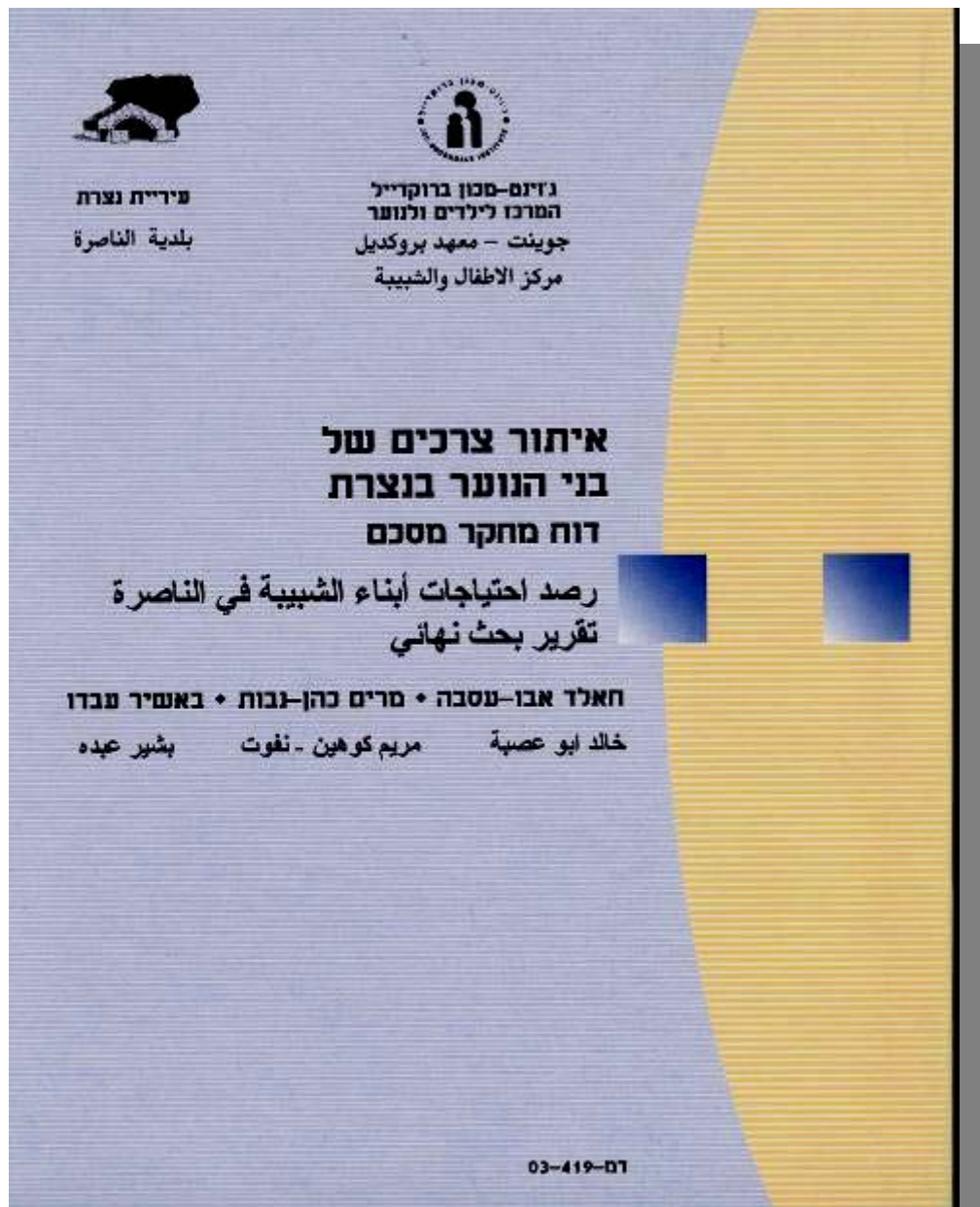

כדי להקל על השיטוט במסמך זה, יש לפתוח את "סימניות (Bookmarks)"
על ידי לחיצה על הלשונית המתאימה או באמצעות הקשה על F6.

עיריית נצרת
بلدية الناصرة

ג'וינט-מכון ברוקדייל
המרכז לילדים ולנוער
جوينت-معهد بروكديل
مركز الاطفال والشبيبة

איתור צרכים של בני הנוער בנצרת דוח מחקר מסכם

تقرير بحث نهائي

חאלד אבו-עסבה ♦ מרים כהן-נבות ♦ באשיר עבדו

-

עיריית נצרת
بلدية الناصرة

ג'וינט-מכון ברוקדייל
המרכז לילדים ולנוער
جوينت-معهد بروكديل
مركز الاطفال والشبيبة

איתור צרכים של בני הנוער בנצרת

דוח מחקר מסכם

تقرير بحث نهائي

באשיר עבדו ²	מרים כהן-נבות ¹	חאלד אבו-עסבה ¹
2	1	1
	-	

¹ ג'וינט-מכון ברוקדייל
² עיריית נצרת
—
1
2

מאי 2003

ירושלים

אייר תשס"ג
2003

עבודה זו מתפרסמת במסגרת המרכז לילדים ולנוער בג'וינט-מכון ברוקדייל. המרכז לילדים ולנוער הוקם בשנת 1995 במכון ברוקדייל, בחסות הג'וינט וממשלת ישראל. מטרת המרכז היא לקדם את רווחתם של ילדים ובני נוער יהודים וערבים באמצעות תכנית הכוללת מחקר, הפצה פעילה של מידע וידע, ייעוץ לקובעי מדיניות ולמפתחי תכניות בשדה ופיתוח מנהיגות.

ג'וינט-מכון ברוקדייל
המרכז לילדים ולנוער
ת"ד 3886
ירושלים 91037

טלפון : 6557400-02
פקס : 5612391-02

אתר אינטרנט : www.jdc.org.il/brookdale

פרסומים נוספים של מכון ברוקדייל בתחום זה

הראל, י.; אלנבוגן-פרנקוביץ, ש.; מולכו, מ.; אבו-עסבה, ח'.; חביב, ג'. 2002. **נוער בישראל: רווחה חברתית, בריאות והתנהגויות סיכון במבט בינלאומי - ממצאי המחקר השני (1998)**. פמ-02-54.

כאהן-סטרבצ'ינסקי, פ.; ואזן-סיקרן, ל. (מכון ברוקדייל); זסלבסקי, ט.; גפן, ש.; רונאל, נ. (המרכז הבינתחומי ללימודי ילדים ונוער). 2002. **הערכה של מרכזי מידע וייעוץ לבני נוער "הפוך על הפוך": דוח מחקר שני**. דמ-02-388.

כורזים, י.; דולב, ט. אבו-עסבה, ח'. 2002. **ילדים ובני נוער בסיכון באוכלוסייה הערבית במחוז חיפה והצפון**. דמ-02-387.

כהן-נבות, מ.; אלנבוגן-פרנקוביץ, ש.; ריינפלד, ת. 2001. **הנשירה הגלויה והסמויה בקרב בני הנוער**. דמ-01-381. (בליווי ובפיקוח מרכז המחקר והמידע של הכנסת).

כאהן-סטרבצ'ינסקי, פ.; דולב, ט.; שמש, א. 1999. **סקר מאפייני בני נוער בטיפול היחידות לקידום נוער שבפיקוח מינהל חברה ונוער, במשרד החינוך, התרבות והספורט: מאפיינים, צרכים ומענים**. 2002. דמ-99-344.

אבו-עסבה, ח'. (עורך) 1998. **ילדים ובני נוער ערבים בישראל - ממצב קיים לקראת סדר יום עתידי**. פמ-48-98 (בעברית); פמ-99-50 (בערבית).

להזמנת הפרסומים ניתן לפנות לגיוינט-מכון ברוקדייל, גבעת הגיוינט, ת"ד 3886, ירושלים 91037, טל' 02-6557400, פקס: 02-5612391, דואר אלקטרוני: brook@jdc.org.il.

צוות המחקר של הפרויקט

עיריית נצרת : באשיר עבדו, מנהל המחלקה לתכנון פדגוגי באגף החינוך
פאדי סוידן, עוזר למנכ"ל העירייה - רכז המחקר ברמת שדה
מחמוד נסאר, מנהל רשת המרכזים הקהילתיים (מתנ"ס) נצרת
סאמיה בסול, מנהלת היחידה לביקור סדיר
שאדיה אסכנדר, ראש צוות, אגף הרווחה
סאאיב זריק, מנהל היחידה לקידום הנוער מתנ"ס נצרת

מכון ברוקדייל : ח'אלד אבו-עסבה, חוקר בכיר
מרים כהן-נבות, חוקרת בכירה
אנטיגונה אשקר, עוזרת מחקר
מונא חורי-כסאברי, עוזרת מחקר
שרון עמיאל, עוזרת מחקר
אסנת לבנדה, עוזרת מחקר

תקציר

הפרויקט "איתור צרכים של בני הנוער בנצרת" הוא פרי יוזמתם של ראשי המערכת העירונית בנצרת, העיר הערבית הגדולה בישראל, אשר חיפשו דרך לשפר את מערכת השירותים לבני הנוער בעיר. מכון ברוקדייל נענה לפנייתה של עיריית נצרת לסייע ביצירת תשתית מידע שתשמש בסיס לתכנון השירותים ברמה העירונית בעבור בני הנוער. הפרויקט כלל מגוון פעולות מחקר, ובעיקר: סקר בקרב 729 תלמידים בבתי-הספר בכיתות ו', ט' ו-י"א, המהווים מדגם של 20% מהתלמידים בכיתות אלו, סקר בקרב 98 נושרים ממערכת החינוך הפורמלי, ומיפוי 76 שירותים לחינוך בלתי פורמלי ופנאי באמצעות ריאיון של כלל מנהלי שירותים אלה. המחקר גובש ובוצע על-ידי צוות משותף של עיריית נצרת ומכון ברוקדייל.

הפרויקט מתבסס על הנחות היסוד של תכנון כוללני, הגורסות כי לבני הנוער יש צרכים בתחומים רבים. על כן, נאסף מידע ביחס לתחומי החיים המרכזיים של בני הנוער בעיר במטרה לבחון את צורכיהם כפי שאלה נתפסים על-ידם. בגיבוש תכנית המחקר, הושם דגש מיוחד על התחום של חינוך בלתי פורמלי ופעילות פנאי. בישראל יש הכרה בתפקיד החשוב שמסגרות לחינוך בלתי פורמלי יכולות למלא בתוך כלל מערך השירותים לבני נוער, ואולם קיים מחסור בתכניות לחינוך בלתי פורמלי, וזאת במיוחד בעבור ילדים ובני נוער ערבים. כמו-כן, הופנתה תשומת לב מיוחדת לבעיותיהם ולצורכיהם של בני הנוער שנשרו ממערכת החינוך ונותרו מנותקים, ולכן הוחלט לקיים סקר גם בקרבם.

מעבר לתרומת הפרויקט לידע על צורכי בני הנוער באופן כללי, ישנה חשיבות מיוחדת בביצוע מחקר על בני נוער ערבים, וזאת לאור הצורך הרב הקיים לתכנון שירותים לבני נוער אלה. נתונים סטטיסטיים מלמדים כי בתחומים רבים קיימים פערים משמעותיים בין מצבם של בני הנוער הערבים בישראל לעומת בני הנוער היהודים, ואולם היקף השירותים והמענים הניתנים לאוכלוסייה זו, קטן יחסית. בנוסף, קיימת דאגה כי השינוי החברתי המהיר העובר על האוכלוסייה הערבית בישראל גורם למבוכה ולקשיים המלווים, לעתים, בהתפתחות של בעיות חברתיות והתנהגויות סיכון.

ממצאי המחקר נידונו על-ידי צוות המחקר המורחב, הכולל עובדים מעיריית נצרת וממכון ברוקדייל, ובעקבות זאת גובשו מסקנות ביחס לכיוונים לפיתוח מערכת השירותים לבני נוער בעיר, והוצגו לאורך כל מהלך הפרויקט, בפורומים רבים, אשר עשו בהם שימוש לתכנון פעולות שונות. מסקנות אלו שימשו ומשמשות לתהליכי תכנון של שירותים ברמה המקומית, כדי שהשירותים ישרתו טוב יותר את אוכלוסיית בני הנוער בעיר. המאמץ מופנה ליצירת מערך שירותים כולל, המשלב בתוכו שירותים לחינוך פורמלי, שירותי טיפול לבעיות חריפות, ושירותים לחינוך בלתי פורמלי ופעילות פנאי. זאת, על מנת לתת מענה למכלול צורכי בני הנוער בתחומים השונים של חייהם, לאורך זמן ובמצבים שונים.

1. סיכום הממצאים המרכזיים על בני הנוער

לימודים בבתי-הספר

לתפיסת התלמידים את הלימודים בבית-הספר היה מקום מרכזי בסקר, בגלל החשיבות המכרעת שיש ללימודים בחיי בני הנוער בהווה, וכערוך להכנתם לחייהם העתידיים כמבוגרים. רוב התלמידים בנצרת

הביעו שביעות רצון רבה מבית-הספר. עם זאת, אחוז לא מבוטל מבין התלמידים (30%) סבורים כי החוקים והכללים של בית-הספר אינם הוגנים, ורוב התלמידים (63%) סבורים כי לא קיים שיתוף בין ההנהלה לתלמידים בקביעת חוקים. בנוסף, שיעור משמעותי של תלמידים דיווחו כי יש מורים שמדברים בצורה מעליבה (38%), וכי יש מורים שמשתמשים בעונשים פיזיים (38%).

הדיווחים על אקלים בית-ספרי חיובי מלווים בדיווחים על הצלחה בלימודים. מרבית התלמידים (כ-80%) מסרו כי הם חשים שמוריהם מעריכים את הישגיהם הלימודיים כגבוהים מהממוצע. עם זאת, מהמידע שנאסף עולה, כי התלמידים חווים לעתים את ההצלחה בלימודים כדורשת מחיר כבד. בעיה מרכזית שעולה היא התחושה שציפיות המבוגרים אינן תואמות את יכולותיהם, וכי הם נתונים ללחץ כבד מדי במסגרת הלימודים: 29% מהתלמידים דיווחו שהם מרגישים לחוצים מהלימודים. אחת הדרכים להתמודד עם לחץ או קשיים בלימודים היא באמצעות קבלת עזרה לימודית. ואכן, עזרה כזו נפוצה למדי: כמחצית התלמידים (46%) מסרו כי הם מקבלים עזרה בלימודים, ואולם, 48% מהתלמידים היו מעוניינים בעזרה נוספת.

לצד אותם התלמידים שממשיכים לתפקד בבית-הספר למרות תחושות של לחץ או בעיות אחרות, ישנם תלמידים אחרים שמפגינים קשיי הסתגלות והתנהגויות של התנתקות מהלמידה ומהמסגרת הבית-ספרית. שישה אחוזים מהתלמידים סיפרו שבחודש האחרון הם נעדרו מבית-הספר למשך שלושה ימים ויותר, ולא בשל מחלה. חמישה-עשר אחוזים מהתלמידים דיווחו על התנהגויות של התנתקות מהלימודים בזמן ששהו בבית-הספר. חמישה-עשר אחוזים מהתלמידים נעדרו משיעורים ללא רשות לפחות פעם אחת בחודש האחרון. שנים-עשר אחוזים מהתלמידים העידו על התנהגויות התנתקות מהלמידה בשיעורים, על אף נוכחותם בהם. תלמידים אלה דיווחו שהם עוסקים לעתים קרובות בדברים שאינם קשורים לשיעור, מחפשים תירוצים להשתחרר מהשיעור או מבית-הספר, או מפריעים למהלך השיעור.

הנשירה מבית-הספר

כאמור, נאסף מידע גם מבני נוער שעזבו את מערכת החינוך הפורמלי, ומהווים קבוצה בסיכון גבוה. בגלל קשיים באיתור הנושרים, ובהשגת הסכמתם להתראיין, נאסף מידע בעיקר מבני נוער נושרים שהיו במגע עם גורמי טיפול קהילתיים. למרות שקבוצה זו אינה מהווה מדגם מייצג, ניתן ללמוד רבות על הגורמים לנשירה, וכן על היתרונות והחסרונות של מהלך זה בעיניהם.

רוב הנושרים שהשתתפו במחקר הם בנים, ממשפחות ברמה חברתית-כלכלית נמוכה. כמחצית מהעוזבים היו בזמן עריכת הסקר מחוץ לבית-הספר תקופה של שנה או פחות. שיעורי העזיבה הגבוהים ביותר היו בסיום כיתה ט' במעבר לבית-ספר תיכון. הסיבות העיקריות שהניעו את הנושרים לעזוב את בית-הספר קשורות בעיקר ללימודים ולהתנסות שלילית בבית-הספר. בני הנוער ציינו שהדברים העיקריים שלא מצאו חן בעיניהם בבית-הספר היו קשורים לאקלים בית-הספר, ובעיקר ליחס המורים כלפיהם, וכ-30% אף ציינו שיחס המורים אליהם היווה את הסיבה לנשירה. על אף שכיחותן של בעיות לימודיות חמורות בקרב קבוצה זו בתקופה שקדמה לפרישתם מבית-הספר, רק כשליש מהעוזבים בקבוצה שנבדקה (31%) קיבלו עזרה מיוחדת בלימודים בשנה שקדמה לעזיבה.

הסיבות העיקריות לעזיבת בית-הספר נבעו אמנם מקשיי הסתגלות לבית הספר, ואולם, נראה שבעיות בסביבת הילדים הגבירו את המצוקה ותרמו גם הן להחלטה הסופית לעזוב. סיבות נוספות לעזיבת בני הנוער את בית-הספר קשורות ללחצים מהסביבה, בעיקר לרצון לתרום לפרנסת המשפחה. שבעים ושבעה אחוזים מהנושרים דיווחו, כי בזמן שלמדו בבית-הספר היו להם עיסוקים או בעיות שונות, בעיקר בעיות משפחתיות, שהפריעו להם ללמוד.

הממצאים מלמדים כי במקרים רבים הנושרים אינם מעוניינים להפסיק ללמוד. כשליש מהנושרים ציינו שהיו מעוניינים לחזור ללימודים. הסיבות העיקריות של אלה שאינם מעוניינים לחזור ללמוד הן מחויבות לעבודה שבה נקלטו, וזכרונותיהם לגבי אווירת בית-הספר השלילית. נושרים רבים מעדיפים לקבל הכשרה מקצועית על חזרה ללימודים: כמחצית העוזבים (53%) ציינו שהם היו מעוניינים ללמוד מקצוע במסגרת כלשהי, אילו הדבר היה מתאפשר.

עבודה

מלבד לימודים, עיסוק נוסף של חלק מבני הנוער הוא עבודה בשכר. בני הנוער העובדים בשכר מועסקים על-פי-רוב כפועלים בלתי מקצועיים. כמצופה, העיסוק בעבודה בשכר מרכזי הרבה יותר בחיי הנושרים מאשר בחיי התלמידים: כשני-שלישים מהנושרים שהתראיינו עבדו בשכר, לעומת 12% מהתלמידים (22% מהבנים ו-3% מהבנות).

בתחום העבודה קיימים הבדלים משמעותיים בין בני הנוער שלומדים בבית-הספר, לבין הנושרים. בעוד שמרבית הנושרים ציינו שהם עובדים כדי לסייע בפרנסת המשפחה (64%), התלמידים שעובדים ציינו שהם עושים זאת בגלל ההנאה או לסיפוק צרכים אישיים (35%), ורק מיעוט מהם (כ-20%) ציינו שהם עובדים כדי לסייע בפרנסת המשפחה. הנושרים עובדים בהיקף שעות רב מאוד (בממוצע 48.5 שעות לשבוע): 81% מהם מסרו שהם מועסקים מעל 40 שעות בשבוע. הדבר מלמד על עומס רב על בני הנוער ועל מצב חמור ביותר של הפרת חוקי העבודה לבני נוער. מרבית העובדים בשתי הקבוצות הביעו שביעות רצון גבוהה ממקום העבודה שלהם. עדות נוספת לכך שהעבודה נתפסת כדבר חיובי על-ידי רבים מבני הנוער, היא האחוזים הגדולים של בני הנוער שאינם עובדים ושהיו רוצים לעבוד, שמגיעים עד כדי שני-שלישים מהלומדים.

אף לא אחת מהבנות שנשרו דיווחה על עבודה בשכר. כך, שללא שירותים קהילתיים, הבנות הנושרות נשארו מנותקות לחלוטין ממסגרת עיסוק מחוץ לבית.

פעילות פנאי של בני נוער

מוקד מרכזי של סקר זה היה בדיקת דפוסי ההשתתפות של בני הנוער במסגרות לחינוך בלתי פורמלי ופנאי בעיר, וכן עמדותיהם ביחס לשירותים אלה. ממצאי הסקר עולה כי יש צורך ברור בהרחבת מערכת השירותים לחינוך בלתי פורמלי ופנאי. בזמן הסקר, רק כמחצית התלמידים (48%) וכשליש מהנושרים השתתפו בפועל בחוגים או בפעילות קבוצתית מאורגנת. בני הנוער נשאלו אם הם השתתפו בחוג או בפעילות קבוצתית כלשהם (כולל נבחרת ספורט), מטעם העירייה או כל גוף אחר, במקום כלשהו, כגון מועדון, מתנ"ס בבית-ספר לאחר שעות הלימודים, בכנסייה, במסגד או בבית-ספר פרטי,

במהלך החודש האחרון. ספורט הוא סוג הפעילות שבו ההשתתפות הייתה רבה במיוחד (65% מבני הנוער).

התלמידים נשאלו בשאלון מהן הבעיות שמטרידות אותם ביותר. המחסור במסגרות לפעילות בלתי פורמלית לבני נוער התגלה כבעיה הנפוצה ביותר שלהם, והמלצתם המרכזית לפיתוח שירותים הייתה לפתח יותר מסגרות בתחום זה. גם הנושאים שהתראיינו ציינו, שיש צורך להקים עוד מסגרות לפעילות פנאי ובילוי בעבור בני הנוער. חמישים ותשעה אחוזים מהתלמידים, ושיעור דומה מהנושאים, היו מעוניינים להשתתף בחוגים נוספים, אילו ניתנה להם הזדמנות לכך. קבוצה זו כוללת הן תלמידים שכבר משתתפים בחוגים אחרים, והן תלמידים שאינם משתתפים באף חוג. רק 19% מהתלמידים ציינו שאינם משתתפים בחוג כלשהו וגם אינם מעוניינים להשתתף בחוג כלשהו. המחסור במסגרות לפעילות פנאי השתקף בדיווח רב על שעמום ועל היעדר מקומות לבילוי: 39% מהתלמידים מסרו כי לעתים קרובות אין להם מה לעשות אחרי שעות הלימודים ומשעמם להם; 46% מהתלמידים דיווחו כי אין מקומות נוחים לבילוי מחוץ לבית.

הסקר בחן את המחסומים להשתתפות בפעילויות המוצעות בעיר. הסיבות הנפוצות ביותר שנמסרו על ידי בני הנוער כוללות: שעות שאינן נוחות, חוסר זמן, חוסר עניין בחוגים המוצעים, תחושת ניכור מהמשתתפים האחרים, חוסר ידע לגבי קיומם של החוגים והיכן הם מתקיימים, קושי לעמוד בתשלום הדרוש והיעדר תחבורה נוחה.

על פי הספרות המקצועית, ייחודם של השירותים לחינוך בלתי פורמלי הוא בתרומתם לבני הנוער בדרכים מיוחדות: קידום התפתחות אישית וחברתית, מתן הזדמנות להשתתף בתהליכי קבלת החלטות, ועוד. בנייתו הנתונים ממחקר זה, של הדרך בה בני הנוער תופסים את הפעילויות בהן הם משתתפים, וכיצד הן תורמות להם, נמצא, שעיקר התרומה הייתה במישור של התפתחות אישית וחברתית, והרבה פחות באפשרות שניתנת לבני הנוער להיות שותפים בתהליכי קבלת החלטות, ולשאת בתפקידים משמעותיים מיוחדים.

המחקר העלה גם כי בנים משתמשים יותר במערכת השירותים הקיימת, ואילו הבנות מדווחות על צרכים לא-מסופקים בהיקף רב יותר. כמו-כן, אחוז המדווחים על השתתפות בחוגים יורד עם העלייה בשכבות הכיתה, ואילו הצורך בפעילות מאורגנת עולה עם הגיל.

קשרים חברתיים, אלימות והתנהגויות סיכון

כחמישית מכלל התלמידים (18%), ציינו כי הם מרגישים שחסרים להם חברים או שאין להם עם מי לבלות. מעל מחצית התלמידים (כ-60%) נוהגים לבלות בקבוצה. הבנות סובלות מחסר בחברים יותר מאשר הבנים.

כרבע מהתלמידים סבורים שבבית-ספרם יש הרבה מקרים של הצקות, הטרדות או בריונות, כאשר למעלה ממחצית התלמידים (56%) מסרו כי לפחות פעם אחת הטרידו אותם בשטח בית-הספר בשנת הלימודים הנוכחית. בעיית הטרדות שכיחה גם מחוץ לבית-הספר: כמחצית התלמידים (48%) דיווחו,

כי לפחות פעם אחת במשך השנה בה נערך הסקר היו חשופים לבעיה זו בשכונת מגוריהם. אחוז לא מבוטל מהתלמידים (34%) דיווחו שהשתתפו בקטטה בשטח בית-הספר בשנה האחרונה; כמו-כן, 30% מהתלמידים דיווחו כי השתתפו בקטטה מחוץ לבית-הספר. עוד נמצא, שבמהלך החודש האחרון, 21% מתלמידי נצרת נשאו כלי נשק כלשהו (כולל סכין, אולר, מקל או גז מדמיע).

בנים מעורבים יותר מבנות במעשי אלימות, הן בשטח בית-הספר והן מחוצה לו, והאלימות שכיחה יותר בקרב תלמידי הכיתות הנמוכות יותר.

הנושרים שהתראיינו מתאפיינים במידה רבה של התנהגות בעייתית ומסוכנת. הן האלימות והן התנהגויות סיכון אחרות נפוצות הרבה יותר בקרב הנושרים מאשר בקרב התלמידים. למשל, כמחצית הנושרים דיווחו על נשיאת נשק בחודש האחרון, לעומת רק חמישית מהתלמידים. הנושרים מדווחים גם בהיקפים גבוהים הרבה יותר על השתכרות מאלכוהול (40% מהנושרים), וגם על מגע עם אנשים שמשתמשים בסמים (כ-60%), לעומת מיעוט קטן בקרב התלמידים.

אוריינטציה עתידית וערכית

הסקר התייחס גם לאוריינטציה הערכית של בני הנוער. נושא זה חשוב במיוחד, לאור השינויים המהירים והדרמטיים העוברים על בני הנוער הערבים, ועל החברה הערבית כולה. התלמידים נשאלו עד כמה חשוב להם להשיג או לממש ערכים אישיים בנושאים שונים. מרבית התלמידים (71%) מאמינים כי ירכשו השכלה על-תיכונית או אקדמית. באורח דומה, נמצא כי כמחצית מהתלמידים מעוניינים לעסוק בעתיד במשלח-יד אקדמי, וכרבע נוסף (27%) במקצועות חופשיים וטכניים.

נבחנה מידת הקבלה של השקפת עולם הדוגלת בשוויון הזדמנויות בין המינים, ברכישת השכלה גבוהה וחופש פעולה, לעומת עמדות התומכות בהשקפת עולם מסורתית יותר. באופן כללי, עמדות הדוגלות בשוויון בין המינים מקובלות על רוב התלמידים. עם זאת, גם עמדות מסורתיות יותר זוכות לתמיכה בקרב חלק מהתלמידים: למשל, כמחצית מהתלמידים סבורים כי עדיף שבנות לא תצאנה מהבית לאחר החשיכה, כ-20% מבני הנוער סבורים שבנות אינן צריכות לזכות לאותו יחס שאליו זוכים בנים, ו-10% מבני הנוער מתנגדים שבנות תלמדנה באוניברסיטה.

נושא חשוב נוסף שנבדק הוא עמדות כלפי נשואי קרובים. שני-שלישים מסכימים שעדיף לא להתחתן עם קרוב משפחה, אבל שליש אינם מסכימים לכך.

יחסים עם ההורים

למשפחה, כסוכן חברות ראשוני וכמקור תמיכה עיקרי, יש השפעה רבה בעיצוב התנהגותו של המתבגר, אישיותו, רווחתו ושאיופיותו לעתיד. כרבע מהתלמידים (24%) מסרו, כי הם חשים כי הוריהם אינם מבינים את מה שמטריד אותם. עם זאת, רוב תלמידי נצרת סבורים כי אמם או אביהם מוכנים לסייע להם במידה רבה מאוד במקרה של בעיה בבית-הספר (76%). התקשורת עם האם נתפסת כטובה יותר בהשוואה לאב: רק 14% מהתלמידים מסרו כי קשה להם לשוחח עם אמם על נושאים שמטרידים אותם,

בהשוואה ל-23% מהתלמידים שצינו שקשה להם לשוחח עם אביהם. גם בקרב הנושרים צינו רק מיעוט קטן שקשה להם לשוחח עם אמם (14%), ואילו מרביתם צינו שקשה להם לשוחח עם אבותיהם (56%).

שלושה-עשר אחוזים מהתלמידים דיווחו כי הם נמצאים עם הוריהם פחות מדי זמן, ו-23% מסרו כי לעתים קרובות הוריהם עסוקים מכדי שיוכלו להתפנות אליהם בשעת הצורך. אחוז בני הנוער שחושבים שהוריהם עסוקים מדי גבוה במיוחד בקרב תלמידי כיתות ו', ועומד על 31%.

בני הנוער נשאלו בסקר גם ביחס לאמצעי ענישה שבהם נוקטים הוריהם. רוב התלמידים (81%) מסרו כי אמצעי ענישה המקובל על הוריהם בתגובה להתנהגות לא הולמת מצדם הוא צעקות, כמחצית (45%) מסרו כי אוסרים עליהם לצאת מהבית; וכשליש (31%) מסרו כי מכים אותם. אמצעי ענישה חמורים אחרים ננקטים בהיקף קטן הרבה יותר: 7% מהתלמידים מסרו כי הוריהם אוסרים עליהם להיכנס הביתה, ו-4% מהתלמידים צינו שמונעים מהם אוכל.

שביעות רצון מהשכונה והעיר

הסקר עסק גם בבחינת עמדותיהם של בני הנוער ביחס לסביבת מגוריהם והעיר כולה. שני-שלישים מהתלמידים מרוצים משכונת המגורים, וכמחצית מהתלמידים מרוצים מנצרת. גם בנושאים אחרים, כמו תחושת ביטחון, מביעים התלמידים שביעות רצון רבה יותר מהשכונה מאשר מהעיר כולה. כמחצית התלמידים מעוניינים לגור בנצרת לכשיתבגר.

2. סיכום הממצאים המרכזיים על השירותים לחינוך בלתי פורמלי ופעילות פנאי בנצרת

מוקד נוסף של הפרויקט היה איסוף מידע על השירותים לחינוך בלתי פורמלי ופעילות פנאי, מתוך תפיסה ששירותים אלה עשויים למלא תפקיד חשוב בכלל מערכת השירותים לבני נוער. ממצאים מסקר התלמידים ומסקר הנושרים מעלים פערים משמעותיים ביכולתם של שירותים אלה לענות על צרכי בני הנוער כנדרש. השירותים בנצרת כוללים בתי-ספר שמקימים פעילות לחינוך בלתי פורמלי לאחר שעות הלימודים, מועדונים שכונתיים ועירוניים, תנועות נוער, מועדוניות ועוד.

אותרו 76 מסגרות. על-פי-רוב, המסגרות מיועדות לשרת את כלל בני הנוער. המטרות העיקריות של הפעילויות במסגרות אלו הן חינוך ערכי, פעילות תרבות, בילוי וספורט, פעילות חברתית וסיוע לימודי. בנוסף, חלק מהפעילויות מיועדות להקנות ידע ומיומנויות, או לתת שירותי תמיכה, טיפול או מניעה.

מרבית המסגרות מקבלות מימון ממחלקות שונות של העירייה. גורמים נוספים שמממנים את המסגרות הם משרדי ממשלה וארגונים וולונטריים. מרבית הפעילויות מסובסדות במידה כלשהי, ולגבי כמחצית מהפעילויות לא נדרש תשלום מהמשתתפים. כאשר נדרש תשלום, הוא מגיע, בדרך כלל, ל-100 ₪ לחוג או לפעילות לחודש. נושא המימון מטריד את מנהלי המסגרות, והצורך בהגדלת המימון למסגרות הועלה על-ידי חלק מהם בראיונות שהתקיימו.

מערך כוח האדם

המסגרות מעסיקות בעיקר מדריכים, מאמני ספורט ורכזי פעילות. מצבת כוח האדם מצומצמת בדרך כלל, ואחת הבעיות שהועלתה על-ידי המנהלים היא המחסור בתקנים לכוח אדם. מספר העובדים הממוצע לכלל המסגרות עומד על 4.7 עובדים, אולם, מספר העובדים בשכר נמוך הרבה יותר ועומד על 3.5 עובדים למסגרת בממוצע. ביותר משליש מהמסגרות עובדים בשכר רק אדם אחד או שניים. פעילות מסגרות אלו נתמכת במידה רבה על-ידי עבודה של מתנדבים: בשליש מהמסגרות חלק מהעובדים הם מתנדבים, ובחלק מהמסגרות (16%) אין אף עובד בשכר.

מאפייני בני הנוער המשתתפים בפעילות

בקרב בני הנוער המגיעים למסגרות ישנם גם בני נוער בעלי צרכים בתחומים שונים: כ-60% ממנהלי המסגרות ציינו שבני נוער המבקרים בשירות סובלים מבעיות לימודיות (קשיי למידה או ניתוק ממסגרת לימודית), כ-45% ממנהלי המסגרות ציינו שמגיעים בני נוער הסובלים מבעיות משפחתיות (בעיקר אלימות במשפחה), וכ-47% ממנהלי המסגרות ציינו שמגיעים בני נוער הסובלים מבעיות בריאותיות (בעיקר מוגבלות פיזית). ממצאים אלה עולים בקנה אחד עם הספרות המקצועית המדגישה את הפוטנציאל של השירותים לחינוך בלתי פורמלי כמאתרים וכוונתני שירותים לבני נוער עם צרכים מיוחדים.

פעילות המסגרות

מרבית המסגרות (68%) מקיימות חוגי העשרה ופעילות חינוכית, מחציתן מקיימות חוגי ספורט, ומחציתן מקיימות חוגי אומנות. רק כרבע מהמסגרות מקיימות תכניות מגוונות (4 סוגי פעילויות או יותר). עם זאת, בחלק מהמסגרות מתקיימות פעילויות רבות מאותו סוג. מנהלי המסגרות מודעים לצורך להרחיב את מגוון הפעילויות, והם המליצו על הקמת מועדונים רב-תכליתיים (דוגמת המתנ"סים), שיספקו שירותים חינוכיים, תרבותיים ועוד, כמו גם הקמת מגרשים ומתקני ספורט, מקומות בילוי לבני נוער, בריכת שחייה וכד'.¹

הספרות המקצועית העוסקת בשירותים לחינוך בלתי פורמלי טוענת כי כוחם של שירותים אלה נעוץ בעיקר בעקרונות הפעולה הייחודיים שלהם, אשר מאפשרים התנסות שונה לבני הנוער מזו הניתנת להם בבית-הספר. עקרונות הפעולה מדגישים פעילות המכוונת לפיתוח אישי מהיבטים שונים, באמצעות מערכת יחסים שוויונית יחסית בין בני הנוער לצוות, מתן אחריות לבני הנוער ושיתופם בקבלת החלטות על הפעילויות ובהובלתן. על פי הספרות, שירותים איכותיים המצליחים לתרום רבות להתפתחותם של בני הנוער, מצטיינים ביישום עקרונות פעולה אלה. לפיכך, הופנתה במחקר תשומת לב מיוחדת לבחינת עקרונות הפעולה של המסגרות, ובייחוד האם עקרונות הפעולה המומלצים לפי הספרות אכן מיושמים בעבודת המסגרות בנצרת הלכה למעשה, ובאיזו מידה.

בניתוח פעולת המסגרות התייחסנו לחמישה עקרונות פעולה מרכזיים:

- ♦ מתן הזדמנות לבני הנוער לפתח כישורים ויצירתיות
- ♦ שימת דגש על חינוך ערכי

- ♦ פיתוח קשרים קרובים בין המדריכים לחניכים
- ♦ שיתוף בני נוער בקבלת החלטות על אופי הפעילויות
- ♦ שיתוף בני הנוער בקבלת החלטות על מועד הפעילויות ומיקומן.

בדיקת דפוסי הפעולה של המסגרות העלתה עדות אמפירית לקיומם של עקרונות הפעולה האלה, ובכך תמכה בגישה המובאת בספרות המקצועית. עם זאת, ניתן להבחין בהבדלים בין העקרונות ובמידת יישומם במסגרות השונות בעיר. עיקרון הפעולה של מתן הזדמנויות לבני הנוער לפתח כישורים ויצירתיות מיושם כמעט בכל המסגרות (91% מהמסגרות). לעומת זאת, העיקרון של פיתוח קשרים קרובים בין המדריכים לחניכים מיושם באופן מלא רק בחלק מהמסגרות. גם העקרונות של שיתוף בני הנוער בקבלת החלטות על אופי הפעילויות, ושיתוף בני הנוער בהחלטות על זמן הפעילויות ומיקומן, מיושמים רק בחלק מהמסגרות בלבד (בין 16% ל-68%, לפי נושא ההחלטה).

ממצאים אלה עולים בקנה אחד עם ממצאים שהתקבלו מדיווח התלמידים שמשתתפים בפעילויות, אשר העידו גם הם על תרומה רבה יותר של השירותים לקידום התפתחותם האישית והחברתית, מאשר לשיתופם בתהליכים של קבלת החלטות.

סוגי המסגרות

ניתן לחלק את המסגרות בנצרת לארבעה סוגים, על פי הגוף שמפעיל אותן: (1) מסגרות של אגף החינוך של העירייה המופעלות בבית-הספר של העירייה לאחר שעות הלימודים. (2) מסגרות של אגף הרווחה של העירייה. (3) המרכזים הקהילתיים המופעלים על-ידי העירייה. (4) גורמים ציבוריים או פרטיים אחרים. ממצאי המחקר העלו הבדלים משמעותיים בין סוגי המסגרות השונים מבחינת סוגי הפעילויות המוצעות, מאפייני כוח האדם, ועקרונות הפעולה הנהוגים.

3. כיווני פעולה מומלצים

המידע הרב שנאסף במסגרת הפרויקט מאפשר זיהוי מוקדים שונים לשיפור ולהמשך פיתוח של מערכת השירותים. בתחומים הבאים גובשו המלצות מרכזיות:

בתחום מערכת החינוך הפורמלית

יש צורך בשיפור האקלים הבית-ספרי, בשיפור יחסי מורים-תלמידים ובשיפור התקשורת בין המורים לתלמידים. זאת, לאור החשיבות של אקלים בית-ספרי חיובי בקידום הלמידה והחווייה הבית-ספרית של התלמידים, ובמניעת נשירה. כמו-כן, ייזום התערבויות למען שיפור ערוצי התקשורת בין המורים לתלמידים, ובין התלמידים להוריהם, עשוי להביא לתיאום טוב יותר של הציפיות, ולהקל על הלחץ המורגש על-ידי התלמידים.

- ♦ **יש צורך ביותר עזרה לימודית.** חלק משמעותי מהתלמידים מסרו כי יש להם קשיים בלימודים, והם אינם זוכים לעזרה הדרושה להם. בנוסף, יש בעזרה לימודית כדי להקל על תחושות הלחץ שהתלמידים חשים.

♦ **התמודדות יעילה עם הנשירה הסמויה ומניעת נשירה גלויה.** קבוצה משמעותית של תלמידים מפגינים "נשירה סמויה", כלומר, מתנתקים מהלמידה בבית-הספר, למרות שהם עדיין רשומים בו באופן פורמלי. רצוי לאמץ פעולות שמיועדות להחזיר את הנושרים הסמויים ללמידה משמעותית, הן משום שתלמידים אלה מחמיצים את ההזדמנות להפיק תועלת מהלימודים, והן משום שהנשירה הסמויה היא פעמים רבות תחילתו של תהליך שמסתיים בנשירה גלויה, כלומר יציאה מבית-הספר באופן מוחלט.

התמודדות יעילה עם הנשירה הסמויה כוללת צעדים, כגון הגברת העניין בלמידה, למשל באמצעות למידה חווייתית ושימוש באמצעי הוראה מגוונים; הבטחת גיוון של מקצועות ומסלולים, שיספקו לימודים ברמות שונות לתלמידי השכבות הגבוהות, ובהתאם ליכולתם ורצונותיהם של התלמידים; הגשת סיוע לימודי מתוגבר; הכנת התלמידים למעבר מחטיבת הביניים אל בית-הספר התיכון; חיזוק הקשר של המורים עם בני הנוער המתנתקים, העלאת רמת ההיכרות והתקשורת; הגברת מחויבות המורים להיות קשובים להם ולסייע להם. כמו-כן יש צורך במתן תמיכה ועזרה מקצועית וטיפולית, הן על-ידי גורמים מצוות בית-הספר והן על-ידי שירותים בקהילה, על מנת לסייע לתלמידים להתמודד טוב יותר עם בעיות ועם קשיי ההסתגלות לבית-הספר.

♦ **מתן סיוע לנושרים לחזור ללימודים או לפנות להכשרה מקצועית.** על מערכת החינוך להעמיד בפני הנושרים אפשרויות שונות במסגרות שונות, על מנת שאירוע הנשירה לא יהפוך לצעד בלתי הפיך, ועל מנת שהנושרים יוכלו להמשיך לזכות לחינוך כפי יכולתם.

♦ **גיבוש דרכים להתמודדות עם האלימות בבתי-הספר.** יש צורך להמשיך לפעול לשיפור המצב בנושא האלימות במסגרת התארגנות עירונית רב-מקצועית.

♦ **ניצול בית-הספר ככתובת ראשונית.** מכיוון שכל ילדי העיר מגיעים לבית-ספר כשירות "אוניברסלי", רצוי שמורי בית-הספר ישימו לב לבעיות שעולות אצל הילדים במהלך שנות לימודיהם, וידאגו לחיבורם עם שירותי התמיכה ועם השירותים הטיפוליים הרלוונטיים, בתוך בית-הספר ומחוצה לו.

בתחום מערכת השירותים לחינוך בלתי פורמלי ופעילות פנאי

בתחום זה נאסף מידע מקיף ומפורט, הן על צורכי התלמידים והן על פעילות כלל המסגרות השונות. קיימת הסכמה רחבה כי תחום זה צריך לזכות לדגש מיוחד בהמשך פיתוח השירותים בעיר. זאת, על פי עדויות ממקורות מידע רבים: התלמידים, הנושרים, אנשי המקצוע ומנהלי השירותים. את המסקנות המרכזיות ניתן לסכם כך:

♦ **קיים צורך בהרחבה ובשכלול של מערכת השירותים לחינוך בלתי פורמלי ופעילות פנאי.** לצד מסגרות המקיימות פעילויות קבוצתיות מאורגנות, יש גם צורך במתקנים (facilities) ובמקומות מסודרים אשר יאפשרו לבני הנוער "מקום בטוח" לבלות עם חבריהם, מבלי לפחד מאיום, ומבלי להפריע לאחרים.

♦ **צורך בשדרוג סוגי הפעילויות המוצעות ואיכותן :**

- רצוי להציע מגוון רב יותר של פעילויות ותכניות, ואף לפתח פעילויות ותכניות חדשות, בניסיון להעלות את העניין בהן ואת הרלוונטיות שלהן בעיני בני הנוער.
- כדאי להשיג גיוון בפעילויות המוצעות ברמה העירונית, אך גם ברמה השכונתית של שירותים הניתנים במסגרות בכל שכונה. זאת, משום שיש בני נוער רבים שמעדיפים לצרוך שירותים בתוך שכונת מגוריהם.
- סוגי פעילויות שבני הנוער מבקשים לקבל יותר הן פעילויות הנועדות לסייע בלימודים, כנראה בעקבות תחושה של רבים מהם כי העזרה הלימודית הזמינה כיום אינה מספקת.
- ממצאים על ההיקף הרב של אלימות והתנהגויות סיכון בקרב בני הנוער מעלים את הצורך בפיתוח ובהפעלה של תכניות מניעה אשר יתנו לבני הנוער כלים להתמודד עם קונפליקטים, ועם השפעות שליליות של קבוצת השווים.
- הממצאים על הערכים של בני הנוער, ועל היחסים עם ההורים, משקפים באופן מובהק את השינוי החברתי-תרבותי שעובר על החברה הערבית. נראה, שלמסגרות של חינוך בלתי פורמלי יכול להיות תפקיד מרכזי בהפעלת תכניות שיסייעו לבני נוער ולהוריהם להתמודד טוב יותר עם האתגרים הניצבים בפניהם בתחום זה.

- ♦ **יישום עקרונות הפעולה האפקטיביים של החינוך הבלתי פורמלי.** ממידע שנאסף בסקר התלמידים ובסקר השירותים למדנו, כי חלק מעקרונות הפעולה החשובים של השירותים לחינוך בלתי פורמלי אינם מיושמים באופן משמעותי בפעילות המסגרות בעיר. במיוחד נחוצה עבודה המושתתת על יחסים קרובים ופתוחים יותר בין הצוות לבין בני הנוער, השונים באופן מהותי מהיחסים ההיררכיים והמובנים המאפיינים את היחסים בין התלמידים למוריהם בבתי-הספר.

- ♦ **שדרוג כוח האדם המפעיל את השירותים.** בחלק מהשירותים אין כוח אדם מקצועי שיפעיל אותם, ויש צורך בכוח אדם שיהיה מיומן בביצוע התפקיד; ובחלק מהמסגרות יש צורך בהוספת תקנים. מלבד זאת, שינויים בעקרונות הפעולה שמיושמים בעבודת המסגרות עשויים לדרוש פיתוח מודעות לגישה המומלצת, וכן מיומנויות וידע נוספים בקרב אנשי הצוות.

- ♦ **התייחסות מיוחדת לצורכי הבנות.** לבנות חסרות תכניות העונות על צורכיהן, במיוחד לאור ההגבלות המוטלות לעתים על השתתפותן בפעילויות שונות (למשל, ספורט), או בהרכבים שונים (למשל, פעילויות יחד עם בנים).

- ♦ **צורך בהפניית יותר תשומת לב לצורכיהם של בני הנוער בסיכון והנושרים.** לנושרים יש בעיות של בדידות, אשר נובעות בחלקן מהניתוק ממסגרת בית-הספר. על אף שהם עזבו את מסגרת בית-הספר, רבים מהנושרים אינם מעוניינים להישאר מנותקים ממסגרת כלשהי, והם מביעים עניין בהשתתפות בתכניות לחינוך בלתי פורמלי ולפעילות פנאי. על מערכת השירותים לפעול למשיכת הנושרים לפעילויות, וכן לתכנן פעילויות שמכוונות לצורכי הנושרים.

♦ **קביעת פעילויות בזמנים המתאימים.** יש צורך להבטיח שהפעילויות ייקבעו לזמנים שבהם יהיה נוח לבני הנוער להגיע.

♦ **פיתוח אסטרטגיות יעילות למשיכת משתתפים.** קיים צורך בהפצה יעילה יותר של מידע ביחס לפעילויות המתקיימות, ולתנאי ההשתתפות, לרבות גובה התשלום הנדרש.

4. כיווני פעולה בתחומים נוספים

מלבד מערכות החינוך הפורמליות והבלתי-פורמליות, מיועדים מגוון של שירותים אחרים בקהילה לענות אף הם על צרכי בני הנוער בתחומים שונים. להלן יובאו הצעות לכיווני פעולה בשירותים אלה:

♦ **מתן תשומות טיפוליות מקצועיות** לבני נוער בסיכון ובמצוקה, ובמיוחד לבני הנוער המנותקים מבית-הספר.

♦ **צורך בהתערבויות חינוכיות** ביחס לסיכונים הבריאותיים שבנישואי קרובים.

♦ **מתן תשומות בתחום המשפחה**, ובעיקר:

- ייזום תכניות לקידום תקשורת יעילה בין הילדים להוריהם, ובמיוחד עם אבותיהם,

- סיוע בהתמודדות עם בעיות במשפחה המכבידות על התלמידים ומקשות על יכולתם לעמוד בדרישות בית-הספר.

♦ **סיוע בתחום העבודה בשכר**, ובעיקר:

- הגברת הפיקוח על עבודת בני הנוער הנושרים,

- סיוע במציאת עבודה, במיוחד לנושרים, אך גם לתלמידים,

♦ **הגברת שביעות הרצון של בני הנוער מהעיר**, קיום פעילות להגברת תחושת הביטחון האישי בעיר, ולהגברת תחושת השייכות של בני הנוער לעיר.

תחילת יישום המלצות הדוח

בעקבות דיונים על הממצאים ועיון בדוחות ביניים שהופצו, ננקטו פעולות שונות על-ידי גורמים בעירייה וגורמים אחרים. למשל, בתחום השירותים לחינוך בלתי פורמלי ופנאי, נעשו צעדים משמעותיים להרחבת מערכת השירותים, והוקמו מספר מסגרות חדשות לבני נוער בעיר. בעקבות הממצאים על צורכיהן הרבים של הבנות בתחום זה, עיריית נצרת שמה דגש מיוחד על פיתוח תכניות חדשות ושירותים לבנות, ומתוכנן להקים מרכז רב-תכליתי גדול, שנועד לענות במיוחד על צרכי הבנות בתחום החינוך הבלתי פורמלי והפנאי.

דוגמה נוספת לפעילות העירייה בעקבות ממצאי הדוח היא תכנית לגיבוש אסטרטגיה מערכתית להתמודדות עם האלימות בבתי-הספר. בתכנית מעורבים גורמים מקצועיים שונים הפועלים בעיר במסגרת ועדה כלל-יישובית לטיפול בבעיה בחסות משרד החינוך. כמו-כן, התקיימה השתלמות למנהלי בתי-הספר וגורמים בעירייה, בה נידונו דרכים יעילות לטיפול באלימות בראייה מערכתית.

לממצאי המחקר יש משמעות גם ברמה הלאומית, מכיוון שזהו אחד המחקרים היחידים המעניק תמונה מקיפה על הצרכים של בני הנוער ביישוב: הן לומדים והן מנותקים. כך, למשל, נעשה שימוש רב בממצאי המחקר על צורכי בני הנוער הנושרים במסגרת דוח מחקר שהוזמן על-ידי הכנסת בעניין הנשירה מבית-הספר (כהן-נבות ואחרים, 2001), ובעבודת ועדת כנסת מיוחדת שהוקמה כדי לגבש המלצות להתמודדות יעילה יותר עם הנשירה.

תודות

מחברי הדוח, יחד עם צוות המחקר של הפרויקט מטעם עיריית נצרת ומכון ברוקדייל, מבקשים להודות לכל האנשים הרבים שתרמו להצלחת פרויקט זה.

אנו מודים לבני הנוער הרבים שהשתתפו בסקרים, ומסרו את המידע שמהווה את הבסיס למחקר. כמו-כן, תודתנו לכל מנהלי השירותים לחינוך בלתי פורמלי ופנאי בנצרת, למנהלי בתי-הספר ולאנשי המקצוע הרבים, אשר לולא שיתוף הפעולה שלהם, המחקר הזה לא היה יוצא לפועל.

ברצוננו להודות למר ראמוז ג'ריסי, ראש עיריית נצרת; למר סוהל דיאב, סגן ראש עיריית נצרת; למר עבדאללה ג'ובראן, מנכ"ל העירייה, ולמר ראג'י מנסור, מנהל אגף חינוך, על תמיכתם המלאה בפרויקט לאורך כל הדרך. תודתנו נתונה גם לחברי ועדת ההיגוי המורחבת שהוקמה בנצרת כדי ללוות את הפרויקט, בהשתתפות נציגים מכלל השירותים העירוניים והממשלתיים בעיר. אנו מודים לעובדי העירייה ולעובדים מהשירותים לנוער בעיר, אשר תרמו למחקר במסירת שאלונים לתלמידים ובביצוע הראיונות עם הנושרים.

אנו מודים לעמיתינו פרופ' הרולד ריצ'מן וד"ר רוב חסקין ממכון צ'פין הול (Chappin Hall) שבאוניברסיטת שיקגו בארצות-הברית, על התעניינותם בפרויקט והייעוץ המועיל שנתקבל מהם. אנו מודים לסמהר דולה, אשר השתתפה בשלבים שונים במחקר, במסגרת עבודת הגמר לתואר מוסמך מהטכניון.

במיוחד אנו מודים לפרופ' ג'ק חביב ולטלל דולב ממכון ברוקדייל, על הסיוע והליווי לאורך כל שלבי הפרויקט. אנו מודים לבלהה אלון ולגיני רוזנפלד על העריכה, ללסלי קליינמן על ההכנה לדפוס, ולאילנה פרידמן על הסיוע בהדפסה.

תוכן עניינים

1	חלק א: מבוא
1	1. רקע
6	2. שיטת המחקר
6	2.1 מטרות הפרויקט
6	2.2 מערך המחקר
11	2.3 תהליך העבודה
12	חלק ב: דיווחם של התלמידים
12	3. מאפיינים סוציו-דמוגרפיים של התלמידים
14	4. לימודים
14	4.1 שביעות רצון מבית-הספר
16	4.2 שביעות רצון מיחס המורים
17	4.3 שביעות רצון מהיחסים החברתיים בבית-הספר
18	4.4 מועצת תלמידים
18	4.5 שביעות רצון ממגמת הלימוד והכוונה לסיים 12 שנות לימוד
19	4.6 תפיסת התלמידים את הערכת המורים את הישגיהם
20	4.7 הרגשת לחץ מהלימודים
21	4.8 קבלת עזרה בלימודים
22	4.9 התנתקות מלמידה ומבית-הספר
24	5. פעילות לאחר הלימודים
24	5.1 השתתפות בחוגים ובפעילויות קבוצתיות מאורגנות
32	5.2 בילוי ופנאי
37	5.3 עבודה
39	6. התנהגות חברתית והתנהגות סיכון
39	6.1 סביבת החברים ומצב רגשי
41	6.2 אלימות
47	6.3 שתיית אלכוהול ושימוש בסמים
48	7. אוריינטציה עתידית וערכית
48	7.1 שאיפות עתידיות להשכלה ולתעסוקה
49	7.2 ערכים אישיים
51	7.3 השקפת עולם ערכית
54	8. יחסים במשפחה
54	8.1 אופי התקשורת
57	8.2 חילוקי דעות בין התלמיד להוריו
58	8.3 הערכת התלמידים האם הוריהם פנויים מספיק בשבילם
59	8.4 אמצעי ענישה בהם נוקטים ההורים בעקבות התנהגות לא הולמת
60	9. תפיסת העיר והשירותים בה

60	9.1 שביעות רצון משכונת המגורים ומנצרת
63	9.2 קשר עם שירותים
63	9.3 יכולת התלמידים לשוחח עם אנשי מקצוע שונים
65	9.4 המלצות לפיתוח שירותים
68	חלק ג: דיווחם של בני הנוער הנושרים ממערכת החינוך הפורמלית
68	10. מאפיינים סוציו-דמוגרפים של הנושרים
70	11. עזיבת הלימודים
70	11.1 מועד העזיבה והיסטוריה לימודית
71	11.2 סיבות העזיבה ויוזם העזיבה
74	11.3 תפיסת הנושרים את בית-הספר
76	11.4 קבלת עזרה בזמן הלימודים
76	11.5 התועלות וההפסדים שבעזיבת הלימודים בפרספקטיבה לאחור
77	11.6 כוונות להמשך לימודים
78	11.7 הכשרה מקצועית
78	12. עבודה
78	12.1 היקף התעסוקה
79	12.2 הסיבות לעבודה
79	12.3 מאפייני העבודה
79	13. בילוי בשעות הפנאי, התנהגות חברתית והתנהגויות סיכון
80	13.1 השתתפות בחוגים ובפעילויות קבוצתיות
81	13.2 חברים ומצב רגשי
82	13.3 אלימות והתנהגויות סיכון
85	14. אוריינטציה עתידית וערכית
87	15. יחסים במשפחה
88	16. תפיסת השירותים בנצרת
88	16.1 קשר עם שירותי רווחה
89	16.2 תמונת מצב כללית של צורכי בני הנוער בעיר
91	חלק ד: מצב השירותים לחינוך בלתי פורמלי ופעילות פנאי לבני נוער בנצרת
91	17. רקע
92	18. גורם מפעיל, מימון, ומערך כוח אדם
92	18.1 הגורם המפעיל
92	18.2 מקורות מימון
93	18.3 התשלום הנדרש להשתתפות בפעילות
94	19. מערך כוח האדם
94	19.1 גודל הסגל
96	19.2 מאפייני העובדים בשכר

97	19.3 מאפייני המתנדבים
98	19.4 בעיות הקשורות בכוח אדם
98	20. מאפייני המבנים והגישה הפיזית
99	21. מטרות הפעילות לחינוך בלתי פורמלי
100	22. בני הנוער המשתתפים בפעילויות
100	22.1 אוכלוסיית היעד
101	22.2 משיכת המשתתפים
102	22.3 קריטריונים לקבלת שירות במסגרת
102	22.4 מאפייני המשתתפים בפעילויות
105	23. הפעילויות המתקיימות במסגרות השונות
106	24. עקרונות פעולה
114	25. קשרים בין השירותים
116	26. הצעות לקידום ושיפור מערך השירותים לבני הנוער בעיר
118	חלק ה: סיכום והמלצות
118	27. סיכום הממצאים המרכזיים על בני הנוער
118	27.1 מאפיינים סוציו-דמוגרפיים של תלמידי בתי-הספר
118	27.2 תפיסות התלמידים את הלימודים ומערכת החינוך הפורמלית
120	27.3 תפיסות בני הנוער הנושרים את בית-הספר ואת הנסיבות לעזיבת הלימודים
121	27.4 עבודה
122	27.5 פעילות פנאי של בני נוער
125	27.6 קשרים חברתיים ומצב רגשי
125	27.7 אלימות והתנהגויות סיכון
126	27.8 אוריינטציה עתידית וערכית
127	27.9 יחסים עם ההורים
129	27.10 שביעות רצון מהשכונה והעיר
129	28. סיכום הממצאים המרכזיים על השירותים לחינוך בלתי פורמלי ופעילות פנאי בנצרת
130	28.1 מערך כוח האדם
130	28.2 מאפייני בני הנוער המשתתפים בפעילות
130	28.3 פעילות המסגרות
132	28.4 סוגי המסגרות
133	29. כיווני פעולה מומלצים
133	29.1 מערכת החינוך הפורמלית
135	29.2 מערכת השירותים לחינוך בלתי פורמלי ופעילות פנאי
138	29.3 המלצות לכיווני פעולה בתחומים נוספים
140	29.4 תחילת יישום המלצות הדוח
141	מקורות

143	נספח א : מקדמי רגרסיה לוגיסטית וטעויות תקן (בסוגריים) לניבוי השתתפות בחוגים בקרב התלמידים
144	נספח ב : רשימת המסגרות שנסקרו
	תמצית המחקר בערבית
	תמצית המחקר באנגלית

רשימת לוחות

- 13 לוח 1 : פרטים סוציו-דמוגרפיים של המשיבים בסקר התלמידים
- 14 לוח 2 : התלמידים שצינו כי הם אוהבים מאוד את בית-ספרם : תלמידי נצרת, כלל התלמידים הערבים, כלל התלמידים היהודים בישראל, לפי מין ושכבת כיתה
- 15 לוח 3 : יחסם של התלמידים לבית-הספר
- 16 לוח 4 : שביעות רצון מבית-הספר באופן כללי ובתחומים שונים, לפי מין, שכבת כיתה וסוג בית-הספר
- 16 לוח 5 : תפיסת התלמידים את יחס המורים כלפיהם
- 17 לוח 6 : התלמידים שצינו נכון או נכון בהחלט בנוגע להיגדים המתייחסים ליחס המורים בבית-הספר, לפי מין, שכבת כיתה וסוג בית-הספר
- 17 לוח 7 : מידת ההסכמה למשפטים שונים על התנהגות תלמידי הכיתה
- 18 לוח 8 : התלמידים שצינו נכון או נכון בהחלט בנוגע להיגדים המתייחסים ליחסים החברתיים בבית-הספר, לפי מין, שכבת כיתה וסוג בית-הספר
- 19 לוח 9 : התלמידים שמרוצים מאוד ממגמת הלימודים והתלמידים שהיו מעוניינים ללמוד במגמה אחרת, לפי מין, סוג בית-הספר ומגמת הלימוד שבה לומדים עכשיו
- 20 לוח 10 : דיווח התלמידים על הערכת מוריהם את רמתם הלימודית, בהשוואה לתלמידים אחרים בכיתתם, לפי מין, שכבת כיתה וסוג בית-ספר
- 20 לוח 11 : התלמידים שמרגישים די לחוצים או לחוצים מאוד מהלימודים בבית-הספר, לפי מין, שכבת כיתה וסוג בית-הספר
- 20 לוח 12 : מידת ההסכמה למשפטים המתארים את ציפיות המורים וההורים
- 21 לוח 13 : התלמידים שמקבלים עזרה בלימודים, לפי מין, שכבת כיתה וסוג בית-הספר
- 22 לוח 14 : התלמידים שהיו רוצים לקבל עזרה נוספת בלימודים, לפי מין, שכבת כיתה וסוג בית-הספר
- 23 לוח 15 : דיווח התלמידים על היעדרות מבית-הספר, "ברחה" משיעורים והתנתקות מלמידה בשיעור, לפי מין, שכבות כיתה וסוג בית-הספר
- 25 לוח 16 : התלמידים שהשתתפו, בחודש האחרון, בחוג או בפעילות קבוצתית מאורגנת, לפי מין ושכבות כיתה
- 26 לוח 17 : תפיסת התלמידים את תרומת ההשתתפות בפעילויות מאורגנות, על פי היגדים בודדים

- 27 לוח 18 : תפיסת התלמידים את תרומת השתתפותם בפעילויות מאורגנות, על פי היגדים בודדים, לפי מין ושכבות כיתה
- 28 לוח 19 : מדדים מסכמים להערכת תרומת ההשתתפות בפעילות מאורגנת של חינוך בלתי פורמלי ופנאי
- 29 לוח 20 : העדפות התלמידים בתכנון חוגים ופעילויות קבוצתיות, לפי מין ושכבות כיתה
- 29 לוח 21 : התלמידים שאינם משתתפים בחוגים אבל היו רוצים בכך, לפי מין ושכבות כיתה
- 30 לוח 22 : התלמידים שדיווחו על סיבות לאי-ההשתתפות בחוגים או בפעילויות מאורגנות, לפי מין ושכבות כיתה
- 31 לוח 23 : התלמידים שעוסקים בפעילות התנדבותית ושמשתתפים בתנועת נוער, לפי מין, שכבות כיתה וסוג בית-ספר
- 32 לוח 24 : התלמידים שדיווחו שעסקו, אתמול, בפעילויות שונות לאחר שעות הלימודים, לפי מין ושכבות כיתה
- 34 לוח 25 : התלמידים שביקרו במהלך החודש האחרון במקומות בילוי שונים, לפי מין ושכבות כיתה
- 35 לוח 26 : התלמידים שהשיבו כי מקומות הבילוי השונים מצויים בשכונתם, לפי מין ושכבות כיתה
- 36 לוח 27 : היעדר מקומות בילוי מחוץ לבית ותחושת שעמום של בני הנוער, לפי מין, שכבות כיתה וסוג בית-ספר
- 37 לוח 28 : התלמידים שמועסקים תמורת שכר או בעסק משפחתי, לפי מין, שכבות כיתה וסוג בית-ספר
- 39 לוח 29 : תחושות בדידות בקרב התלמידים, לפי מין ושכבות כיתה
- 40 לוח 30 : היבטים של התחברות לקבוצת השווים, על פי דיווח התלמידים, לפי מין, שכבות כיתה וסוג בית-ספר
- 40 לוח 31 : התלמידים שצינו כי הם מאושרים מאוד בנצרת, בכלל האוכלוסייה הערבית ובכלל האוכלוסייה היהודית, לפי מין ושכבות כיתה
- 41 לוח 32 : התלמידים שצינו שיש בבית-הספר הרבה או הרבה מאוד מקרים של הצקות, הטרדות או בריונות, לפי מין, שכבות כיתה וסוג בית-ספר
- 42 לוח 33 : התלמידים שדיווחו כי בבית-ספרם ישנם הרבה או הרבה מאוד מקרים של הצקות, הטרדות או בריונות, בנצרת, בכלל האוכלוסייה הערבית ובכלל האוכלוסייה היהודית, לפי מין ושכבות כיתה

- 42 לוח 34 : התדירות שבה קרו המקרים הבאים בשטח בית-הספר בשנת הלימודים הנוכחית,
לפי דיווח התלמידים
- 43 לוח 35 : התלמידים שצינו שלפחות פעם אחת קרו הדברים הבאים בשטח בית-הספר, לפי מין,
כיתה וסוג בית-הספר
- 44 לוח 36 : התלמידים שהיו קורבנות למעשי הטרדות או הצקות בשטח בית-הספר לפחות פעם
אחת בשנת הלימודים, לפי אוכלוסייה, גיל ומין
- 44 לוח 37 : התלמידים שהשתתפו במעשי הטרדות או הצקות לתלמיד אחר בשטח בית-הספר
לפחות פעם אחת בשנת הלימודים, לפי אוכלוסייה, גיל ומין
- 45 לוח 38 : התדירות שבה קרו המקרים הבאים מחוץ לבית-הספר בשנת הלימודים הנוכחית
- 46 לוח 39 : התלמידים שצינו שלפחות פעם אחת קרו הדברים הבאים מחוץ לבית-הספר, לפי מין
ושכבת כיתה
- 47 לוח 40 : התלמידים שמסרו כי במהלך 30 הימים האחרונים נשאו עמם כלי נשק כגון סכין, אולר,
מקל (אלה) או אקדח להגנה עצמית, לפי אוכלוסייה, גיל ומין
- 47 לוח 41 : התלמידים ששתו אי-פעם משקה אלכוהולי עד לשכרות, לפי אוכלוסייה, גיל ומין
- 50 לוח 42 : התלמידים שצינו כי חשוב להם מאוד להשיג ערכים אישיים שונים, לפי מין, שכבות
כיתה וסוג בית-הספר
- 51 לוח 43 : התלמידים שנצרת שצינו כי ערכים אישיים שונים חשובים להם מאוד, בהשוואה
לתלמידים הערבים ולתלמידים היהודים
- 52 לוח 44 : מידת ההסכמה לעמדות שונות בקרב התלמידים
- 53 לוח 45 : התלמידים שצינו "מסכים מאוד" בנוגע לשורה של עמדות "מערביות", לפי מין,
שכבות כיתה וסוג בית-הספר
- 55 לוח 46 : התלמידים שקל להם או קל להם מאוד לשוחח עם בני משפחה על נושאים שמטרידים
אותם, לפי מין ושכבות כיתה
- 55 לוח 47 : התלמידים שקל להם או קל להם מאוד לשוחח עם אביהם על נושאים שמטרידים
אותם, לפי אוכלוסייה, מין ושכבות כיתה
- 56 לוח 48 : התלמידים שקל להם או קל להם מאוד לשוחח עם אמם על נושאים שמטרידים אותם,
לפי אוכלוסייה, מין ושכבות כיתה
- 56 לוח 49 : התלמידים שדיווחו כי הוריהם מוכנים לעזור להם במידה רבה מאוד במקרה של בעיות
בבית-הספר, לפי מין, שכבות כיתה וסוג בית-ספר
- 57 לוח 50 : התלמידים שהשיבו כי לעתים קרובות אין הסכמה בינם לבין הוריהם לגבי נושאים
שונים בחיי היומיום, לפי מין, שכבות כיתה וסוג בית-ספר

58	לוח 51 : תחושתו הסובייקטיבית של התלמיד באשר למידה בה ההורים פנויים בעבורו, לפי מין ושכבות כיתה
59	לוח 52 : התלמידים שהשיבו כי הוריהם נוקטים כלפיהם באמצעי ענישה שונים בעקבות התנהגות לא הולמת, לפי מין, שכבות כיתה וסוג בית-ספר
60	לוח 53 : התלמידים שהביעו שביעות רצון והרגשת ביטחון בשכונת המגורים ובנצרת, לפי מין ושכבות כיתה
62	לוח 54 : התלמידים שהביעו שביעות רצון והרגשת ביטחון בשכונת המגורים ובנצרת, לפי שכונות
63	לוח 55 : התלמידים שדיווחו כי הם מכירים שירותים עירוניים שונים, לפי מין, שכבות כיתה וסוג בית-ספר
64	לוח 56 : קלות מול קושי של התלמידים לשוחח עם אנשי מקצוע על נושאים שמטרידים אותם
64	לוח 57 : התלמידים שקל להם או קל להם מאוד לשוחח עם אנשי מקצוע שונים על נושאים שמטרידים אותם, לפי מין, שכבות כיתה וסוג בית-ספר
65	לוח 58 : בעיות שהועלו על-ידי התלמידים כמטרדות אותם במיוחד
66	לוח 59 : בעיות שהועלו על-ידי התלמידים כמטרדות אותם במיוחד, לפי מין, שכבות כיתה וסוג בית-הספר
67	לוח 60 : הצעדים עליהם ממליצים התלמידים לנקוט במגמה לשפר את מצבם בנצרת
67	לוח 61 : הצעדים עליהם ממליצים התלמידים לנקוט במגמה לשפר את מצבם בנצרת, לפי מין, שכבות כיתה וסוג בית-הספר
69	לוח 62 : מאפיינים סוציו-דמוגרפיים נבחרים של נושרים בהשוואה לתלמידים
70	לוח 63 : משך הזמן בו מצויים הנושרים ללא מסגרת לימודית כלשהי, לפי מין וגיל נוכחי
70	לוח 64 : הכיתה שבה עזב התלמיד את בית-הספר, לפי מין
71	לוח 65 : היבטים של ההיסטוריה הלימודית, לפי מין ושכבת כיתה בעת העזיבה
72	לוח 66 : הסיבות העיקריות לעזיבה, לפי מין ושכבות הכיתה בעת העזיבה
73	לוח 67 : הגורם שהחליט על עזיבת בית-הספר, לפי מין ושכבות הכיתה בעת העזיבה
74	לוח 68 : התלמידים שדיווחו כי צוות בית-הספר או בני משפחה ניסו לשכנעם שלא לעזוב את הלימודים, לפי מין ושכבת הכיתה בעת העזיבה
75	לוח 69 : הדברים העיקריים שלא מצאו חן בעיני הנושרים בבית-הספר האחרון בו למדו, לפי מין ושכבות הכיתה בעת העזיבה

- 75 לוח 70 : הדברים העיקריים שמצאו חן בעיני הנושרים בבית-הספר האחרון בו למדו, לפי מין ושכבות הכיתה בעת העזיבה
- 76 לוח 71 : הבעיות שהפריעו לעוזבים בתקופת הלימודים, לפי מין ושכבות הכיתה בעת העזיבה
- 77 לוח 72 : תפיסת הנושרים את התועלות שבעזיבת הלימודים, לפי גיל נוכחי
- 77 לוח 73 : תפיסת הנושרים את ההפסדים שבעזיבת הלימודים, לפי מין וגיל נוכחי
- 77 לוח 74 : הנושרים שמעוניינים או אינם מעוניינים לחזור למסגרת לימודית כלשהי, לפי מין וגיל נוכחי
- 78 לוח 75 : נושרים שעברו הכשרה מקצועית עם סיום לימודיהם, ונושרים המעוניינים כיום ללמוד מקצוע, לפי מין וגיל נוכחי
- 78 לוח 76 : נושרים המועסקים תמורת שכר או בעסק משפחתי, לפי מין וגיל נוכחי
- 80 לוח 77 : הפעילויות בהן עסקו הנושרים אתמול, לפי מין וגיל נוכחי
- 81 לוח 78 : נושרים שהשתתפו בחודש האחרון בחוגים, ואלה המעוניינים להשתתף בחוגים נוספים, לפי מין וגיל נוכחי
- 82 לוח 79 : פעילות חברתית בקרב הנושרים, לפי מין וגיל נוכחי
- 83 לוח 80 : אירועי אלימות בקרב הנושרים שהתרחשו במשך החודשים האחרונים, לפי תדירות
- 83 לוח 81 : אירועי אלימות בקרב הנושרים שהתרחשו במשך החודשים האחרונים, לפי מין וגיל נוכחי
- 84 לוח 82 : התנהגויות סיכון של הנושרים : נשיאת נשק, שתיית אלכוהול עד לשכרות, ושימוש בסם למטרות לא רפואיות, לפי מין וגיל נוכחי
- 85 לוח 83 : הנושרים שהשיבו כי חשוב להם מאוד להשיג ערכים אישיים שונים, לפי מין וגיל נוכחי
- 86 לוח 84 : הסכמה ואי-הסכמה עם עמדות ביחס לנורמות התנהגות שונות בקרב הנושרים
- 87 לוח 85 : עמדות הנושרים ביחס לנורמת התנהגות, לפי מין וגיל נוכחי
- 88 לוח 86 : הנושרים שקל להם או קל להם מאוד לשוחח עם בני משפחה, ידידים ואנשי מקצוע שונים על נושאים שמטרידים אותם, לפי מין וגיל נוכחי
- 89 לוח 87 : הבעיות שמטרידות במיוחד את בני הנוער בנצרת מנקודת מבטם של הנושרים, לפי מין וגיל נוכחי
- 90 לוח 88 : הצעות לשיפור מצב בני הנוער בעיר מנקודת מבטם של הנושרים, לפי מין וגיל נוכחי
- 93 לוח 89 : המסגרות המקבלות מימון מגורמים שונים, לפי גוף מפעיל

94	לוח 90 : עלות התשלום לפעילויות השונות, לפי גוף מפעיל של המסגרת
95	לוח 91 : מספר העובדים בשכר והמתנדבים במסגרת, לפי גוף מפעיל
96	לוח 92 : מאפיינים של העובדים בשכר
97	לוח 93 : שנות ותק בתחום של העובדים והמנהלים
97	לוח 94 : תפקיד מקצועי וותק של המתנדבים
98	לוח 95 : בעיות הקשורות בנושא כוח אדם
99	לוח 96 : מטרות הפעילויות של המסגרות, לפי גוף מפעיל
101	לוח 97 : הפעילויות שננקטות על-ידי המסגרות (N=76) על מנת למשוך משתתפים
102	לוח 98 : הפעולות הננקטות למשיכת בני הנוער, לפי גוף מפעיל
103	לוח 99 : בני נוער עם בעיות מיוחדות שמשתתפים במסגרות (N=76)
104	לוח 100 : המסגרות שבהן משתתפים בני נוער עם בעיות מיוחדות, לפי גוף מפעיל
105	לוח 101 : המסגרות בהן מתקיימות הפעילויות השונות, לפי גוף מפעיל
108	לוח 102 : עקרונות הפעולה של המסגרות (N=76), לפי דיווח המנהלים
110	לוח 103 : עקרונות הפעולה של המסגרות (N=76), לפי הגוף המפעיל
111	לוח 104 : אופן קבלת ההחלטות על פעילויות המסגרת, לפי גוף מפעיל
112	לוח 105 : המסגרות (N=76) שבהן יש בעיות התנהגות מסוגים שונים בקרב בני הנוער
113	לוח 106 : המסגרות שבהן יש בעיות התנהגות בקרב בני הנוער, לפי גוף מפעיל
114	לוח 107 : תגובות על הפרת כללי התנהגות במסגרות השונות, לפי גוף מפעיל
114	לוח 108 : אלימות צוות כלפי בני הנוער, לפי גוף מפעיל
115	לוח 109 : הפניית בני נוער, לפי גוף מפעיל
116	לוח 110 : הצעות מרכזיות של המנהלים לשיפור השירות במסגרתם, לפי גוף מפעיל
116	לוח 111 : הדברים הנחוצים לשירותים אחרים לבני הנוער, לדעת המנהלים
117	לוח 112 : ההצעות העיקריות לשירותים לבני הנוער שחסרים בעיר, לדעת המנהלים

חלק א: מבוא

1. רקע

בשנים האחרונות ישנה התעניינות הולכת וגוברת בקרב קובעי מדיניות, מקבלי החלטות ואנשי מקצוע ברשויות המקומיות ברווחתם של בני הנוער. נעשים מאמצים לפתח דרכים לאתר טוב יותר את צורכי בני הנוער כבסיס לפיתוח שירותים שיתנו להם מענים טובים יותר. מגמה זו מורגשת כיום במערכת הפוליטית והמקצועית ביישובים הערבים בהם מתגברת ההכרה שהתמקדות בבני הנוער ובפיתוח מענים בעבורם צריכה לתפוס מקום מרכזי בסדרי העדיפויות של פעולת הרשות המקומית.

הפרויקט המדווח כאן הוא פרי יוזמתם של ראשי המערכת העירונית בנצרת, אשר חיפשו דרך לשפר את מערכת השירותים לבני נוער בעיר. העיר נצרת היא העיר הערבית הגדולה ביותר בישראל ומונה כ-60 אלף תושבים. העיר מהווה מטרופולין לכפרים גדולים ורבים מסביבה (כולל: ריינה, כפר כנא, משהד, יפיע, ועוד), ואף מרכז לפעילות כלכלית, חינוכית, תרבותית ופוליטית ברמה הארצית. מאז הקמת המדינה מהווה נצרת מוקד מרכזי לפעילות תרבותית ופוליטית לכלל החברה הערבית בישראל. בנצרת מתגוררת אוכלוסייה הטרוגנית במיוחד מבחינת רקע חברתי-כלכלי. נצרת שונה ממרבית היישובים הערבים בישראל מכמה בחינות: בהיקף הרב של האוכלוסייה המשכילה והאוכלוסייה המבוססת מבחינה כלכלית, בהיקף הרב של האוכלוסייה הנוצרית בעיר, ברמה המקצועית של אנשי המקצוע בעירייה ובשירותים ובגודל העיר עצמה. מערכת השירותים בנצרת מפותחת יחסית למערכת הטיפוסית ביישובים הערביים בישראל.

בעיר נצרת נעשו מאמצים רבים לשפר את מערכת החינוך הפורמלי, שלפי תחושת ראשי העיר הביאו לתוצאות משמעותיות. ואולם, בעיות הולכות ומתפתחות בקרב בני הנוער, כמו אלימות וונדליזם, עוררו בקרב אנשי מקצוע ומקבלי החלטות בעיר דאגה עמוקה למצבם. הפרויקט נולד מתוך רצון ללמוד על צורכי ובעיות בני הנוער, ועל המענים והשירותים הניתנים כיום, וזאת כדי לפעול בצורה מקיפה וכוללנית לשיפור המענים הניתנים להם. על רקע זה, נענה מכון ברוקדייל לפנייתה של עיריית נצרת לסייע ביצירת תשתית מידע שתשמש בסיס לתכנון השירותים ברמה העירונית בעבור בני הנוער. הפרויקט כלל מגוון פעולות מחקר, ובעיקר: (1) סקר בקרב תלמידי בתי-הספר בכיתות ו' עד י"א, (2) סקר בקרב הנושרים ממערכת החינוך הפורמלי, ו-(3) מיפוי שירותים לחינוך בלתי פורמלי ופנאי באמצעות ריאיון של כלל מנהלי שירותים אלה.

פרויקט לתכנון כוללני

הפרויקט מתבסס על הנחות היסוד של תכנון כוללני, הגורסות כי לבני הנוער צרכים בתחומים רבים. על מנת לענות על צורכי בני הנוער, עלינו ללמוד על מצבם ובעיותיהם בכל תחום. עם זאת, יש להתייחס לצורכיהם של בני הנוער כאל מכלול, הן בגלל הקשר ההדוק שבין התחומים בחיים האישיים של כל נער ונערה, והן בגלל התועלת שמערכת שירותים מפיקה כאשר היא פועלת בצורה משולבת.

נאסף מידע ביחס לתחומי החיים המרכזיים של בני הנוער בעיר במטרה לבחון את צורכי בני הנוער כפי שהם נתפסים על ידם. הנושאים העיקריים שנבדקו מנקודת המבט של בני הנוער כוללים: מאפיינים סוציו-דמוגרפיים; לימודים; פעילות פנאי מאורגנת ולא מאורגנת; עבודה; פעילות חברתית - לרבות התנהגות אלימה ושולית; אוריינטציה ערכית; יחסים עם ההורים ומבוגרים אחרים; ויחסם של בני הנוער כלפי השכונה שבה הם גרים, כלפי העיר נצרת וכלפי השירותים שבה.

הלימודים בבית-הספר תופסים מקום מרכזי בחיי בני הנוער, ולפיכך חוויית התלמיד בבית-הספר זוכה להתייחסות מורחבת במיוחד בדוח. עמדתו של התלמיד כלפי בית-הספר נבדקת מבחינות רבות, בהן האקלים הארגוני, היחסים עם המורים, תחושת התלמיד כי הוא נתון בלחץ רב מדי, צורך בעזרה נוספת, והתנהגויות של ניתוק. זירות מרכזיות נוספות הן הזירה של קבוצת השווים והפעילות החברתית עמם; וזירת המשפחה, ובמיוחד היחסים עם שני ההורים. עמדותיהם של בני הנוער ביחס לחווייתם ולמעשיהם בשתי זירות אלו זוכות אף הן להתייחסות משמעותית במסגרת המחקר.

הפרויקט יוצא מתוך הנחה, כי בתכנון שירותים לבני נוער חשוב מאוד ללמוד מהם צורכי בני הנוער לפי ראות עיניהם, ומהן העדפותיהם לפיתוח שירותים שיענו על צרכים אלה. על כן, איסוף המידע התבצע באמצעות סקרים מקיפים בקרב בני הנוער, סקר תלמידים וסקר נושרים, שנועדו לתת ביטוי מרבי לעמדותיהם של בני הנוער.

שירותים לחינוך בלתי פורמלי ולפעילות פנאי

בגיבוש תכנית המחקר, הושם דגש רב על התחום של חינוך בלתי פורמלי ופעילות פנאי. בקרב המסגרות שמעניקות שירותים לחינוך בלתי פורמלי בישראל ישנם מועדונים ומרכזים קהילתיים, תנועות נוער, תכניות לחינוך בלתי פורמלי שמופעלות על-ידי בתי-ספר, ספריות, מועדוניות ושירותים אחרים שמופעלות על-ידי שירותי הרווחה, בשיתוף עם השירותים הטיפוליים של מערכת החינוך, ועוד. ניסיון ראשי מערכת השירותים בעיר נצרת לפענח את בעיית האלימות בקרב בני הנוער הביא לעניין הולך וגובר במכלול מערכת השירותים בעיר, ובמיוחד במערך השירותים לחינוך בלתי פורמלי ולפעילות פנאי. עלתה סברה, שבגלל מגבלות השירותים הקיימים בתחום זה, נשארים רבים מבני הנוער "ברחוב" משועממים, וכי יש להפנות תשומת לב לבחינת צורכי בני הנוער בתחום החינוך הבלתי פורמלי והפנאי, ולבחינת מערכת השירותים הקיימת, וכיצד ניתן לשפר אותה.

בספרות המקצועית קיימת התייחסות משכנעת לתרומה המכרעת ששירותים אלה עשויים להעניק לבני נוער, הן בקידום התפתחותם האישית באופן כללי, והן במניעת התנהגויות סיכון ובעיות אחרות (Halpern, 1992; Heath & McLaughlin, 1994; Morow, 2000; Quinn, 1995; Kahane, 1997; Wynn, 1995;) primary services (שירותים בסיסיים) כדי להבליט את מקומם המרכזי בעולם החברתי והקהילתי המוכר של הילדים (Whalen & Wynn, 1995).

מן הספרות עולה כי תרומתם של שירותים לחינוך בלתי פורמלי ולפעילות פנאי יכולה להתבטא בארבע דרכים עיקריות:

1. מתן הזדמנויות לקידום ההתפתחות האישית והחברתית של בני הנוער. למשל, הזדמנויות ללמוד מיומנויות חדשות, כגון אומנות; או לפתח כישורים גופניים, כגון בפעילות ספורט. חיזוק בני הנוער כפרטים אף עשוי להשפיע על שיפור התפקוד של המשפחה באופן כללי.
2. איתור מוקדם של בעיות ואבחון לפני שהן הופכות לחריפות. עצם המגע הקרוב והשוטף של בני הנוער עם אנשי מקצוע מאפשר גילוי של מצבים בעייתיים, ומתן מענה או הפניה לטיפול, בעוד מועד.
3. מתן מענה לבעיות מיוחדות של הילדים ובני משפחתם, כדוגמת שיעורי עזר לילדים המתקשים בלימודים, או ייעוץ מקצועי של המדריכים לבני נוער הסובלים מבעיות נפשיות או משפחתיות.
4. קידום שוויוניות בין בני הנוער על-ידי סגירת פערים שנוצרו בין קבוצות שונות בגלל הבדלים ברמת התפקוד בין המערכות החברתיות השונות שנותנות מענים לילדים, כגון בית-הספר, המשפחה, וכו'. מערכות אלה, הפתוחות לבני נוער מכל שכבות האוכלוסייה, יכולות לפצות על אי-מתן שירות לאוכלוסיות מסוימות. למשל, ילדים שלומדים בבית-ספר בעייתי יכולים לקבל תגבור לימודי בשעות אחר-הצהריים. באורח דומה, שירותים אלה יכולים לסייע לילדים שבאים מבתי שבהם יש בעיות בתפקוד ההורים.

בישראל יש הכרה בתפקיד החשוב שמסגרות לחינוך בלתי פורמלי יכולות למלא בתוך כלל מערך השירותים לבני נוער, ואולם קיים מחסור בתכניות לחינוך בלתי פורמלי, וזאת במיוחד בעבור ילדים ובני נוער ערבים. כמו-כן, נעשה עד עכשיו, הן בישראל והן בעולם, רק מחקר מועט בתחום זה. ממצאי המחקר המובאים בדוח זה מהווים, לפיכך, נדבך חשוב בגיבוש בסיסי ידע ומידע שיכוונו פיתוח שירותים בתחום זה.

אלימות והתנהגויות סיכון בקרב בני הנוער

בשנים האחרונות ישנה דאגה רבה בגין בעיות של אלימות הן בתוך כותלי בתי הספר והן מחוצה לו. ממצאי מחקר מראים כי התופעה נפוצה הן במערכת החינוך באוכלוסייה הערבית והן במערכת החינוך באוכלוסייה היהודית (הראל ואחרים, 2002; בנבנישתי, 1998). למשל, 39% מבני הנוער בישראל (43% מבני הנוער הערבים ו-38% מבני הנוער היהודים) מדווחים על מקרים רבים (או רבים מאוד) של הצקות, של הטרדות, או של בריונות בבית-ספרם. אחוזים גבוהים עוד יותר (49% מכלל בני הנוער, 52% מהתלמידים הערבים, ו-49% מהתלמידים היהודים), מדווחים כי נפלו קורבן למעשי בריונות, הטרדות או הצקות בשטח בית-הספר במשך שנת הלימודים (הראל ואחרים, 2002). כאמור, ריבוי אירועי אלימות וונדליזם בקרב בני הנוער בנצרת, עוררו דאגה מיוחדת למצבם בקרב אנשי מקצוע ומקבלי החלטות בעיר, אשר הביעו עניין ללמוד על הגורמים להתנהגות זו, על בעיותיהם של בני הנוער, וכיצד ניתן לעזור.

צורכי הנושרים מבית-הספר

מכיוון שהנשירה היא מצב סיכון חמור, הופנתה תשומת לב מיוחדת לבעיותיהם ולצורכיהם של בני הנוער שנשרו ממערכת החינוך ונותרו מנותקים. בית-הספר ממלא תפקיד מרכזי בחייהם של בני הנוער, וסיום מוצלח של הלימודים בבית-ספר תיכון הוא תנאי לכניסה למערכת ההשכלה הגבוהה ולניידות תעסוקתית. מסיבות אלו ואחרות, לנשירה מהלימודים עלולות להיות השלכות שליליות מרחיקות לכת על חייהם ועל עתידם של נערים ונערות (כהן-נבות ואחרים, 2001; אבו-עסבה, 1999; Richman & Bowen, 1997).

על אף מגמה של צמצום בנשירה במשך השנים, עדיין, ממדי הנשירה מבית-הספר בקרב כלל בני הנוער הערבים בישראל נשארים גבוהים מאוד: כ-20% מבני 14 עד 17 אינם לומדים בבית-ספר, וכ-30% אינם מסיימים בית-ספר תיכון (למ"ס, 2002).¹ אחוז בני הנוער הערבים שאינם מסיימים בית-ספר תיכון גבוה פי 3 מהשיעור המקביל בקרב בני הנוער היהודים. למרות שבני הנוער הערבים מהווים רק כ-25% מכלל בני הנוער בישראל, הרי בגלל שיעורי הנשירה הגבוהים בקרב אוכלוסייה זו, רוב הנושרים הגלויים בישראל הם בני נוער ערבים.

מובן, שבני הנוער שעזבו את מערכת החינוך לא נכחו בבתי-הספר בעת העברת השאלון לתלמידים, ועל כן, כדי ללמוד על עמדותיהם וצורכיהם, בוצע סקר מיוחד בקרב הנושרים בבתי-הספר. במסגרת המחקר נבחנו הסיבות שהובילו לעזיבת הלימודים, וכן צורכי הנושרים כיום, אשר מחייבים התייחסות ומענים ממערכת השירותים.

בני נוער ערבים בישראל

מעבר לתרומת הפרויקט לידע על צורכי בני הנוער, באופן כללי, ישנה חשיבות מיוחדת בביצוע מחקר על בני נוער ערבים, וזאת לאור הצורך הרב הקיים לאיתור צרכים ותכנון שירותים לבני הנוער הערבים. האוכלוסייה הערבית בישראל מהווה כ-19% מכלל האוכלוסייה בארץ. אחד המאפיינים הייחודיים של האוכלוסייה הערבית בישראל הוא השיעור הגבוה של ילדים. הילדים בגילאים 0-17 מהווים 46.5% מהאוכלוסייה הערבית, בהשוואה ל-31.4% ילדים בגילאים אלה בקרב האוכלוסייה היהודית. מספר בני הנוער הערבים בגילאי 12 עד 17 בישראל היום עומד על כ-153,000 נפש והם מהווים כ-23.4% מבני גילאים אלה בכלל האוכלוסייה בישראל (בן-אריה וציונית, 2002).

לחברה הערבית בישראל יש מאפיינים מיוחדים המאחדים אותה בתחום הלאום, הלשון, התרבות, ההיסטוריה והערכים המשותפים. עם זאת, האוכלוסייה הערבית בישראל הטרוגנית מאוד בתחומים רבים. הטרוגניות זו באה לידי ביטוי במישורים שונים, כולל בתחום הכלכלי והחברתי-תרבותי ובתחום הדת: האוכלוסייה הערבית מורכבת ממוסלמים (79%), מנוצרים (11%) ומדרוזים (10%); ממי שחיים בעיר לעומת בכפר; מאוכלוסייה בדואית לעומת אוכלוסייה פלאתית, ועוד.

¹הנתונים מתייחסים לאחוז בני הנוער שאינם לומדים בבתי-ספר שבפיקוח משרד החינוך.

אחת הבעיות המרכזיות של האוכלוסייה הערבית בישראל היא רמה חברתית-כלכלית נמוכה יחסית, המלווה במצוקה כלכלית ועוני. כך, בשנת 2001, 54.4% מהילדים הערבים בישראל היו עניים, לעומת 19.3% מהילדים היהודים (בן-אריה וציונית, 2002). נתונים סטטיסטיים מלמדים כי בתחומים רבים קיימים פערים משמעותיים במצבם של בני הנוער הערבים לעומת בני הנוער היהודים. בתחום החינוך, למשל, הנשירה נפוצה הרבה יותר, כנאמר לעיל, ואחוז בני הנוער המשיגים תעודת בגרות עומד על 33.1% מבני הנוער הערבים, לעומת 48.2% בקרב בני הנוער היהודים (בן-אריה וציונית, 2002). לעומת היקף הצרכים הרחב של האוכלוסייה הערבית בישראל, הרי היקף השירותים והמענים, מסוגים שונים, הקיימים בעבור אוכלוסייה זו, קטן יחסית (אבו-עסבה, 1997; אלחג', 1996; לביא, 1997; כהן-נבות ואחרים, 2001).

הנחיצות הרבה הקיימת במחקר על אודות בני נוער ערבים בישראל נובעת מהקשיים ומהבעיות הייחודיות שבני נוער אלה עוברים יחד עם משפחותיהם, בעקבות השינויים החברתיים-תרבותיים המהירים שעוברים על החברה הערבית בישראל. חשיפת החברה הכפרית הערבית לאמצעי התקשורת ההמוניים ויצירת קשרים קרובים ואינטנסיביים עם החברה היהודית העירונית הם שני גורמים מכריעים ביצירת תהליכי שינוי בתחומי החיים השונים של חברה זו. תהליך זה מתבטא, בין היתר, בעלייה מתמדת ברמת ההשכלה, ובכלל זה בהשכלה גבוהה, כמו גם בעלייה ברמת החיים ובעיקר בדפוסי הצריכה (אלחג', 1994), וכן בתחומי חיים רבים נוספים.

ואולם, תהליך ה"התערבות" גורם להתנגשות בין ערכי המערב לבין הערכים המסורתיים. מנהגי יומיום משתנים, ומושגים עתיקי יומין מאבדים ממשמעותם. יצירת אפיקים חדשים של ניידות חברתית, המתבססים על כישורי הפרט והשכלתו, ולא-דווקא על פי מוצאו או מעמדה של משפחתו, פותחת בפני כל אחד את האפשרות לשנות את מעמדו ולהתקדם בחברה (ליפשיץ, 1994). עם זאת, מציאות זו מורידה את מעמדה של המשפחה בעיני היחיד (חאג' יחיא, 1994). מתחולל מעבר מערכים מסורתיים אל מערכת ערכים מערביים המדגישים את האינדיבידואליזם; ודוגלים בשוויוניות רבה יותר בין בני המשפחה, בין הבעל והאישה, בין הילדים להוריהם, ובין בנים לבנות. המודעות הגוברת לסיכונים שבנישואי קרובים הינה דוגמה נוספת לשינוי ערכי הגורר אחריו שינוי במבנה החברתי שהוא משמעותי מאוד. השינויים במערכות הערכים והנורמות, ובמיוחד השינויים בתפקידים המסורתיים של בני המשפחה, כמו גם בעיות אחרות המטרידות את החברה הערבית בישראל היום, כל אלה גורמים למבוכה ולקשיים בקרב בני הנוער, ובקרב המבוגרים המופקדים על רווחתם (אבו-עסבה, 2002).

למרות שבני הנוער הערבים מוכרים כקבוצה בעלת מאפיינים ייחודיים וצרכים רבים, המחייבים התייחסות ייחודית המותאמת לצורכיהם, עד כה אוכלוסייה זו טרם זכתה להתייחסות מספקת והולמת מצדם של חוקרים בישראל. המחקר המועט שבוצע עוסק לרוב בסוגיות של הישגים לימודיים או של זהות. מחסור בבסיס ידע על אודות בני הנוער הערבים מקשה על קביעת מדיניות, על ביצוע עבודה מקצועית ועל פיתוח שירותים נחוצים. פרויקט זה נועד גם לתרום לקידום בסיס המידע והידע על אודות בני נוער ערבים והשירותים הנחוצים להם, כבסיס לשיפור מערכת השירותים הפועלת למען בני הנוער.

עם זאת, יש לציין, כי הפרויקט המדווח כאן הוא מקומי, והלמידה נגזרת מממצאים על האוכלוסייה ועל השירותים בעיר אחת. במקרים שבהם הדבר התאפשר, הובאו ממצאים משווים לכלל אוכלוסיית בני הנוער הערבים בארץ. לפיכך, יש חשיבות רבה לעריכת מחקרים דומים במקומות נוספים. מכון ברוקדייל מבצע כיום פרויקטים נוספים לאיתור צרכים בקרב בני נוער בתמרה, עיר ערבית בצפון הארץ; ובקרב ילדים ובני נוער ביישובים הבדואים שבנגב.

תהליך התכנון לפיתוח שירותים

ממצאי המחקר נידונו על ידי צוות המחקר המורחב, הכולל עובדים מעיריית נצרת וממכון ברוקדייל, והם הובילו לגיבוש מסקנות ביחס לכיוונים לפיתוח מערכת השירותים לבני נוער בעיר. מסקנות אלו משמשות בסיס לתהליך תכנון כוללני של שירותים ברמה המקומית, כדי שהשירותים ישרתו טוב יותר את אוכלוסיית בני הנוער בעיר. המאמץ מופנה ליצירת מערך שירותים כולל, המשלב בתוכו גם שירותי חינוך פורמלי, גם שירותי טיפול לבעיות חריפות, וגם שירותי חינוך בלתי פורמלי ופעילות פנאי, זאת, על מנת לתת מענה למכלול צרכי בני הנוער בתחומים השונים של חייהם, לאורך זמן ובמצבים שונים.

2. שיטת המחקר

2.1 מטרות הפרויקט

הפרויקט נועד להשיג את המטרות האלה:

- איתור צרכים של כלל בני הנוער בעיר נצרת לרבות אפיון מצבם, גם הלומדים וגם אלה שנשרו ממערכת החינוך, בכלל התחומים המשמעותיים לחייהם ולהמשך התפתחותם; בחינת עמדותיהם של בני הנוער לגבי השירותים הניתנים כיום, והרצויים בעיניהם.
- תיאור מפורט של מערך השירותים לחינוך בלתי פורמלי ופעילות פנאי המשרתים את בני הנוער בעיר כיום.
- מתן תמיכה לתהליך תכנון כוללני של מערכת השירותים לבני הנוער בעיר, על בסיס המידע שנאסף.

2.2 מערך המחקר

איסוף המידע כלל ארבעה מרכיבים.

א. מחקר גישוש איכותני

חלק זה של הפרויקט התבצע כשלב מקדים, כבסיס למיקוד נושאי המחקר ולבניית הכלים. בשלב זה נאסף מידע איכותני כדלקמן:

- נערכו כ-10 ראיונות עומק עם אנשי מקצוע שונים בעלי תפקידים בכירים בשירותי החינוך והרווחה בעיר.
- נערכו כ-10 קבוצות מיקוד בהרכבים שונים: קבוצות תלמידים על פי שכבות כיתה, בני נוער נושרים, הורים ומורים.

ב. סקר צרכים בקרב התלמידים במערכת החינוך הפורמלית

בקרב התלמידים נערך סקר אשר בחן את התחומים הבאים:

- ♦ מאפיינים סוציו-דמוגרפיים.
- ♦ לימודים: הצרכים הלימודיים של התלמידים, שביעות רצונם מבית-הספר והמורים, לחץ בלימודים, קשיים בלימודים, ועוד.
- ♦ עבודה: אחוז בני הנוער שעובדים, היקף העבודה (שעות, קבוע או זמני וכו'), מאפייני העבודה, מקומות העבודה וכו'.
- ♦ פעילות בשעות הפנאי: השתתפות בפעילות מאורגנת, שביעות רצון מהפעילויות וצרכים לא מסופקים בתחום זה.
- ♦ התנהגות חברתית ואנטי-חברתית: יחסים חברתיים כולל תחושות בדידות, התנהגויות אלימות, מעורבות בפלילים, שימוש בסמים ובאלכוהול וכו'.
- ♦ אוריינטציה ערכית, כולל נורמות התנהגות לבנים/בנות.
- ♦ סביבת בני הנוער: יחסים עם ההורים, תמיכה ממבוגרים, שביעות רצון מהשכונה והעיר, הכרת שירותים בעיר.

אוכלוסיית המחקר לסקר התלמידים

תלמידים גילאי 11 עד 18 (כיתות ו' עד י"ב).

המדגם

המדגם הורכב מתלמידי כיתות ו', ט', ו-י"א. בכל אחת מהכיתות בשכבות אלה, בכל אחד מבתי-הספר בעיר, ציבוריים ופרטיים, נדגמו 20% מהתלמידים. דגימה זו הפיקה מדגם של 729 תלמידים.

במדגם יש יותר תלמידים מכיתות ו' ומכיתות ט' (38% ו-35%, בהתאמה), מאשר מכיתות י"א. כלומר, מספר התלמידים הלומדים בכיתות י"א נמוך יותר ממספר התלמידים בכיתות ו' ו-ט'. הסיבה נעוצה בכך, שחלק מבני הנוער נושרים מבית-הספר עד להגיעם לכיתות הגבוהות. לפיכך, יש לשים לב, כי בעוד שהמידע מסקר התלמידים על תלמידי כיתות ו' מאפיין את **כלל בני הנוער** בנצרת, הרי המידע על הכיתות הגבוהות מאפיין רק את אותם תלמידים שנשארו בתוך מערכת החינוך הרגילה. במידע על תלמידי כיתות י"א אין התייחסות לאותם בני נוער שבגלל קשיי הסתגלות נשרו מבית-הספר במהלך שנות לימודיהם (מידע על הנושרים נאסף במסגרת סקר נפרד, ראו תיאור בהמשך).

כלי המחקר

השאלון פותח במיוחד בעבור הסקר וכלל בעיקר שאלות סגורות ומעט שאלות פתוחות. חלק מהשאלות מתבססות על שאלון שפותח במסגרת מחקר על התנהגות סיכון, רווחה ובריאות בקרב בני נוער (הראל ואחרים, 2002).² כמו-כן, נעשה שימוש גם בכלים הבאים:

- ♦ כלים לבדיקת חוויית הלמידה הסובייקטיבית (כהן-נבות, 2000)
- ♦ כלי לבדיקת אוריינטציה ערכית (אזרחי וגל, 1995)
- ♦ כלי לבדיקת לכידות שכונתית (Richman & Bowen, 1997)

תלמידי כיתות ו' השיבו על שאלון מקוצר שנועד להקל עליהם למלאו. משאלון זה הוצאו שאלות שאינן מרכזיות לקבוצת גיל זו.

צורת ההעברה

הסקר בוצע באחריות עיריית נצרת על-ידי עובדי העירייה. התלמידים בבית-הספר שנבחרו למדגם התבקשו לענות על שאלון בערבית למילוי עצמי שהועבר אנונימית בצורה קבוצתית בחדר פנוי בבית-הספר (למשל, הספרייה). מבצעי הסקר חזרו לבית-הספר פעם או יותר כדי לדאוג להגיש שאלון לתלמידים שנעדרו מהלימודים ביום ההעברה הקבוצתית. לא נתקבלו סירובים למלא שאלון. הסקר בוצע בינואר 1999. תלמידים שהתקשו למלא את השאלון קיבלו עזרה.

צורת הניתוח

בניתוח הנתונים נעשו השוואות בין מאפייני התלמידים מקבוצות שונות:

- ♦ הבנים לעומת הבנות,
- ♦ תלמידי השכבות השונות שהשתתפו במדגם: כיתות ו' לעומת כיתות ט' לעומת כיתות י"א,
- ♦ תלמידי בתי-הספר הציבוריים לעומת תלמידי בתי-הספר הפרטיים.

במקרים נדירים חסר מידע על מין התלמיד, שכבת הכיתה או סוג בית-הספר. מכאן, שבלוחות המציגים נתונים לפי מאפיינים אלה, מספר התלמידים בכל אחת מהקטגוריות אינו מסתכם בסך-כל התלמידים במדגם כולו.

כדי ללמוד אם ההבדלים שהתגלו בין הקבוצות אכן משמעותיים, בוצעו מבחנים סטטיסטיים. במרבית המקרים הנושאים בשאלון נבדקו באמצעות משתנה אורדינלי (המתייחס לדרגות שונות של התופעה; לדוגמה, דרגות שונות של שביעות רצון מבית-הספר, או דרגות שונות של תדירות מקרי אלימות), ועל כן

² הנתונים על כלל התלמידים הערבים בישראל, וכן הנתונים על כלל התלמידים היהודים, לקוחים מתוך סקר HBSC (Health Behaviors in School-Aged Children). סקר HBSC הינו סקר בין-לאומי, הבוחן רווחה חברתית, בריאות והתנהגויות סיכון בקרב בני נוער. המחקר בישראל ב-1998 בוצע על מדגם מייצג ארצי של תלמידי כיתות ו' עד י' במערכות החינוך הממלכתית והממלכתית-דתית הערבית והיהודית (הראל ואחרים, 2002). הסקר בוצע בשנה בה בוצע סקר HBSC, והשתמש באותן שאלות במקרים רבים כדי שבנושאים שונים תהיה אפשרות להשוות בין בני הנוער בנצרת, לבין בני הנוער בכלל האוכלוסייה.

נעשה שימוש במבחן tau b לבדיקה האם ההבדלים בין הקבוצות מובהקים מבחינה סטטיסטית. במקרים שהנושא הנבדק נבחן באמצעות משתנה דיכוטומי או נומינלי - נעשה שימוש במבחן χ^2 .

בניתוח המידע עמדנו על הקשר שבין מאפייני הרקע של הילדים לבין עמדותיהם והתנהגויותיהם כפי שהתבטאו בתשובותיהם בשאלון. לשם כך, לגבי נושאים רבים שנבחנו במסגרת הסקר, בוצע ניתוח סטטיסטי רב-משתני, המאפשר ללמוד מהם מאפייני הרקע של הילדים הקשורים לתופעה הנבדקת, בהינתן מאפיינים אחרים (כלומר, תוך כדי "פיקוח סטטיסטי"). התופעות שנבדקו כוללות: יחס לבית-הספר, תפיסת היחסים של המורים, תפיסת היחסים החברתיים בבית-הספר, תפיסת ההישגים הלימודיים בבית-הספר, השתתפות בחוג ובפעילות פנאי מאורגנת, תפיסה סובייקטיבית של שעמום, השתתפות באלמוות ועוד. המשתנים שהוכנסו לניתוח כמשתנים בלתי-תלויים (משתני פיקוח) התייחסו למאפיינים הסוציו-דמוגרפיים של התלמידים, כולל: מין, מספר ילדים בבית, השכלת ההורים, סוג בית-ספר, גיל ועוד. ברוב המקרים שבוצע ניתוח רב-משתני, ניתוח זה לא הביא להסבר משמעותי של התופעה (כלומר, שונות מוסברת נמוכה למדי ו/או הרגרסיה לא הייתה מובהקת), ומכאן אנחנו לומדים שההסבר להבדלים בין הילדים בעמדותיהם ובפעילותם קשור בעיקר להבדלים אישיים מגוונים בעמדותיהם, נטיותיהם, ניסיונם וכו' - ולא למאפיינים החברתיים-כלכליים שלהם או של משפחותיהם. רק במקרה אחד הניתוח הרב-משתני העלה ממצאים מעניינים (מעבר לניתוח הנתונים לפי קבוצות, כפי שמוסבר למעלה), ובאותו מקרה הממצאים מובאים בגוף הדוח (כולל פירוט הניתוח בנספח).

ג. סקר צרכים בקרב בני נוער נושרים

בקרב בני הנוער הנושרים נבדקו אותם תחומים שנבדקו בקרב בני הנוער במערכת החינוך הפורמלית. עם זאת, חלק מהשאלות הושמטו על מנת לקצר את השאלון ולהקל על בני הנוער. מעבר לכך, השאלות בנושא הלימודים הוחלפו בשאלות שיתייחסו לנשירה:

- ♦ **נסיבות הנשירה:** מתי עזבו את בית-הספר, מהן הסיבות העיקריות לעזיבה בעיני הנוער, מי יזם את העזיבה, תגובת גורמים בבית-הספר ו/או במשפחה להחלטה לעזוב, קשיים שהיו לנושרים בזמן שלמדו בבית-הספר והסיוע שקיבלו, וכו'.
- ♦ **צרכים לימודיים ואחרים של הנושרים:** רצון לחזור ללימודים, או להיכנס למסגרת לימודית, או למסגרת להכשרה מקצועית, או למסגרת טיפולית; פניותיהם לחזור ללימודים או לקבל עזרה לשם כך; עמדות לגבי מסגרת עבודה רצויה; פעילותם להשגת עבודה, וכו'.

בבחינת תחומים אלה נעשה שימוש בשאלון לאיסוף מידע על נסיבות הנשירה שפותח במכון ברוקדייל (כהן-נבות, 2000).

אוכלוסיית המחקר

כל בני הנוער שלא היו רשומים בשנת תש"ס (1999/2000) במערכת החינוך הפורמלית בגילים 12-17. על פי נתונים שאספה העירייה, אחוז בני הנוער שלא למדו בבית-הספר הוא כ-8%.

המדגם

בעת תכנון המחקר הייתה כוונה לערוך סקר בקרב מדגם מייצג של בני הנוער שנשרו ממסגרות חינוכיות ואינם לומדים. כתוצאה מקשיים לוגיסטיים ובעיות בהיענות לראיונות (בעיקר בקרב בנות), תכנית זו לא יצאה לפועל. על מנת ללמוד בכל זאת על נושרים בנצרת נערכו ראיונות עם נושרים בעיקר מקרב אלה שנמצאו בטיפול השירותים לבני נוער בעיר. הממצאים המובאים כאן מתייחסים לראיונות עם 75 נערים נושרים ו-17 נערות נושרות, סה"כ 92 בני נוער. חשוב להדגיש, כי ממצאים אלה אינם מייצגים את כלל הנושרים בעיר, וייתכן שנושרים שאינם נמצאים בטיפול הם בעלי מאפיינים אחרים ובעיות שונות. מסיבה זו לא בוצעו מבחנים סטטיסטיים שונים, והמידע מובא באופן תיאורי בלבד.

כלי המחקר

בני הנוער שנבחרו למדגם הנושרים רואיינו על-ידי מראיינים מטעם שירותי הנוער של העירייה. הריאיון התבצע בערבית באמצעות שאלון מובנה ששאלותיו היו סגורות על-פי-רוב. השאלון היה דומה לזה שנעשה בו שימוש בסקר התלמידים. המראיינים הגיעו על-פי-רוב לבתי הנושרים. לעתים הם הקריאו את השאלונים לבני הנוער, בגלל קשיי המראיינים בהבנת הנקרא. חשוב לציין שבריאיון פנים-אל-פנים המידע אינו נמסר באופן אנונימי ובכך יש הבדל משמעותי לעומת השאלון שהוגש לתלמידים.

ד. מיפוי השירותים הטיפוליים והשירותים לחינוך בלתי פורמלי ופעילות פנאי לבני נוער בנצרת

הסקר בדק את התחומים הבאים:

- מאפייני המסגרות: מקורות מימון, מבנה ומערך כוח אדם (מינהל, עובדים בשכר ומתנדבים)
- מטרות המסגרת
- המשתתפים (אוכלוסיית היעד, קריטריונים לקבלה למסגרת, מאפייני המשתתפים בפועל)
- תיאור הפעילויות (סוגי הפעילויות, מועדי הפעילות וכו')
- קבלת השירות (דרכים לגיוס המשתתפים, התשלום בעבור הפעילויות, אי-נגישות וסיבותיה)
- עקרונות הפעולה של המסגרות (יחסים בין המדריכים לבני הנוער, שיתוף בני הנוער בקבלת החלטות וכו')
- הצעות לשיפור מערך השירותים בעיר.

אוכלוסיית המחקר

באוכלוסיית המחקר נכללו כל המסגרות בעיר נצרת שמקיימות פעילויות בילוי או פעילויות לחינוך בלתי פורמלי. נכללו באוכלוסיית המחקר גם תכניות בבתי-ספר שמקיימות פעילות חברתית לאחר שעות הלימודים (לא נאסף מידע על חינוך בלתי פורמלי המתקיים במהלך שעות הלימודים). הרכבת רשימת המסגרות הרלוונטיות התבצעה על-ידי צוות העירייה המלווה את המחקר, בעזרת מנהלי שירותים נוספים הפועלים בעיר.

כלי המחקר

לצורך המיפוי הוכן שאלון שהתבסס על כלים שהיו בשימוש במכון ברוקדייל ובמכון המחקר צ'פין הול שבאוניברסיטת שיקגו בארצות-הברית. השאלון הורכב משאלות פתוחות וסגורות.

צורת ההעברה

השאלון נועד למנהלי המסגרות. כאשר המסגרת הייתה תכנית לפעילות פנאי וחינוך בלתי פורמלי המתקיימת בשעות אחר-הצהריים בבית-ספר - התראיין רכז התוכנית (ולא מנהל בית-הספר). כל מנהלי המסגרות הסכימו להתראיין. רואיינו 48 מנהלי מסגרות ו-28 רכזי תכניות לפעילות חברתית בבית-הספר.

השאלון בערבית הועבר על-ידי מראיינים מטעם מכון ברוקדייל, באמצעות ראיונות פנים-אל-פנים. הראיונות ארכו בין שעה וחצי ועד שעתיים, והתקיימו בחודשים ספטמבר-נובמבר 1998.

ניתוח הנתונים

נעשתה חלוקה של המסגרות לפי הגוף המפעיל. במידה שנמצאו הבדלים ביניהן, נבדקה המובהקות הסטטיסטית של ההבדלים באמצעות מבחן χ^2 .

2.3 תהליך העבודה

תהליך העבודה התבסס על שותפות עמוקה ואינטנסיבית בין הגורמים השונים המעורבים בפרויקט.

- הוקמה ועדת היגוי בין-ארגונית ובין-מקצועית שהנחתה את תכנון הפרויקט ונועדה לקחת חלק פעיל בתהליך תכנון מערך השירותים.
- במקביל, הוקם צוות מחקר מורחב, בו היו נציגים משירותים מרכזיים המטפלים בבני הנוער בנצרת, וכן נציגים מצוות החוקרים של מכון ברוקדייל. צוות זה נפגש בעקביות ובתדירות גבוהה לאורך המחקר לצורך גיבוש שיטת העבודה, דיון במהלך הפרויקט, דיון בממצאים הגולמיים וניסוח המלצות.

בביצוע הפרויקט התחלקה העבודה בנושאים ספציפיים בין עיריית נצרת לבין מכון ברוקדייל כדלקמן:

- עיריית נצרת הייתה אחראית להכנת רשימות תלמידים ונושרים לצורך הוצאת המדגם; להעברת השאלון בין התלמידים, ולריאיון הנושרים.
- מכון ברוקדייל היה אחראי לריאיון אנשי המקצוע, ולריאיון מנהלי השירותים לחינוך בלתי פורמלי; לעיבוד הנתונים ולהכנת טיוטה לדוח הממצאים לצורך דיון משותף בהם.
- הכנת כלי מחקר, דיון בממצאים וגיבוש ההמלצות נעשו בשיתוף על-ידי כלל הצוות.

ממצאים ראשוניים הובאו לדיון תוך כדי הניתוח ונמסרו למקבלי החלטות. על בסיס מידע זה נערכו שיפורים רבים במערכת השירותים עוד בשלב ניתוח הנתונים, זמן רב לפני השלמת כתיבתו של דוח סופי זה.

על בסיס המידע שנאסף, וההמלצות שגובשו, מתוכנן תהליך של תכנון כוללני של מערך השירותים לבני נוער בעיר.

חלק ב: דיווחם של התלמידים

בחלק זה של הדוח נציג ממצאים שהתקבלו מהסקר שהועבר בקרב תלמידי בתי-הספר. במסגרת הסקר התראיינו 729 תלמידים, המהווים מדגם מייצג מתלמידי כיתות ו', ט' ו-י"א מכלל בתי-הספר בנצרת (ראו תיאור המתודולוגיה בפרק 2). הממצאים שיובאו מאפשרים לתלמידי נצרת לספר על תחומים רבים מחייהם, ועל עמדותיהם ושביעות רצונם: תחום הלימודים, פעילות הפנאי, הפעילות החברתית, היחסים עם ההורים, אוריינטציה ערכית, תפיסת השכונה והעיר, ועוד.

3. מאפיינים סוציו-דמוגרפיים של התלמידים

ארבעים ושבעה אחוזים מהמדגם הם בנים, ו-53% הן בנות (לוח 1). תלמידי כיתות ו' מהווים 38% מהמדגם, תלמידי כיתות ט' 34%, ותלמידי כיתות י"א 28%. הרוב המכריע של התלמידים מתגוררים בעיר נצרת (81%), והיתר מגיעים מיישובים באזור.

כמחצית התלמידים גדלים במשפחות בהן יש 4 ילדים ויותר. זאת, לעומת כ-60% מכלל המשפחות באוכלוסייה הערבית בארץ (למ"ס, 2001). אבותיהם של 39% מהתלמידים הם בעלי השכלה ברמה של לימודים בחטיבת הביניים (או פחות), ובקרב 31% מהמשפחות השכלת האם היא ברמה של לימודים בחטיבת הביניים (או פחות). לעומת זאת, כרבע מהאבות ומהאמהות בעלי השכלה על-תיכונית. אבותיהם של 22% מהתלמידים אינם מועסקים. נתונים אלה מלמדים על קבוצה גדולה של תלמידים החיים במשפחות שרמתן החברתית-כלכלית נמוכה. חיזוק לכך נמצא בנתונים המובאים על-ידי שנתון המועצה הלאומית לשלום הילד (בן-אריה וציונית, 2000), לפיהם כרבע מילדי נצרת (23.6%) גדלים במשפחות המקבלות גמלת הבטחת הכנסה מהמוסד לביטוח לאומי, וזאת על-פי-רוב בגלל שכר נמוך למשפחה. עם זאת, דיווח התלמידים על תחושתם הסובייקטיבית באשר למצבה הכלכלי של משפחתם מלמד על תמונה שאינה עולה בקנה אחד עם המדדים האובייקטיביים: 69% מהתלמידים דיווחו כי מצבה הכלכלי של משפחתם "טוב" או "טוב מאוד", 27% דיווחו שהוא "ממוצע", ורק 4% דיווחו שהוא "לא כל-כך טוב" או "בכלל לא טוב".

שישים ושישה אחוזים מהתלמידים הם מוסלמים, והיתר (34%) נוצרים. שיעור הנוצרים גבוה מאחוזם בקרב כלל האוכלוסייה הערבית בארץ (8%). שני-שלישים מהתלמידים מגדירים עצמם כ"שומרים על המסורת הדתית", והשליש הנותר מתחלקים כמעט שווה בשווה בין המגדירים עצמם דתיים לבין המגדירים עצמם "לא דתיים" (17% ו-16%, בהתאמה).

לוח 1: פרטים סוציו-דמוגרפיים של המשיבים בסקר התלמידים (באחוזים)

מספר המשיבים	סה"כ	בית-ספר ציבורי	בית-ספר פרטי
מספר המשיבים	729	369	360
שכבות כיתה			
כיתות ו'	38	46	30
כיתות ט'	35	34	35
כיתות י"א	28	20	35
מין			
בנים	47	49	46
בנות	53	51	54
אזור מגורים			
נצרת	81	92	69
נצרת עילית	6	2	10
אחר	13	5	21
מספר ילדים במשפחה			
4 ויותר	75	82	68
תעסוקת האב			
האב אינו מועסק	23	29	16
השכלת האב			
עד חטיבת ביניים (כולל)	39	54	24
בית-ספר תיכון	36	33	39
אוניברסיטה או על-תיכוני אחר	25	12	37
השכלת האם			
עד חטיבת ביניים (כולל)	29	42	16
בית-ספר תיכון	43	41	45
אוניברסיטה או על-תיכוני אחר	26	14	37
הערכת מצב כלכלי סובייקטיבית			
"טוב" או "טוב מאוד"	69	71	67
"ממוצע"	27	27	27
"לא כל-כך טוב" או "בכלל לא טוב"	4	2	6
דת			
מוסלמי	66	90	42
נוצרי	34	10	58
הגדרה דתית			
"דת" או "דתי מאוד"	17	24	10
"שומר על המסורת הדתית"	67	64	70
"לא דתי"	16	12	20

מערכת החינוך הפורמלית בנצרת כוללת בתי-ספר ציבוריים בבעלות העירייה, וכן בתי-ספר פרטיים ("מוכר לא רשמי") בבעלות הכנסייה.³ ארבעים ותשעה אחוזים מהתלמידים לומדים בבתי-ספר פרטיים המופעלים בחסות הכנסייה, והיתר (51%) בבתי-ספר ציבוריים. מהנתונים המוצגים בלוח 1 ניתן לראות

³ במערכת החינוך המיוחד יש בתי-ספר פרטיים נוספים שאינם של הכנסייה

כי יש הבדלים משמעותיים במאפיינים הסוציו-דמוגרפיים בין התלמידים הלומדים בבתי-הספר הציבוריים, לעומת תלמידי בתי-הספר הפרטיים. כצפוי, שיעור הנוצרים הלומדים בבתי-ספר פרטיים הוא גבוה יותר משיעורם בבתי-הספר הציבוריים (כ-60% לעומת 10%, בהתאמה). ממצא בולט הוא כי הרמה החברתית-כלכלית של משפחות התלמידים הלומדים בבתי-ספר ציבוריים נמוכה מזו של אוכלוסיית התלמידים בבתי-ספר פרטיים, הן מבחינת גודל משפחה, הן מבחינת תעסוקת האב, והן מבחינת השכלת ההורים. בנוסף, יש לשים לב, כי בעוד שמעל 90% מתלמידי בתי-הספר הציבוריים הם תושבי נצרת, הרי שבקרב תלמידי בתי-הספר הפרטיים כ-30% אינם תושבי נצרת.

4. לימודים

בפרק זה נציג את תפיסות התלמידים לגבי חוויית הלימודים בבית-הספר. הלימודים תופסים מקום מרכזי בחיי בני הנוער - גם כמסגרת ההשתייכות והעיסוק העיקרית של בני הנוער, גם כמסגרת חברתית שבה בני נוער מבילים חלק ניכר מיומם, ובה קיימות הזדמנויות לפעילות חברתית עם בני גילם, וגם כמסגרת שבה הישגיהם הנוכחיים עשויים להשפיע רבות על סיכוייהם להצלחה בעתיד. פרק זה בוחן את הרגשתם הכללית של התלמידים כלפי אקלים בית-הספר והיחסים עם המורים ועם שאר התלמידים, את תפיסת התלמידים לגבי תפקודם בלימודים, הישגיהם, קשיים והצורך בעזרה, ועוד.

4.1 שביעות רצון מבית-הספר

התלמידים נשאלו על הרגשתם כלפי בית-הספר בו הם לומדים. רובם המכריע של התלמידים (89%) דיווחו שהם אוהבים את בית-הספר [כשליש (31%) "מאוד אוהבים", ועוד 58% "אוהבים"].

מנתונים השוואתיים של אחוז התלמידים שמאוד אוהבים את בית-הספר בנצרת, בהשוואה לכלל התלמידים הערבים ולכלל התלמידים היהודים בישראל, עולה כי שיעור התלמידים שאוהבים מאוד את בית-הספר בקרב תלמידי כיתות ו' בנצרת דומה לשיעור של כלל התלמידים הערבים, וגבוה בהרבה מהשיעור שנמצא בקרב כלל התלמידים היהודים. בקרב כיתות ט' אחוז התלמידים מנצרת האוהבים מאוד את בית-הספר נמוך יותר (24%), בהשוואה לכלל התלמידים הערבים, אך עדיין גבוה מעט בהשוואה לכלל התלמידים היהודים.

לוח 2: התלמידים שצינו כי הם אוהבים מאוד את בית-ספרם: תלמידי נצרת, כלל התלמידים הערבים, כלל התלמידים היהודים בישראל, לפי מין ושכבת כיתה (באחוזים)

	נצרת			כלל התלמידים הערבים ^Δ			כלל התלמידים היהודים ^Δ		
	סה"כ	בנים	בנות	סה"כ	בנים	בנות	סה"כ	בנים	בנות
כיתה ו'	45	38	52	50	39	61	20	14	25
כיתה ט'	24	26	22	35	23	46	19	14	25

^Δ על פי סקר HBSC שבוצע ב-1998 (ראו פרק 2 על שיטת המחקר)

לוח 3 מציג נתונים על הרגשת ההשתייכות והשיתוף של התלמידים בבית-הספר, ועל יחסם כלפי התנאים הפיזיים. כ-80% מהתלמידים מרגישים שייכים לבית-הספר ולמעלה משני-שלישים מן התלמידים מסכימים כי חוקי בית-הספר וכלליו הוגנים (70%).

שלושים ושבעה אחוזים מהתלמידים סבורים שקיים שיתוף בין ההנהלה לתלמידים בקביעת החוקים והכללים. אחוז דומה מבין התלמידים (41%) דיווחו, כי מתייחסים אליהם בנוקשות רבה מדי. מרבית התלמידים (78%) סבורים כי שומרים בו על הניקיון, ו-69% מסכימים כי לא צפוף מדי בכיתה.

לוח 3: יחסם של התלמידים לבית-הספר (באחוזים)

בהחלט לא נכון	לא נכון	אין לי דעה	נכון	נכון בהחלט	
					הרגשת שיתוף ושייכות
19	27	17	27	10	התלמידים משתתפים בקביעת הכללים
6	16	8	41	29	החוקים והכללים הוגנים
4	7	8	41	40	אני מרגיש שייך לבית-הספר
13	34	12	29	12	מתייחסים לתלמידים בנוקשות רבה מדי
					תנאים פיזיים בבית-הספר
5	13	4	46	32	בית-הספר שלי נקי
14	23	7	31	25	ציוד הספורט מספק אותנו
21	48	4	17	10	צפוף מדי בכיתה

בלוח 4 ניתן לראות הבדלים בין הקבוצות השונות בהתייחסותם לפריטים השונים הנוגעים בהערכת בית-הספר:

הבדלים בין בני לבנות: נראה, כי הבנות נוטות יותר מהבנים להרגיש שייכות לבית-הספר, אולם הן יותר ביקורתיות לגבי ציוד הספורט הקיים בו.

הבדלים בין שכבות הגיל: הערכת התלמידים את חבריהם כאוהבים את בית-הספר ואת הכללים כנקבעים בשיתוף עם התלמידים והוגנים יורדת באופן משמעותי עם העלייה בשכבות הכיתה. לעומת זאת, תלמידי חטיבות הביניים ובית-הספר התיכון מעריכים את מצב הניקיון בבית-הספר כטוב יותר מאשר תלמידי כיתות ו'.

הבדלים בין בתי-הספר הציבוריים לעומת הפרטיים: באופן כללי, ניתן לראות כי תלמידי בתי-הספר הפרטיים מעריכים יותר את התנאים הפיזיים של בית-הספר (מצב הניקיון וציוד הספורט) מאשר תלמידי בתי-הספר הציבוריים. לעומת זאת, תלמידי בתי-הספר הציבוריים סבורים כי שאר התלמידים אוהבים את בית-הספר באחוזים גבוהים יותר מאשר תלמידי בתי-הספר הפרטיים. בשאר הפריטים תשובותיהם של התלמידים משני סוגי בתי-הספר דומים.

לוח 4: שביעות רצון מבית-הספר באופן כללי ובתחומים שונים, לפי מין, שכבת כיתה וסוג בית-הספר (באחוזים)¹

סו"כ	בנים	בנות	ו'	ט'	כיתה	כיתה י"א	בית-ספר ציבורי	בית-ספר פרטי
729	341	379	277	251	200	370	359	
מספר משיבים								
31	30	32	47	24	**19	36	*27	התלמידים אוהבים מאוד את בית-הספר
37	39	36	40	39	*31	39	36	התלמידים משתתפים בקביעת הכללים
70	71	70	77	68	**64	72	69	החוקים והכללים הוגנים
81	75	**86	81	83	77	81	80	אני מרגיש שייך לבית-הספר
78	78	78	70	85	**82	70	**86	בית-הספר שלי נקי
56	60	*52	61	52	53	45	**66	ציוד הספורט מספק אותנו

* P < .05

** P < .01

¹ מוצג אחוז התלמידים שצינו "נכון" או "נכון בהחלט" לגבי כל היגד מבחני המובהקות נערכו על כלל ההתפלגות, באמצעות מדד tau-b

4.2 שביעות רצון מיחס המורים

מרכיב מרכזי בהתנסות בבית-הספר הוא היחסים הנבנים בין התלמידים למורים. מרבית התלמידים העריכו בצורה חיובית היבטים שונים של יחסיהם עם המורים שלהם (לוח 5). למשל, כ-80% מהתלמידים ציינו שלדעתם המורים מעודדים אותם לומר את דעותיהם. עם זאת, הועלו בעיות ביחס המורים: 38% מהתלמידים ציינו שיש מורים שמדברים בצורה מעליבה עם התלמידים ואחוז דומה ציינו שיש מורים שמשתמשים בעונש פיזי.

לוח 5: תפיסת התלמידים את יחס המורים כלפיהם (באחוזים)

יחס חיובי של המורים	נכון בהחלט	נכון	אין לי דעה	לא נכון	בהחלט לא נכון
המורים מעודדים את התלמידים לומר את דעותיהם	43	37	4	13	3
המורים מתייחסים בצורה הוגנת	26	45	9	15	5
ניתן לקבל עזרה נוספת מהמורים	42	43	6	7	2
המורים מתעניינים בתלמיד כאדם	42	43	6	6	3
יחס שלילי מצד המורים					
יש מורים שמדברים בצורה מעליבה	11	27	9	30	23
יש מורים שמשתמשים בעונש פיזי	15	23	5	21	36

גם בתחום זה ניתן לראות הבדלים בין הקבוצות השונות (לוח 6): **הבדלים בין בנים לבנות**: ההבדל העיקרי בין הבנים לבנות בהערכתם את יחס המורים אליהם הוא בנוגע לביטויים שליליים של המורים: אחוז גבוה יותר של בנים טוענים שיש מורים שמעליבים את התלמידים או משתמשים בעונש פיזי.

לוח 6: התלמידים שציינו נכון או נכון בהחלט בנוגע להיגדים המתייחסים ליחס המורים בבית-הספר, לפי מין, שכבת כיתה וסוג בית-הספר (באחוזים)

מספר משיבים	סה"כ	בנים	בנות	כיתה ו'	כיתה ט'	כיתה י"א	בית-ספר ציבורי	בית-ספר פרטי
729	341	379	277	251	200	370	359	
המורים מעודדים את התלמידים לומר את דעותיהם	80	77	83	83	76	81	75	**85
המורים מתייחסים בצורה הוגנת	71	69	74	69	69	77	67	**76
ניתן לקבל עזרה נוספת מהמורים	85	84	85	89	84	**81	80	**90
המורים מתעניינים בתלמיד כאדם	85	84	87	86	84	88	82	**90
מדד מסכם: יחס המורים¹	80	78	81	83	75	82	74	**85
יש מורים שמדברים בצורה מעליבה	38	46	**31	47	35	**30	40	36
יש מורים שמשתמשים בעונש פיזי	38	45	**31	52	39	**17	56	**19

** P<.01

¹ מדד זה כולל את ארבעה הפריטים המופיעים לפניו בלוח. המדד נבנה לאחר ניתוח גורמים, ומקדם המהימנות שלו הינו .73. המדד מבטא את אחוז התלמידים שמסכימים עם 3 פריטים ומעלה. הפריטים המודדים יחס מעליב מצד המורים ושימוש בעונשים פיזיים כלפי התלמידים, נכללו בניתוח (לאחר היפוך הסולם). נמצא, שהם פגעו במהימנותו הפנימית של המדד המסכם ולכן אינם כלולים בו.

הבדלים בין שכבות הגיל: תלמידי הכיתות הנמוכות חשים כי ניתן לקבל עזרה מהמורים כשצריך, ועם זאת הם מדווחים הרבה יותר על תופעות של עלבונות ועונש פיזי מהמורים.

הבדלים בין בתי-הספר השונים: בתחום זה, נרשם הבדל משמעותי בין התלמידים בסוגי בתי-הספר השונים, כאשר בכל פריט ופריט הביעו תלמידי בתי-הספר הפרטיים הערכה חיובית יותר לגבי יחס המורים כלפיהם. הבדל משמעותי במיוחד בין שתי האוכלוסיות הוא בדיווח על עונשים פיזיים. מעל מחצית מתלמידי בתי-הספר הציבוריים דיווחו שמשתמשים בעונשים פיזיים, לעומת 19% מתלמידי בתי-הספר הפרטיים.

4.3 שביעות רצון מהיחסים החברתיים בבית-הספר

תחום נוסף מרכזי להתנסות התלמידים בבית-הספר הוא היחסים החברתיים שלהם עם עמיתיהם לכיתה. גם בתחום זה, העידו רוב תלמידי בתי-הספר בנצרת על מצב חיובי (לוח 7).

לוח 7: מידת ההסכמה למשפטים שונים על התנהגות תלמידי הכיתה (באחוזים)

יחס חיובי של התלמידים	נכון בהחלט	נכון	אין לי דעה	לא נכון	בהחלט לא נכון
התלמידים נהנים להיות יחד	52	36	4	6	2
רוב התלמידים מוכנים לעזור זה לזה	42	37	7	11	3
התלמידים האחרים מקבלים אותי כפי שאני	44	36	10	8	2
יחס שלילי מצד התלמידים	13	29	12	28	18
התלמידים מעליבים זה את זה					

בתחום זה לא נמצאו הבדלים בין הקבוצות השונות על פי המדד המסכם, ונמצאו הבדלים רק בשניים מההיבטים שנבדקו (לוח 8):

- הבנות חשות יותר מהבנים שרוב התלמידים מוכנים לעזור זה לזה.
- בני הכיתות הגבוהות חשים מקובלים יותר על-ידי חבריהם לכיתה מאשר בני הכיתות הנמוכות.

לוח 8: התלמידים שצינו נכון או נכון בהחלט בנוגע להיגדים המתייחסים ליחסים החברתיים בבית-הספר, לפי מין, שכבת כיתה וסוג בית-הספר (באחוזים)

סוג בית-ספר	בנים	בנות	ו'	ט'	כיתה י"א	כיתה ציבורי	בית-ספר פרטי
מספר משיבים	729	341	379	277	251	200	359
התלמידים נהנים להיות יחד	88	89	88	88	88	90	88
רוב התלמידים מוכנים לעזור זה לזה	79	76	*82	79	81	78	79
התלמידים האחרים מקבלים אותי כפי שאני	80	82	78	74	80	**87	79
מדד מסכם: יחסים חברתיים בבית-הספר¹	87	86	88	85	89	89	86

* $P < .05$

** $P < .01$

¹ מדד זה נבנה לאחר ניתוח גורמים, ומקדם המהימנות שלו הינו 0.64. המדד מבטא את אחוז התלמידים שמסכימים עם 2 משפטים ויותר מתוך 3 ההיגדים המובאים בלוח הבוחנים שביעות רצון מהיחסים החברתיים בבית-הספר

4.4 מועצת תלמידים

כמעט כל התלמידים (98%) ציינו, כי בבית-ספרם יש מועצת תלמידים. רוב התלמידים (87%) השיבו שחשוב שתהיה מועצת תלמידים בבית-הספר, מתוכם 69% השיבו שהדבר "חשוב מאוד". יותר תלמידים בכיתות י"א (74%) סבורים כי חשוב מאוד שתהיה מועצת תלמידים בהשוואה לתלמידי כיתות ט' (64%). יותר בנות מבנים סברו כי חשוב מאוד שתהיה מועצת תלמידים (72% ו-66%, בהתאמה); ושיעורים דומים של תלמידים בבתי-הספר הציבוריים והפרטיים סברו כך (68% ו-70%, בהתאמה).

התלמידים נשאלו מהי, לדעתם, הפעילות החשובה ביותר של מועצת התלמידים. רובם (72%) ציינו ארגון הפעילויות, כגון יום ספורט, יום התלמיד, טיולים, הצגות וכדומה. עשרים ואחד אחוזים מהתלמידים ציינו שתפקיד מועצת התלמידים הוא לשמש אוזן קשבת לתלמידים.

4.5 שביעות רצון ממגמת הלימוד והכוונה לסיים 12 שנות לימוד

התלמידים בחטיבה העליונה לומדים במגמות לימוד שונות. חלוקת תלמידי כיתות י"א ($N=200$) במגמות הלימוד היא: 62% במגמה הריאלית, 18% במגמה טכנולוגית-מקצועית, 17% במגמה הומנית, והיתר (3%) במגמה אחרת. הסיבה העיקרית לבחירת מגמת הלימוד הספציפית היא לרוב תחום הלימוד שהתלמיד אוהב (79% מהתלמידים השיבו כך). בשכיחות נמוכה נמסרו הסיבות הבאות: "מגמה זו מספקת עתיד בטוח" (11%), "יותר קל" (5%), "ציונים טובים" (3%). רוב התלמידים (86%) מרוצים ממסלול הלימודים בו הם לומדים: 48% "מרוצים מאוד", 38% "מרוצים", 11% "מרוצים במידה

מועטה" ו-3% "בכלל לא מרוצים". עם זאת, 26% מהתלמידים בכיתות י"א דיווחו כי יש מגמה או מקצוע לימוד שאותו היו רוצים ללמוד אך אין באפשרותם לעשות זאת כרגע.

לוח 9: התלמידים שמרוצים מאוד ממגמת הלימודים והתלמידים שהיו מעוניינים ללמוד במגמה אחרת, לפי מין, סוג בית-הספר ומגמת הלימוד שבה לומדים עכשיו (באחוזים)^Δ

	מגמת לימוד:			בית-		בית-			
	טכנולוגית	ריאלית	הומנית	ספר	ספר	ציבורי	פרטי	בנות	בנים
מספר משיבים	35	118	32	124	76	114	85	200	
מרוצה מאוד ממגמת הלימוד	57	52	38	49	47	47	49	48	
מעוניין ללמוד במגמה אחרת	31	28	23	*29	18	26	25	26	

* P<0.5
^Δ תלמידי כיתות י"א בלבד

אין הבדל בהיקף שביעות הרצון מהמגמה בין בנות לבנים, בין הלומדים במגמה ריאלית, ההומנית או הטכנולוגית, ובין הלומדים בבתי-ספר ציבוריים או פרטיים.

לא נמצא הבדל ברצון ללמוד במגמה אחרת בין המינים, או בין הלומדים במגמות הלימוד השונות. עם זאת, יותר תלמידים הלומדים בבתי-ספר פרטיים (29%) היו מעוניינים ללמוד במגמת לימודים אחרת, בהשוואה ללומדים בבתי-ספר ציבוריים (18%).

מתוך אוכלוסיית התלמידים הלומדים בכיתות ט' (N=251), שטרם התחילו ללמוד במגמות, 62% מעוניינים ללמוד במגמה ריאלית, 16% במגמה טכנולוגית, 15% במגמה הומנית, והיתר (7%) במגמה אחרת. מעניין לציין, שהתפלגות תלמידי כיתה ט' מבחינת בחירת מגמה לשנה הבאה, זהה כמעט להתפלגות תלמידי י"א הלומדים במגמות אלו בפועל.

כמעט כל התלמידים (97%) ציינו שהם מתכוונים לסיים 12 שנות לימוד בבית-הספר התיכון.

4.6 תפיסת התלמידים את הערכת המורים את הישגיהם

התלמידים נשאלו מה חושבים המורים שלהם על הישגיהם בלימודים בהשוואה להישגי תלמידים אחרים בכיתה. ארבעים ושלושה אחוזים מהתלמידים דיווחו כי מוריהם חושבים שהם "תלמידים טובים מאוד", 38% מהם חושבים שמוריהם מעריכים אותם כ"תלמידים טובים", 18% דיווחו שהם מוערכים כ"תלמידים ממוצעים" ורק 1% השיבו שהמורים מעריכים אותם "תלמיד מתחת לממוצע". מכאן, שרוב התלמידים (81%) חושבים שמוריהם מעריכים אותם כתלמידים מעל הממוצע.

לוח 10: דיווח התלמידים על הערכת מוריהם את רמתם הלימודית, בהשוואה לתלמידים אחרים בכיתתם, לפי מין, שכבת כיתה וסוג בית-ספר (באחוזים)

	סה"כ	בנים	בנות	כיתה ו'	כיתה ט'	כיתה י"א	בית-ספר ציבורי	בית-ספר פרטי
מספר משיבים	729	341	379	277	251	200	370	359
סה"כ	100	100	100	100	100	100	100	100
תלמיד טוב מאוד	43	36	49	55	39	31	41	46
תלמיד טוב	38	40	36	32	36	49	37	38
תלמיד ממוצע	18	22	14	11	23	20	20	15
תלמיד מתחת לממוצע	2	2	1	1	3	-	3	1

לוח 10 מתאר את אחוז התלמידים שציינו, כי המורים מעריכים אותם כתלמידים טובים מאוד בהשוואה לתלמידים האחרים בכיתה. בנות יותר מבנים ציינו, כי המורים תופסים אותן כתלמידות טובות מאוד, בהשוואה לתלמידים האחרים (49% לעומת 36%, בהתאמה). שיעור המדווחים כי מוריהם חושבים שהם תלמידים טובים מאוד יורד עם העלייה בשכבות הכיתה מ-55% בכיתות ו', ל-31% בכיתות י"א, ונמצא דומה הן בבתי-הספר הציבוריים והן בפרטיים.

4.7 הרגשת לחץ מהלימודים

תלמידי כיתות ט' ו-י"א נשאלו עד כמה הם מרגישים לחוצים מהלימודים בבית-הספר. שמונה אחוזים מהתלמידים "כלל לא לחוצים", 63% מהם "מעט לחוצים", 18% "די לחוצים" ו-11% "לחוצים מאוד".

שיעור המדווחים כי הם די לחוצים מהלימודים, או לחוצים מאוד, גבוה יותר בקרב הבנות, בני השכבות הגבוהות, ותלמידי בתי-הספר הפרטיים (לוח 11).

לוח 11: התלמידים שמרגישים די לחוצים או לחוצים מאוד מהלימודים בבית-הספר, לפי מין, שכבת כיתה וסוג בית-הספר (באחוזים)

	סה"כ	בנים	בנות	כיתה ט'	כיתה י"א	בית-ספר ציבורי	בית-ספר פרטי
מספר משיבים	451	211	236	251	200	201	250
די לחוץ או לחוץ מאוד	29	25	*34	26	*35	20	**37

* $P < .05$
** $P < .01$

לוח 12 מציג את תלמידי כיתות ט' ו-י"א החשים כי מוריהם והוריהם מצפים מהם ליותר מדי בבית-הספר. כמחצית מהתלמידים (48%) סבורים כי להורים יש ציפיות גבוהות מדי ביחס להישגיהם בבית-הספר. שיעור המסכימים כי למורים יש ציפיות גבוהות מדי נמוך מעט יותר (43%).

לוח 12: מידת ההסכמה למשפטים המתארים את ציפיות המורים וההורים (באחוזים)

	נכון	נכון	אין לי דעה	לא נכון	לא נכון	בהחלט לא נכון
המורים שלי מצפים ממני ליותר מדי	12	31	21	26	10	
ההורים שלי מצפים ממני ליותר מדי	16	32	14	26	12	

לא נמצאו הבדלים בין המינים, שכבות הכיתה או סוג בית-הספר מבחינת דיווח התלמידים על ציפיות גבוהות מדי הן מצד המורים והן מצד ההורים.

4.8 קבלת עזרה בלימודים

התלמידים נשאלו האם הם מקבלים עזרה בלימודים: 46% מהם דיווחו שהם מקבלים עזרה.⁴ קבלת עזרה נפוצה קצת יותר בקרב התלמידים התופסים את הישגיהם כחלשים (52%) (לוח 13). הממצאים מראים כי בקרב כלל התלמידים, לא נמצא קשר בין מין התלמיד לבין קבלת עזרה בלימודים. עם זאת, שיעור הדיווח על קבלת עזרה יורד עם העלייה בשכבות הכיתה מ-58% בכיתות ו', ל-26% בכיתות י"א, וגבוה יותר בבתי-הספר הציבוריים בהשוואה לפרטיים (51%-40% בהתאמה).

לוח 13: התלמידים שמקבלים עזרה בלימודים, לפי מין, שכבת כיתה וסוג בית-הספר (באחוזים)

מספר משיבים	סה"כ	בנים	בנות	כיתה ו'	כיתה ט'	כיתה י"א	בית-ספר ציבורי	בית-ספר פרטי
729	341	379	277	251	200	370	359	
בקרר כלל התלמידים	46	46	46	58	48	51	40**	
בקרר התלמידים החלשים ^Δ	52	52	51	74	56	56	26**	47

** P<.01

^Δ תלמידים אלה ציינו כי המורים רואים אותם כתלמיד "ממוצע" או כתלמיד "מתחת לממוצע"

חמישים ושלושה אחוזים מהתלמידים המקבלים עזרה דיווחו כי העזרה מתקבלת מבני משפחה (הורים, אחים וכו'), 43% דיווחו כי מקבלים עזרה ממורים והיתר (4%) מגורם אחר (כגון חברים, שיח' ועוד).

התלמידים התבקשו גם לדווח באילו מקצועות הם מקבלים עזרה. שלושים ואחד אחוזים מהתלמידים מקבלים עזרה באנגלית, 23% במדעים ובמתמטיקה, 20% בכל המקצועות, 7% בעברית, והיתר (20%) במקצועות אחרים (כגון גיאוגרפיה, סוציולוגיה וכו').

מתוך קבוצת התלמידים שדיווחו על קבלת סיוע בלימודים, 19% מכלל התלמידים (N=66) קיבלו עזרה בחודש האחרון במסגרת של שיעורים פרטיים. המקצועות בהם נעזרו התלמידים הם: מתמטיקה ומדעים (49%), אנגלית (25%), עברית (8%), ערבית (7%) ומקצועות אחרים (11%), כגון היסטוריה, הכנה למבחן פסיכומטרי ועוד. עלות השיעורים הפרטיים שנלקחו בחודש האחרון נעה בין 25 ₪ ל-600 ₪ (170 ₪ לחודש בממוצע).

כל התלמידים נשאלו האם היו רוצים לקבל עזרה נוספת בלימודים. ארבעים ושניים אחוזים השיבו בחיוב. שיעור גבוה הרבה יותר מבין התלמידים שתופסים עצמם תלמידים "חלשים" (כ-60%), מעוניינים בעזרה נוספת.

⁴ התלמידים נשאלו על קבלת עזרה בחודש האחרון.

לוח 14 מתאר את שיעור התלמידים שמעוניינים לקבל עזרה נוספת בלימודים לפי מין, שכבת כיתה וסוג בית-ספר. בקרב כלל התלמידים, אחוז גבוה יותר מתלמידי השכבות הגבוהות (47%-ו-48%) מדווחים על צורך בעזרה נוספת, בהשוואה לתלמידי השכבה הנמוכה (33%), וגבוה יותר בבתי-הספר הציבוריים (47%), בהשוואה לפרטיים (37%). לעומת זאת, בקרב התלמידים התופסים עצמם כחלשים, אחוז התלמידים שרוצים לקבל עזרה נוספת גבוה יותר בקרב כיתות ו' ו-ט' מאשר בקרב כיתות י"א, ואולם הבדל זה אינו מובהק מבחינה סטטיסטית.

לוח 14: התלמידים שהיו רוצים לקבל עזרה נוספת בלימודים, לפי מין, שכבת כיתה וסוג בית-הספר (באחוזים)

	סה"כ	בנים	בנות	כיתה ו'	כיתה ט'	כיתה י"א	בית-ספר ציבורי	בית-ספר פרטי
מספר משיבים	729	341	379	277	251	200	370	359
בקרב כלל התלמידים	42	42	43	33	48	**47	47	**37
בקרב התלמידים החלשים	62	61	63	59	68	49	64	56

** P<.01

המקצועות בהם התלמידים רוצים לקבל עזרה נוספת הם בעיקר מתמטיקה (45% מהתלמידים), אנגלית (18% מהתלמידים) ועברית (17% מהתלמידים).

לסיכום, כמחצית (46%) מהתלמידים מקבלים עזרה בלימודים. שיעור הדיווח על קבלת עזרה יורד עם העלייה בשכבת הכיתה. שיעור התלמידים שמעוניינים בעזרה נוספת עולה עם העלייה בשכבות הכיתה. כלומר, תלמידי הכיתות הגבוהות שמקבלים עזרה פחות אינטנסיבית, בהשוואה לתלמידי הכיתות הנמוכות, חשים כי הם זקוקים לעזרה נוספת. כמו-כן, יותר תלמידים הלומדים בבתי-ספר ציבוריים, בהשוואה לבתי-הספר הפרטיים, מקבלים עזרה בלימודים ומדווחים גם על צורך רב יותר בעזרה נוספת. באופן כללי, המקצועות בהם נדרשת עזרה הם: מתמטיקה ומדעים, אנגלית ועברית.

4.9 התנתקות מלמידה ומבית-הספר

הקושי להסתגל לדרישות בית-הספר ולהפיק מהלימודים תועלת גורר לפעמים התנהגות של ניתוק מהלימודים וממסגרת בית-הספר. בעמודים הבאים נבחן את התנהגויות כאלו בקרב התלמידים בנצרת. הנושא ייבחן באמצעות ביטויים שונים של התופעה: דיווח התלמידים כי הם נעדרים ימים שלמים (ולא בגלל מחלה), דיווח על "בריחה" משיעורים, דיווח על הימנעות מלמידה בשיעור.

היעדרות: 6% מהתלמידים דיווחו כי בחודש האחרון לא הלכו לבית-הספר לפחות 3 ימים ולא בגלל מחלה. הסיבות השכיחות ביותר שניתנו להיעדרות הן: קרוב משפחה שנפטר (27% מהתלמידים שנעדרו מסיבה שאינה מחלה), פעילויות ספורטיביות (22% מתלמידים אלה), וחוסר חשק להגיע לבית-הספר (10% מתלמידים אלה) (לוח 15).

בהשוואה בין המדגם שנבדק בעיר נצרת, עם כלל האוכלוסייה הערבית-ישראלית, ועם כלל האוכלוסייה היהודית-ישראלית, נמצא כי שיעור המדווחים על היעדרות בנצרת ובאוכלוסייה הערבית דומה, ונמוך בהשוואה לאוכלוסייה היהודית.

לוח 15: דיווח התלמידים על היעדרות מבית-הספר, "בריחה" משיעורים והתנתקות מלמידה בשיעור, לפי מין, שכבות כיתה וסוג בית-הספר (באחוזים)

מספר משיבים	סה"כ	בנים	בנות	כיתה ו'	כיתה ט'	כיתה י"א	בית-ספר ציבורי	בית-ספר פרטי
729	341	379	277	251	200	370	359	
אחוז התלמידים שנעדרו 3 ימים ויותר בחודש האחרון	6	7	5	7	5	6	9	**3
אחוז התלמידים שברחו בחודש האחרון ^א	15	22	**8	--	16	14	17	13
התנתקות מלמידה בשיעור (מדד מסכם)	12	15	**8	11	11	13	13	11

** P<.01

^א השאלה לא הוגשה לתלמידי כיתות ו'

חמישה-עשר אחוזים מהתלמידים דיווחו כי "ברחו" משיעורים לפחות פעם אחת בחודש האחרון. הסיבות לכך הן: חוסר חשק להימצא בשיעור (53%), מחלה (28%), גישה תוקפנית של המורה (16%) וסיבות אחרות (3%).

התנתקות: התלמידים נשאלו גם על התנהגויות המביעות ניתוק מלמידה בשיעור. הורכב מדד מהפריטים הבאים: ברוב השיעורים התלמיד "עוסק בדברים אחרים (שאינם קשורים לשיעור)", "מחפש תירוצים להשתחרר מהשיעור או מבית-הספר" ו"מפריע למהלך השיעור". שנים-עשר אחוזים מהתלמידים דיווחו על לפחות שתי התנהגויות כאלה.

היקף הדיווח על הביטויים השונים של התנתקות מהלמידה שונה בקרב הקבוצות השונות:

- ♦ בנים מדווחים על התנתקות רבה יותר מאשר בנות, בעיקר ביחס לנטייה לברוח משיעורים, ולהימנע מלמידה בשיעורים.
- ♦ תלמידי בתי-הספר הציבוריים נעדרים יותר מאשר תלמידי בתי-הספר הפרטיים.

בתי-הספר אמורים לשים לב לתלמידים הנמצאים בסכנה לנשירה. שליש מבין התלמידים שדיווחו כי נעדרו 4 ימים רצופים או יותר, דיווחו כי הם זכו להתעניינות מצד גורם כלשהו מבית-הספר, או מחוצה לו. על-פי-רוב, מחנכי הכיתה היו אלה ששוחחו עם התלמיד או המשפחה על סיבת ההיעדרות. גם מנהלי בית-הספר ויועצים חינוכיים הביעו התעניינות. קב"ס (קציני ביקור סדיר) או סגני מנהלים שוחחו איתם רק לעתים נדירות.

5. פעילות לאחר הלימודים

פרק זה יעסוק בפעילות התלמידים לאחר שעות הלימודים. נתייחס לשלושה תחומים מרכזיים של פעילות: (1) פעילות בחוגים ופעילות קבוצתית מאורגנת, וזאת בעיקר במסגרת ההשתתפות בתכניות לחינוך בלתי פורמלי; (2) פעילות פנאי ובילוי; (3) עבודה בשכר.

5.1 השתתפות בחוגים ובפעילויות קבוצתיות מאורגנות

תחום משמעותי נוסף בחיי בני הנוער הוא החינוך הבלתי פורמלי והפנאי. מסגרות החינוך הבלתי פורמלי מהוות ספקיות מרכזיות של תכניות לפעילות פנאי. כשירותים לחינוך בלתי פורמלי הן יכולות למלא פונקציות חשובות במתן הזדמנות לבני נוער לרכוש ידע ומיומנויות בתחומים שונים, תוך כדי פיתוח יכולות אישיות מיוחדות; ובקידום התפתחות אישית וחברתית, תוך כדי הקניית תחושת שייכות וביטחון. בנוסף, שירותים אלה יכולים לאתר בעיות בשלב מוקדם, או למנוע את התפתחותן, ולהשלים פערים לימודיים ואחרים שיש לבני הנוער.

עם זאת, בראיונות העומק שהתקיימו עם ראשי מערכת השירותים כהכנה לסקר, הובעה דעה כי מערכת השירותים לפעילויות מאורגנות לשעות שלאחר הלימודים לבני הנוער אינה מצליחה לתת את המענים הדרושים לבני נוער. מחד, קיים מחסור בשירותים, והשירותים הקיימים אינם מפוזרים בצורה המאפשרת גישה נוחה לכלל בני הנוער. מאידך, הובע חשש כי הפעילויות הקיימות אינן מספיק איכותיות כדי למשוך את בני הנוער, ולפיכך גם אותם שירותים שקיימים אינם זוכים למיצוי מלא על-ידי בני הנוער. המחסור בפעילויות פנאי מאורגנות נתפס גם אחד הגורמים המרכזיים לאלימות הגוברת בקרב בני הנוער.

על כן, הדוח עוסק בהרחבה רבה בתחום זה. נסקור תחילה את ההיקף ואת דפוסי ההשתתפות של התלמידים בנצרת בחוגים ובפעילויות חינוכיות בלתי פורמליות מאורגנות. לאחר מכן, תיבחן תפיסת התלמידים את תרומת ההשתתפות בחוגים מהיבטים שונים. עוד יידונו העדפות התלמידים בתכנון מסגרות חינוך בלתי פורמליות, כמו גם הסיבות שמונעות מבני נוער להשתתף בחוגים ובפעילויות מאורגנות אלה.

כמחצית (48%) מהתלמידים דיווחו שהשתתפו בחודש האחרון בחוג או בפעילות קבוצתית מטעם העירייה או כל גוף אחר. הפעילות השכיחה ביותר, על פי הדיווחים, היא פעילות ספורט (כגון כדורגל, מחול אירובי וכו'), בה השתתפו כשני-שלישים מהתלמידים (65%). ההשתתפות בפעילויות או בחוגים נמוכה יותר: טיולים (28%), חוג לימודי כלשהו (27%), מחשבים (24%), מוזיקה (21%), מחול (15%), וציור (12%).

לוח 16 מתאר את אחוז התלמידים שהשתתפו בחודש האחרון, בחוג או בפעילות קבוצתית מאורגנת לפי מין ושכבות כיתה. על פי לוח זה ניתן לראות כי בנים השתתפו יותר מבנות בחוג כלשהו בחודש האחרון (55% ו-42%, בהתאמה). עם זאת, בעוד ששיעור ההשתתפות של בנים גבוה יותר בחוגי ספורט ומדע, הרי

שבנות השתתפו יותר מבנים בחוגי מוזיקה. עוד נמצא, כי שיעור הדיווח על השתתפות בחוגים יורד, באופן כללי, עם העלייה בשכבות הכיתה.

לוח 16: התלמידים שהשתתפו, בחודש האחרון, בחוג או בפעילות קבוצתית מאורגנת, לפי מין ושכבות כיתה (באחוזים)

מספר משיבים	סה"כ	בנים	בנות	כיתה ו'	כיתה ט'	כיתה י"א
השתתפו בחוג או בפעילות קבוצתית ^Δ	729	341	379	277	251	200
סוגי החוגים בהם התלמידים השתתפו ^{ΔΔ}	48	55	**42	58	43	**41
ספורט	65	77	**49	65	71	56
טיול	28	29	27	31	26	26
חוג לימודי	27	23	31	33	13	31
מחשבים	24	26	20	29	25	**12
מוסיקה	21	16	*27	29	18	**9
מחול	15	11	17	15	17	12
ציור, פיסול	12	10	14	19	7	**4
מלאכת-יד	11	10	13	15	10	*5
מדע	11	14	*7	17	8	**4
דרמה, הצגה	10	10	10	14	7	*6
חוג טבע	9	9	8	12	5	9
צילום	6	7	5	7	5	5

* P<.05

** P<.01

^Δ השתתפו בחוג או בפעילות קבוצתית אחת או יותר

^{ΔΔ} אחוז התלמידים שהשתתפו בחוגים מסוגים שונים מתוך כלל התלמידים שהשתתפו בחוג כלשהו

כחלק מניתוח הנתונים ניסינו לבחון האם ישנם גורמים הקשורים למצב הכלכלי של בני הנוער, לשכונה בה הם גרים, או למאפיינים אחרים במשפחה/בסביבה הקשורים להשתתפות בחוגים. שאלה זו נבחנה בעזרת ניתוח רב-משתני, באמצעות רגרסיה לוגיסטית (תוצאותיו מוצגות בנספח). ניתוח נבחנה השפעתם של המשתנים הבאים: מין, שכבת כיתה, מספר האחים במשפחה, מצב כלכלי (הערכה סובייקטיבית של הנער, השכלת האב וסוג בית-הספר (ציבורי או פרטי).

הניתוח העלה שלמרובית המשתנים שנכללו בניתוח אין השפעה על השתתפות הילדים בחוגים. המשתנה היחיד שנמצא כבעל קשר מובהק עם השתתפות בחוג, הוא תלמידים שבמשפחתם 4 ילדים ויותר, בהשוואה לתלמידים שבמשפחתם עד 3 ילדים. עם זאת, יש לציין כי מאפיינים סוציו-דמוגרפיים אלה מנבאים במידה מועטה מאוד את ההשתתפות בחוגים ($Pseudo R^2=0.064$, כלומר השונות המוסברת היא כ-6%). מאפיינים חברתיים-כלכליים נוספים שנבדקו (הערכה סובייקטיבית של המצב הכלכלי והשכלת האב) לא נמצאו כמנבאים השתתפות בחוגים. כמו-כן, גם לא נמצאו הבדלים בהשתתפות על פי שכונת המגורים. מכאן ניתן להסיק, שעיקר הגורמים המסבירים השתתפות בחוגים אינם קשורים לקבוצת האוכלוסייה אליה שייכים בני הנוער, אלא למאפיינים אחרים של בני הנוער - אולי, לנטיות אישיות, לתחומי עניין, לסדרי עדיפויות אישיות וכו'.

עשרים ואחד אחוזים מהתלמידים שדיווחו כי הם משתתפים בחוגים נפגשים 3 פעמים בשבוע או יותר. אחוז גבוה יותר (34%) דיווחו כי נפגשים בחוג פעמיים בשבוע. עשרים וארבעה אחוזים נפגשים פעם בשבוע, 10% פעם בשבועיים ובערך אותו אחוז (12%) נפגשים פחות מפעם בשבועיים.

מרבית התלמידים (84%) הביעו שביעות רצון גבוהה מהחוגים ומהפעילויות בהם הם משתתפים. עם זאת, 11% היו שבעי רצון רק במידה מועטה ו-4% לא היו מרוצים כלל. רובם ציינו כי מה שמושך אותם לפעילויות היא הפעילות עצמה וההזדמנות להעשרה וללמידה. בנוסף, רבים מהתלמידים דיווחו כי הם נוהגים ללכת אל המועדון כדי לפגוש חברים או בני נוער אחרים ולעסוק בפעילות חברתית משותפת.

דברים שהועלו על-ידי התלמידים כלא מוצאים חן בעיניהם כוללים: זמני הפעילות ותכניה. היבטים אחרים שהוזכרו על-ידי תלמידים מועטים בלבד כוללים את המספר המצומצם של האחראים, את העלות ואת המשמעת הנוקשה.

א. תפיסת התלמידים את תרומת ההשתתפות בחוגים ובפעילויות

כדי שהמסגרות לחינוך בלתי פורמלי יוכלו לממש את מטרותיהן, עליהן לאמץ עקרונות פעולה ויעדים המכוונים לתרום לבני הנוער בתחומים מוגדרים (ראו התייחסות במבוא, ובחלק ד' המציג מידע על השירותים). עקרונות אלה כוללים התאמה של תוכני הפעילויות לצרכים ולתחומי העניין של המתבגרים, שיתוף בני הנוער בקבלת החלטות ובתפקידי מנהיגות, גמישות בכללי ההתנהגות ועוד.

לוח 17 מתאר את תפיסת התלמידים לגבי היבטים חיוביים שונים של השתתפותם בחוגים ובפעילויות. רוב התלמידים (90%) מסכימים כי השתתפות בחוגים מקדמת את כישוריהם, וכי הפעילות מאפשרת להם, בדרך כלל, להכיר בני נוער חדשים (89%). כ-70% סבורים כי הפעילויות תורמות לשכונה ולחברה, ו-76% סבורים כי השתתפות בהן תסייע להם לעשות בעתיד דברים שחשובים להם.

לוח 17: תפיסת התלמידים את תרומת ההשתתפות בפעילויות מאורגנות, על פי היגדים בודדים (באחוזים)

לעתים רחוקות בכלל לא	לעתים קרובות	תמיד	
5	38	52	השתתפות בפעילות מקדמת את הידע והכישורים שלך
5	50	29	בני הנוער מסתדרים היטב יחד
6	38	42	לצוות אכפת מאתנו
5	37	52	הפעילות מאפשרת להכיר בני נוער
8	45	33	יש אפשרות לבחור בין פעילויות
7	43	36	האחראים מעוניינים לדעת מה הנוער מעוניין לעשות
9	42	27	כללי ההתנהגות נקבעים בשיתוף
12	41	23	נותנים לבני הנוער להנחות פעילויות
8	39	37	השתתפות בפעילות תעזור לך לעשות בעתיד דברים שחשובים לך
10	40	29	הפעילויות תורמות לשכונה, לעיר או לחברה

כ-80% מהתלמידים מסרו כי בדרך כלל לצוות איכפת מהם, האחראים מעוניינים לדעת מה הם רוצים לעשות, יש אפשרות לבחור בין פעילויות, ובני הנוער מסתדרים היטב ביחד. כ-70% מסכימים כי על-פי-רוב, כללי ההתנהגות נקבעים בשיתוף עמם וכי מאפשרים להם להנחות חלק מהפעילויות.

לוח 18 מציג את אחוז התלמידים שציינו כי תמיד קיימים היבטים חיוביים שונים בהשתתפותם בפעילויות, לפי מין ושכבות כיתה. במרבית הנושאים נמצאה מגמה עקבית של ירידה באחוז המדווחים על היבטים חיוביים, כולל תחושת שיתוף, עם העלייה בשכבות הכיתה. הדבר עולה בקנה אחד עם שביעות הרצון הנמוכה יותר של התלמידים בשכבות הגבוהות מן החוגים והפעילויות, שהמסגרות מציעות להם. לעומת זאת, נראה כי הבנים והבנות תופסים באופן דומה את ההיבטים החיוביים של ההשתתפות בפעילויות ואת שיתוף בני הנוער בהן. עוד נמצא, כי תפיסת התלמידים את התחומים הנ"ל דומה, בין אם הם השתתפו בפעילויות במהלך החודש האחרון, ובין אם לאו.

לוח 18: תפיסת התלמידים את תרומת השתתפותם בפעילויות מאורגנות, על פי היגדים בודדים, לפי מין ושכבות כיתה (באחוזים)^Δ

ס"ה"כ	בנים	בנות	כיתה ו'	כיתה ט'	כיתה י"א	ס"ה"כ מבין המשתתפים ^{ΔΔ}
729	341	379	277	251	200	349
מספר משיבים						
השתתפות בפעילות מקדמת את הידע והכישורים שלך						
52	52	51	58	50	*46	57
בני הנוער מסתדרים ביחד						
29	30	29	36	27	**22	30
לצוות איכפת מאתנו						
42	40	44	51	40	**31	45
הפעילות מאפשרת להכיר בני נוער						
52	50	53	44	59	52	53
יש אפשרות לבחור בין פעילויות						
33	34	32	38	36	**21	36
האחראים מעוניינים לדעת מה הנוער מעוניין לעשות						
36	35	37	42	37	**25	38
כללי ההתנהגות נקבעים בשיתוף						
27	31	23	29	32	19	28
נותנים לבני הנוער להנחות						
23	22	26	30	21	**17	25
השתתפות בפעילות תעזור לך לעשות בעתיד דברים חשובים						
37	37	36	44	40	**20	42
הפעילויות תורמות לשכונה, לעיר או לחברה						
29	30	28	36	30	**18	33

* P<.05

** P<.01

^Δ מוצג אחוז כלל התלמידים שציינו שההיגד "נכון תמיד"

^{ΔΔ} מוצג אחוז התלמידים שציינו שההיגד "נכון מאוד" מבין אותם תלמידים שגם ציינו כי השתתפו בחוגים בחודש האחרון

על מנת להבין יותר כיצד השתתפות בפעילות מאורגנת תורמת לבני הנוער, קובצו ההיגדים השונים המתייחסים לתרומת הפעילויות באמצעות ניתוח גורמים לשני נושאים מרכזיים: ההערכה כי ההשתתפות בחוגים תורמת להתפתחות אישית וחברתית, וההערכה כי ההשתתפות בחוגים מעניקה הזדמנות לשותפות בקבלת החלטות ובנטילת תפקידים מרכזיים.

על פי לוח 19 ניתן ללמוד כי התלמידים תופסים שלהשתתפות בחוגים יש תרומה רבה יותר להתפתחות אישית וחברתית, מאשר תרומה במתן אפשרות להיות שותפים בתהליכי קבלת החלטות ולשאת בתפקידים משמעותיים מיוחדים. תחושת השותפות נמוכה במיוחד בקרב תלמידי כיתות י"א.

ממצא זה עולה בקנה אחד עם ממצאים ממיפוי השירותים שיובאו בהמשך. מכיוון שפעילות על פי עיקרון זה נתפסת כגורם משמעותי באפקטיביות של השירותים לחינוך בלתי פורמלי, ייתכן שיש צורך בחיזוק אסטרטגיות לשיתוף בני הנוער בהפעלת המסגרת ובקבלת החלטות.

לוח 19: מדדים מסכמים להערכת תרומת ההשתתפות בפעילות מאורגנת של חינוך בלתי פורמלי ופנאי^א

כיתה י"א	כיתה ט'	כיתה ו'	בנות	בנים	סה"כ
198	248	276	378	336	714
מספר משיבים					
הערכה כי ההשתתפות בחוגים תורמת במידה רבה:					
3.18	3.19	3.20	3.21	3.18	3.19
להתפתחות אישית וחברתית^א					
להזדמנות לשותפות בקבלת החלטות ותפקידים					
2.66	2.93	2.98	2.93	2.96	2.94
מיוחדים^א					

^א המדדים מציגים ממוצעים של הערכת התלמידים את תרומת ההשתתפות בחוגים על פי פריטים שונים.
^א הפריטים הכלולים במדד הם: "השתתפות בפעילות מקדמת את הידע והכישורים שלך", "בני הנוער מסתדרים ביחד", "לצוות אכפת מאיתנו", "הפעילות מאפשרת להכיר בני נוער", ו"יש אפשרות לבחור בין הפעילויות". מקדם המהימנות של המדד הוא 0.74.

^א הפריטים הכלולים במדד הם: "האחרים מעוניינים לדעת מה הנוער מעוניין לעשות", "כללי ההתנהגות נקבעים בשיתוף", "נותנים לבני הנוער להנחות", "השתתפות בפעילות תעזור לך לעשות בעתיד דברים חשובים", ו"הפעילות תורמת לשכונה, לעיר ולחברה". מקדם המהימנות של המדד הוא 0.63.

ב. העדפות התלמידים בתכנון מסגרות לפעילות פנאי

על מנת לברר את העדפותיהם של בני הנוער בנוגע לפעילויות הפנאי, התלמידים נשאלו כיצד, לדעתם, יש לתכנן פעילויות לבני נוער, בהתייחס לשורה של נושאים, כגון מיקום הפעילות, תדירותה, והרכב האוכלוסייה שתשתתף בה. רוב התלמידים ציינו כי הם מעדיפים חוגים משותפים לשני המינים (87%), קיום פעילויות בשכונת המגורים (79%) או בבית-הספר (77%), והם תומכים בהנחיית הפעילויות על-ידי בני הנוער עצמם (67%) (לוח 32).

רוב התלמידים סבורים שיש לקיים את הפעילויות בעיקר בסופי שבוע (78%). מחציתם מעדיפים לקיים פעילויות בשעות הערב ורק כחמישית מהתלמידים (18%) חושבים שעדיף לקיים פעילויות מיד עם סיום הלימודים. כמחצית מהתלמידים ציינו כי יש לאסור על נערים המפריעים לפעילות להשתתף בה (45%).

לא נמצאו הבדלים בין המינים ובין שכבות הכיתה בהעדפות ביחס לקיום החוגים במרבית הנושאים שנבדקו. עם זאת, נמצאו הבדלים במעט תחומים: יותר בנים ותלמידי השכבות הגבוהות מעדיפים לקיים חוגים בשעות הערב, בהשוואה לבנות ולתלמידים בשכבות הצעירות, ורבים יותר מבין התלמידים בשכבות הגבוהות היו מעדיפים פעילויות בסופי שבוע ופעילויות בהנחיית בני נוער (לוח 20).

לוח 20: העדפות התלמידים בתכנון חוגים ופעילויות קבוצתיות, לפי מין ושכבות כיתה (באחוזים)^א

כיתה י"א	כיתה ט'	בנות	בנים	סה"כ	
200	251	236	211	451	מספר משיבים^{^^}
					זמני הפעילות
**60	42	**38	63	50	יש לקיים גם פעילויות בשעות הערב
18	17	17	19	18	עדיף לקיים פעילויות מיד לאחר סיום הלימודים
**85	73	82	75	78	יש לקיים פעילויות בעיקר בסופי שבוע
					מקום הפעילות וכללי התנהגות
78	79	80	77	79	עדיף לקיים פעילויות בשכונת המגורים
77	76	80	73	77	עדיף לקיים פעילויות בבית-הספר
					עקרונות פעולה
**75	61	71	63	67	רצוי שבני נוער ינחו פעילויות
87	86	89	84	87	עדיף לקיים חוגים משותפים ל-2 המינים
46	44	43	47	45	אם נער מפריע, צריך לאסור עליו להשתתף

* P<.01

^א מוצג אחוז התלמידים שסבורים כך

^{^^} כיתות ו' לא נשאלו באשר להעדפותיהם בתכנון חוגים ופעילויות קבוצתיות

ג. הסיבות שבגללן תלמידים אינם משתתפים בחוגים

הסקר נועד לבחון גם את הצרכים הלא מסופקים של בני הנוער, ולכן הוצגו לתלמידים שאלות ביחס לרצונם להשתתף בחוגים בהם הם אינם משתתפים כיום. לוח 21 מביא את אחוז התלמידים שאינם משתתפים בחוגים אבל היו רוצים בכך, לפי מין ושכבות כיתה. בנות מעוניינות יותר מבנים להשתתף בחוגים, ממצא שעולה בקנה אחד עם העובדה שאחוז נמוך יותר של בנות משתתפות בחוגים כיום.

לוח 21: התלמידים שאינם משתתפים בחוגים אבל היו רוצים בכך, לפי מין ושכבות כיתה (באחוזים)

כיתה י"א	כיתה ט'	כיתה ו'	בנות	בנים	סה"כ	
200	251	277	379	341	729	מספר משיבים
61	53	62	**65	53	59	מעוניינים להשתתף

** P<.01

שלושים ותשעה אחוזים מהתלמידים שדיווחו כי הם מעוניינים להשתתף בחוגים מעדיפים חוגי ספורט, 27% מעדיפים בחוגי העשרה (שפות, מדעים, מחשבים ועוד), 9% חוגי מוזיקה, 8% חוגי אומנות, והיתר (19%) מעדיפים מגוון רחב של חוגים, כמו עיתונות, צילום, תיאטרון ועוד. העדפות התלמידים לחוגים נוספים משקפות בכך את אותם חוגים שבהם קיימת השתתפות בפועל.

התלמידים התבקשו לדווח על הגורמים שמונעים מהם להשתתף בחוגים או בפעילויות במועדונים (לוח 22). חמישים ואחד אחוזים השיבו כי השעות בהן מתקיימים החוגים אינן נוחות, ו-42% מהתלמידים מסרו כי הם עסוקים מדי. ארבעים אחוזים מן התלמידים מסרו כי החוגים אינם מעניינים, 21% מהם אינם מרגישים נוח עם הנערים האחרים, 31% דיווחו כי החברים לא משתתפים, 7% מסרו שהחוגים משותפים לבנים ולבנות, ו-11% מהתלמידים מסרו כי הציוד אינו מספיק טוב. כרבע מהתלמידים (22%) השיבו כי החוגים עולים יותר מדי כסף, חמישית מהם מסרו כי אין תחבורה נוחה ו-12% השיבו כי

במשפחה לא מרשים להם. כמו-כן, 29% מהתלמידים אינם מכירים חוגים, או אינם יודעים היכן הם מתקיימים.

הבדלים בין בנים לבנות: בנים נוטים לא להרגיש בנוח בחברת המשתתפים האחרים, לעומת הבנות (26% לעומת 17%, בהתאמה). יותר בנות נתקלו באיסור מצד המשפחה להשתתף בפעילויות, לעומת הבנים (15% לעומת 9%, בהתאמה).

הבדלים בין שכבות הגיל: נמצא כי חוסר הנוחות רווח יותר בקרב תלמידי שכבת ט' (26%), לעומת תלמידי שכבת י"א (16%). כמו-כן, נמצא ששיעור תלמידי כיתות י"א שדיווחו על היות החוגים משותפים לשני המינים, כסיבה לאי-השתתפותם, נמוך מזה שדווח בקרב תלמידי כיתות ט' (4% בכיתות י"א, לעומת 9% בכיתות ט').

לוח 22: התלמידים שדיווחו על סיבות לאי-השתתפות בחוגים או בפעילויות מאורגנות, לפי מין ושכבות כיתה^א (באחוזים)

סה"כ	בנים	בנות	כיתה ט'	כיתה י"א
451	211	236	251	200
מספר משיבים^א				
חוסר עניין ונוחות				
40	44	37	41	40
21	26	*17	26	*16
7	8	6	9	*4
31	33	29	32	27
11	14	9	11	12
עלות וגישה				
22	20	24	22	22
20	20	21	18	23
12	9	*15	14	11
42	45	40	38	47
51	48	53	53	48
חוסר מודעות לחוגים				
29	26	32	32	26

* P<.05

^א ההיגדים מסודרים בלוח לפי "עולמות תוכן" לאחר הרצה של ניתוח גורמים. להלן תוצאות המהימנות הפנימית של הפקטורים: 58. (חוסר עניין ונוחות) ו-42. (עלות וגישה)

^א השאלות לא הוגשו לתלמידי כיתות ו'

ד. השתתפות בפעילות התנדבותית ובתנועות נוער

השתתפות בפעילויות התנדבותיות ובתנועת-נוער מהווה אינדיקטור למעורבות התלמיד בקהילה, לתרומתו ולהשתלבותו בהווי הייחודי לה. בנוסף, במסגרת פעילויות אלה בני הנוער רוכשים מיומנויות אישיות וחברתיות שונות, החשובות לתהליך הסוציאליזציה. סעיף זה עוסק בהיקף ההיענות לפעילויות התנדבותיות ובשיעור ההשתתפות בתנועת נוער בקרב התלמידים. השאלות בנושאים אלה הוגשו לתלמידי כיתות ט' ו-י"א בלבד.

שלושים ושמונה אחוזים מהתלמידים דיווחו כי עסקו במהלך החודש האחרון בפעילות התנדבותית, בעיקר בעזרה לתלמידים המתקשים בלימודים ובגיוס כספים לחולים סופניים. כחמישית מהתלמידים (19%) התנדבו בעבר, ו-41% מהם לא התנדבו אף פעם.

העשייה החינוכית בבתי-הספר היא המקור המרכזי לפעילות התנדבותית. כמחצית מהתלמידים העוסקים בפעילות התנדבותית (45%) מתנדבים בבית-הספר, כשליש (32%) במסגרת ארגונית כלשהי, וכרבע (23%) מתנדבים באופן פרטי. נמצא כי שביעות הרצון מההתנדבות גבוהה יותר כאשר היא נעשית במסגרת בית-הספר או ארגון אחר. לדוגמה, בעוד שמחצית ויותר מהתלמידים "מרוצים מאוד" מפעילות ההתנדבותית בבית-הספר ובמסגרת ארגונית כלשהי (59% ו-53%, בהתאמה), הרי ש-26% בלבד מהמתנדבים באופן פרטי "מרוצים מאוד".

ההשתתפות בתנועות הנוער, לעומת זאת, מוגבלת למדי בקרב בני הנוער בנצרת. תשעה אחוזים מהתלמידים משתתפים בתנועת-נוער, 19% השתתפו בעבר, 60% לא השתתפו בתנועת נוער כלל, ו-12% אינם יודעים מהי תנועת נוער. מכאן, שרוב התלמידים (72%) לא לקחו חלק בתנועות נוער. בנוסף, נשאלו התלמידים האם הדריכו אי-פעם במסגרת כלשהי. עשרה אחוזים השיבו בחיוב.

לוח 23 מציג את דפוסי ההשתתפות בפעילות התנדבותית ובתנועת נוער לפי מין, שכבות כיתה וסוג בית-ספר. נמצא, כי אין הבדל בין שייכות לקבוצות אוכלוסייה אלה ובין דפוסי ההשתתפות בפעילות התנדבותית ובתנועת-נוער.

לוח 23: התלמידים שעוסקים בפעילות התנדבותית ושמשתתפים בתנועת נוער, לפי מין, שכבות כיתה וסוג בית-ספר (באחוזים)

	סה"כ	בנים	בנות	כיתה ט'	כיתה י"א	בית-ספר ציבורי	בית-ספר פרטי
מספר משיבים	451	211	236	251	200	200	251
עוסק בפעולה התנדבותית	38	41	36	38	39	40	37
חברות בתנועת נוער	9	9	10	8	12	7	12
עוסק בהדרכה במסגרת כלשהי	10	11	9	9	10	11	9

5.2 בילוי ופנאי

א. פעילות פנאי כללית

מלבד השתתפות בחוגים, שכאמור, מקיפה רק מחצית מהתלמידים, ובדרך כלל מתקיימת רק כפעם או פעמיים בשבוע, בני הנוער עוסקים במגוון פעילויות אחרות בשעות הפנאי. על-מנת לקבל מידע מפורט על פעילות הפנאי, התלמידים התבקשו לציין במה הם עסקו אתמול,⁵ לאחר שעות הלימודים.

⁵ הצבת שאלה על פעילות התלמיד אתמול מאפשרת קבלת מידע במהימנות מרבית

לוח 24 מציג את אחוז התלמידים שדיווחו על הפעילויות השונות לאחר שעות הלימודים, לפי מין ושכבות כיתה. קיימים הבדלים רבים בדפוסי פעילות הפנאי של הבנים לעומת הבנות. הפעילויות השכיחות ביותר שדווחו הן: ⁶ הכנת שיעורי בית (87% מהתלמידים) וצפייה בטלוויזיה (72%). בשכיחות נמוכה יותר נמסרו הפעילויות הבאות: האזנה לרדיו (36%), קריאת עיתונים או ספרים (35%), שימוש במחשב (33%), ביצוע עבודות במשק הבית (27%), בילוי עם ידידים בבית (33%) ומחוץ לבית (23%), שוטטות בשכונה (20%) והשתתפות בחוג (17%). בשכיחות נמוכה עוד יותר צוינו הפעילויות הבאות: עבודה בשכר (8%), וקבלת שיעור פרטי (4%), רק 5% מהתלמידים סיפרו שלא עשו כלום.

לוח 24: התלמידים שדיווחו שעסקו, אתמול, בפעילויות שונות לאחר שעות הלימודים, לפי מין ושכבות כיתה (באחוזים)

כיתה י"א	כיתה ט'	בנות	בנים	סה"כ	
200	251	236	211	451	מספר משיבים לימודים
90	84	*91	82	87	הכנת שיעורי בית
3	5	*2	6	4	קבלת שיעור פרטי
					עבודה בשכר ושלא-בשכר
7	10	**2	15	8	עבודה בשכר
30	25	**41	13	27	עבודות משק בית
					חוגים
15	18	**8	26	17	השתתפות בחוג/מועדון
					בילוי חברתי
32	35	*28	39	33	בילוי עם ידידים במסגרת הבית
*18	27	**8	38	23	בילוי עם ידידים מחוץ לבית
18	22	**8	32	20	שוטטות בשכונה
					פעילות פנאי עצמאית
72	72	74	69	72	צפייה בטלוויזיה
38	34	**43	29	36	האזנה לרדיו
29	36	**26	39	33	שימוש במחשב
30	38	38	31	35	קריאת עיתונים או ספרים
6	5	6	5	5	חוסר מעש

* P<.05

** P<.01

לימודים: נמצא שיותר בנות (91%) היו עסוקות בהכנת שיעורי בית, לעומת הבנים (82%). עם זאת, יותר בנים קיבלו שיעורים פרטיים לאחר שעות הלימוד (6% לעומת 2%, בהתאמה).

עבודה: יותר בנים מאשר בנות (15% לעומת 2%) עבדו בשכר בשעות לאחר שעות הלימודים. לעומת זאת, יותר בנות סייעו בעבודות הבית מאשר הבנים (41% בקרב הבנות לעומת 13% בקרב הבנים).

פעילות פנאי מאורגנת: מתברר שיותר בנים השתתפו בחוגים (26% בקרב הבנים לעומת 8% בקרב הבנות).

⁶ התשובות צוינו ביחס לרשימת פעילויות שהוצגה לבני הנוער

בילוי חברתי: יותר בנים מאשר בנות בילו לאחר שעות הלימודים עם ידידים בבית (39% לעומת 28%, בהתאמה), וגם מחוץ לבית (38% בקרב הבנים לעומת 8% בקרב הבנות); עסקו בשוטטות בשכונה או בעיר (32% לעומת 8%, בהתאמה).

פעילות פנאי עצמאית: הבנות דיווחו על האזנה לרדיו בשיעור גבוה יותר מהבנים: (43% מהבנות מאזינות לרדיו לאחר שעות הלימודים, לעומת 29% מקרב הבנים). לעומתן, יותר בנים דיווחו על שימוש במחשב (39% בקרב הבנים לעומת 26% בקרב הבנות).

באופן כללי ניתן לראות מהנתונים כי פעילות הפנאי של הבנות מתרחשת בעיקר בין כותלי הבית, לעומת הבנים שנוטים הרבה יותר לעסוק בפעילות מחוץ לבית.

ההבדלים בין שכבות הגיל ניכרים אך ורק לגבי בילוי עם ידידים מחוץ לבית. נמצא כי עם העלייה בגיל פוחת שיעור בני הנוער אשר מבליים עם חבריהם מחוץ לבית מ-27% בכיתה ט', ל-18% בכיתה י"א.

ב. ביקור בני הנוער במקומות בילוי שונים בעיר

התלמידים נשאלו באילו מקומות בילוי הם ביקרו במהלך החודש האחרון. לוח 25 מציג את אחוז התלמידים שביקרו במהלך החודש האחרון במקומות בילוי שונים, לפי מין ושכבות כיתה. מקומות הבילוי המועדפים ביותר הם קניון (78%) וספרייה (76%) (שיעור גבוה במיוחד; ככל הנראה, כוונתם לספרייה בבית-הספר). בשכיחות בינונית נמסרו מקומות הבילוי הבאים: מגרש כדורגל (49%) ואולם ספורט (47%). בשכיחות נמוכה יותר נמסרו: היכל התרבות (39%), מועדון שכונתי (38%), מועדון כושר (36%) ואולם משחקים (35%). בשכיחות נמוכה בלבד נמסרו: קולנוע הממוקם בנצרת עילית (29%) ותיאטרון (26%). מעניין לשים לב, כי מקום הבילוי במקום הראשון - הקניון - כלל לא תוכנן כמסגרת לבילוי לבני נוער.

הבדלים בין בנים לבנות: נמצא שבנים מבקרים ביותר מקומות בילוי מאשר הבנות: במועדונים השכונתיים (48% ו-29%, בהתאמה), במועדוני כושר, באולמות ספורט ובמיוחד במגרשי כדורגל, בקולנוע (37% ו-21%, בהתאמה), ובאולמות משחקים (47% ו-23%, בהתאמה).

לוח 25: התלמידים שביקרו במהלך החודש האחרון במקומות בילוי שונים, לפי מין ושכבות כיתה (באחוזים)

כיתה י"א	כיתה ט'	כיתה ו'	בנות	בנים	סה"כ	
200	251	277	379	341	729	מספר משיבים
						מסגרות הפעלה רב-תחומיות
**31	39	44	**29	48	38	מועדון שכונתי
24	34	33	29	34	31	מרכז פיס קהילתי
*81	76	73	79	73	76	ספרייה
						מסגרות להפעלה ספורטיבית
32	38	38	**20	52	36	מועדון כושר
42	48	50	**36	59	47	אולם ספורט
**42	47	58	**24	76	49	מגרש כדורגל
						קולנוע ומופעים
33	27	28	**21	37	29	קולנוע
30	19	29	27	24	26	תיאטרון
40	35	43	36	42	39	היכל התרבות
						בילוי כללי
**86	77	72	77	79	78	קניון
*28	37	38	**23	47	35	אולם משחקים
						P<.05 *
						P<.01 **

הבדלים בין שכבות הגיל: נראה כי בחלק ממסגרות הבילוי בני השכבות הצעירות נוהגים לבלות יותר, ובחלק אחר מהמסגרות בני השכבות הבוגרות נוהגים לבלות יותר. כך נמצא שהנטייה לבקר במועדונים שכונתיים יורדת עם העלייה בשכבות הכיתה (מ-44% בכיתות ו' ל-31% בכיתות י"א), כך גם הנטייה לבקר במסגרות ההפעלה הספורטיביות, ושיעור המבקרים באולמות המשחקים (מ-38% בכיתות ו' ל-28% בכיתות י"א). לעומת זאת, שיעור המבקרים בספרייה עולה בהדרגה עם העלייה בשכבות הכיתה (מ-73% בכיתות ו' ל-81% בכיתות י"א) כמו גם שיעור המבקרים בקניון (מ-72% בכיתות ו' ל-86% בכיתות י"א).

ג. בילוי בשכונה ודיווח על קיומם של מקומות בילוי שכונתיים

התלמידים נשאלו על הבילוי בשכונת המגורים, בנוסף למקומות הבילוי השונים. שמונים אחוזים דיווחו כי הם נוהגים לבלות בשכונתם או בשכונות סמוכות; היתר (20%) מבליים במרכז העיר, במקומות אחרים בנצרת ומחוצה לה.

בנוסף, נבחנה ההיכרות של התלמידים עם מקומות בילוי שכונתיים מסוימים. בכל אחת מהשכונות מצויים מועדונים, מגרשי ספורט פתוחים ומקומות פתוחים אחרים שאפשר לבלות בהם. אולם, רק כמחצית מבני הנוער (47%) מסרו כי בשכונתם יש מועדון או מרכז קהילתי; רק 40% מסרו שיש בשכונתם מגרש ספורט פתוח; ורק שליש מהתלמידים מסרו שבשכונתם יש גנים ציבוריים או מקומות פתוחים שאפשר לבלות בהם. הדבר מצביע על כך, שחלק גדול מהתלמידים אינם מכירים את כלל השירותים והמתקנים הקיימים בשכונתם, ואינם מודעים לאפשרות להשתמש בהם. מכאן, אנו למדים

שפיתוח שירותים אינו מבטיח שימוש בהם, אלא שיש צורך לדאוג, במקביל, להפצת מידע בקרב בני הנוער. ייתכן גם כי הפער בין מה שקיים, לבין דיווח בני הנוער על קיומו, נובע מהבדלים בהגדרה מהי השכונה ומהו השירות שאליו מתייחסים.

לוח 26 מציג את אחוז התלמידים שהשיבו כי מקומות הבילוי השונים מצויים בשכונתם, לפי מין ושכבות כיתה. אין הבדל בין המינים בנוגע לדיווחם על הימצאותם של מקומות בילוי שונים בשכונה, למעט אולם משחקים ומגרש ספורט פתוח. בשני האחרונים, יותר בנים מכירים בהימצאותם בשכונת המגורים, לעומת בנות. הדבר נובע, כנראה, מהמשיכה השונה של המינים לבקר ולבלות במקומות אלה (כפי שעלה מלוח 25). בנוסף, אין הבדל בין שכבות הכיתה בדיווח כי מקומות הבילוי השונים מצויים בשכונת המגורים.

לוח 26: התלמידים שהשיבו כי מקומות הבילוי השונים מצויים בשכונתם, לפי מין ושכבות כיתה (באחוזים)

סה"כ	בנים	בנות	כיתה ט'	כיתה י"א
451	211	236	251	200
מספר משיבים				
מועדון/מתנ"ס/מרכז קהילתי	47	50	45	43
אולם משחקים	26	32	*21	22
מרכז מסחרי	26	26	27	24
מגרש ספורט סגור	24	26	21	22
מגרש ספורט פתוח	40	49	**32	38
גנים ציבוריים או מקומות פתוחים	33	31	34	31

* P<.05

** P<.01

התלמידים התבקשו לדווח האם, לדעתם, יש צורך במקומות בילוי נוספים לבני נוער בשכונה. שישים אחוזים מהתלמידים השיבו בחיוב. מקומות נוספים לבילוי שרצויים ביותר הינם מרכז פיס קהילתי, מגרשי ספורט וגינות ציבוריות. בשכיחות נמוכה יותר נמסרו מקומות הבילוי הבאים: תיאטרון, חנויות, מרכזי לימוד, ספרייה ציבורית ובריכת שחייה.

שישים ותשעה אחוזים מהתלמידים דיווחו שהיו מוכנים ללכת למועדון או לחוגים המצויים בשכונה אחרת. האחרים, שדיווחו כי לא היו מוכנים לכך (31%), התבקשו למסור את הסיבות לכך. התשובה השכיחה ביותר שנמסרה הינה "לא מרגיש שייכות" לשירות בשכונה אחרת. סיבות אחרות הן: הנסיעות, קוצר בזמן וסירוב ההורים.

ד. אפשרויות בילוי מחוץ לבית ותחושות שעמום של בני הנוער בנצרת

לצורך בחינת צורכי בני הנוער במקומות בילוי מחוץ לבית נשאלו התלמידים האם יש מקומות, מחוץ לבית, בהם הם יכולים לבלות בנוח עם ידידים. ארבעים ושישה אחוזים מהתלמידים השיבו בשלילה, היתר (54%) השיבו בחיוב. מקומות הבילוי שהוזכרו בשכיחות גבוהה הינם מרכז קהילתי, מגרש/חצר בית-הספר, רחובות העיר/שכונה, וקניון/מרכז מסחרי.

לוח 27 מציג את אחוז התלמידים שהשיבו כי אין מקומות מחוץ לבית בהם הם יכולים לבלות בנוח עם ידידים לפי מין ושכבות כיתה. נמצא, כי בנות באופן משמעותי יותר מבנים ציינו, שאין מקומות מחוץ לבית בהם הן יכולות לצאת לבילוי משותף ולהרגיש בנוח (54% לעומת 37%, בהתאמה). הדבר עולה בקנה אחד עם ממצאים אחרים שדווחו בפרק, לפיהם בנות נוטות פחות מבנים לבקר במקומות בילוי כלליים ושכונתיים, כגון קולנוע, מועדון שכונתי ועוד. עוד נמצא, כי אין הבדל בין שכבות הכיתה או בין תלמידים בסוגי בתי-ספר שונים מבחינת התחושה שאין מקומות מחוץ לבית בהם הם יכולים לבלות בנוחות עם ידידים.

לאחר שנבחנה ההשתתפות של התלמידים במסגרות החינוך הבלתי-פורמליות והפנאי, הם נשאלו באיזו תדירות קורה שאין להם מה לעשות אחרי שעות הלימודים ומשעמם להם. מלוח 27 עולה כי 39% מהתלמידים העידו שמשעמם להם אחרי הלימודים "תמיד" (15%) או "לעיתים קרובות" (24%), 35% ציינו שמשעמם להם "לפעמים", ו-26% אמרו ש"אף פעם לא".

לוח 27: היעדר מקומות בילוי מחוץ לבית ותחושת שעמום של בני הנוער, לפי מין, שכבות כיתה וסוג בית-ספר (באחוזים)

ס"ה"כ	בנים	בנות	כיתה ו'	כיתה ט'	כיתה י"א	בית-ספר ציבורי	בית-ספר פרטי
מספר משיבים	341	379	277	251	200	369	250
אין מקומות נוחים לבילוי עם ידידים מחוץ לבית	37	54**	45	43	52		
אין מה לעשות ומשעמם ^Δ	38	41	33	40	47**	43	36

** P<.01

^Δ אחוז התלמידים שהשיבו "תמיד" או "לעיתים קרובות"

בלוח 27 מפורטים גם שיעורי התלמידים שהשיבו כי "תמיד" או "לעיתים קרובות" אין להם מה לעשות אחרי שעות הלימודים, ומשעמם להם, לפי מין, שכבות כיתה וסוג בית-ספר. עולה, כי שיעור התלמידים שמשעמם להם אחרי שעות הלימודים, עולה עם העלייה בשכבות הכיתה מ-33% בכיתות ו' ל-47% בכיתות י"א. ממצא זה עולה בקנה אחד עם הממצא, כי שיעור התלמידים שהשתתפו במהלך החודש האחרון בחוגים ובפעילויות קבוצתיות מאורגנות יורד עם העלייה בשכבות הכיתה. עם זאת, ניתן היה לצפות, אולי, כי דווקא תלמידי הכיתות הגבוהות ידווחו על תחושת שעמום בתדירות נמוכה יותר עקב עומס הלימודים.

ה. תכניות לחופשת הקיץ

התלמידים התבקשו לציין את תכניותיהם לחופשת הקיץ הקרובה לגבי שורה של פעילויות.⁷ כמחצית מהתלמידים תכננו לעבוד בשכר בקיץ, 44% תכננו לעזור בבית, 32% תכננו ללמוד בבית-הספר או בבית, 26% תכננו להשתתף במחנה קיץ, ושיעור דומה (24%) תכננו להדריך במחנה קיץ. בנוסף, כ-20% מהתלמידים מסרו שאינם יודעים מה יעשו בקיץ.

⁷ התשובות אינן מסתכמות ל-100%, כי חלק מהתלמידים דיווחו על יותר מפעילות אחת שמתוכננת לחופשת הקיץ.

התלמידים נשאלו עד כמה הם מרוצים מתכניותיהם. חמישים אחוזים מהתלמידים "מרוצים מאוד", 35% "מרוצים", 9% "מרוצים במידה מועטה" ו-6% "בכלל לא" מרוצים מתכניותיהם לחופשת הקיץ הקרובה. מכאן, שרוב התלמידים (85%) מרוצים מתכניותיהם לקיץ.

5.3 עבודה

בני הנוער גילאי 11-17 מצופים להקדיש את מרב זמנם ללימודים, כך שהעבודה בדרך כלל תופסת חלק משני בלבד בחייהם. סעיף זה עוסק, בעיקר, בסיבות שהובילו את בני הנוער לעבוד בשכר, בשביעות רצון מן העבודה ובמאפייני התפקיד.⁸

א. היקף התעסוקה ודרכי השגתה

שמונים בני נוער (12%)⁹ מכלל התלמידים דיווחו כי הם עובדים תמורת שכר או בעסק משפחתי (לוח 28).

לוח 28: התלמידים שמועסקים תמורת שכר או בעסק משפחתי, לפי מין, שכבות כיתה וסוג בית-ספר (במספרים מוחלטים ובאחוזים)

ס"ה"כ	בנים	בנות	ו'	ט'	כיתה י"א	בית-ספר ציבורי	בית-ספר פרטי
מספר משיבים	729	341	379	277	251	369	360
מועסקים (במספרים)	80	69	9	12	39	36	44
מועסקים (באחוזים)	12	22	3**	4	19	10	13

** P<.01

נמצא, כי בנים מועסקים בשכר באופן משמעותי יותר מבנות (22% ו-3%, בהתאמה). בנוסף, שיעור התלמידים המועסקים בשכר נמוך בקרב תלמידי כיתות ו' (4%), וגבוה הרבה יותר בקרב תלמידי בית-ספר תיכון (19% בקרב תלמידי כיתות ט' ו-15% בקרב תלמידי כיתות י"א). לא נמצא הבדל בשיעור העובדים בין תלמידים הלומדים בבתי-ספר פרטיים ובין הלומדים בבתי-ספר ציבוריים.

התלמידים השיגו את עבודתם באחת מן הדרכים הבאות: כמעט מחצית מהתלמידים (45%) השיגו את עבודתם בעזרת המשפחה ועובדים בעסק משפחתי, כרבע מהתלמידים (23%) נעזרו במשפחתם אך אינם עובדים בעסקים משפחתיים, כחמישית (18%) השיגו את עבודתם בכוחות עצמם, 13% בעזרת חברים או שכנים ו-2% בעזרת צוות בית-הספר. מכאן, שכשני-שלישים מן התלמידים (68%) נעזרו במשפחתם לצורך מציאת עבודה.

ב. הסיבות לעבודה ושביעות הרצון ממנה

כמעט מחצית מהתלמידים (45%) שעובדים דיווחו כי הם עובדים מפני שהם נהנים מהעבודה, כשליש מהם (34%) עובדים כדי להשיג כסף לצרכים אישיים, וכחמישית (21%) כדי לסייע בפרנסת המשפחה.

⁸ תלמידי כיתות ו' נשאלו אם הם עובדים, אך לא נשאלו את שאר השאלות המוצגות בפרק זה.
⁹ יש להזכיר כי אחוז בני הנוער העובדים בקרב בני הנוער הנושרים גבוה הרבה יותר.

מרבית התלמידים (88%) הביעו שביעות רצון גבוהה עד גבוהה מאוד מעבודתם, והיתר (12%) "מרוצים במידה מועטה".

ג. מאפייני העבודה

מקומות העבודה השכיחים ביותר הם מוסכים, חנויות ומסעדות. לפיכך, התלמידים מועסקים כעובדים בלתי מקצועיים, כמו פועלים ומכונאים (64% מהתלמידים שדיווחו על התפקיד שהם ממלאים במקום עבודתם), מכירות ומתן שירותים, בהם שמרטפות ומלצרות (29% מהם), ותפקידי מזכירות (7%). יש לציין, כי 34% מהתלמידים העובדים לא ציינו את תפקידם במקום העבודה.

חלק מהתלמידים שעובדים מסרו שהם מועסקים במשרה קבועה לאורך כל השנה, חלק מועסקים רק בחופשות, וחלק מועסקים מדי פעם או בתקופות שונות. עוד נמצא, כי ל-46% מהתלמידים יש פנקס עבודה (כנדרש על פי החוק על מנת לאפשר פיקוח על עבודת בני נוער), וליתר (54%) אין.

התלמידים התבקשו לציין את מספר השעות השבועיות המוקדשות לצורכי עבודה. כמעט מחצית מהתלמידים (46%) שמסרו על היקף עבודתם עובדים עד 10 שעות שבועיות, כשליש (32%) עובדים בין 11 ל-20 שעות שבועיות, וכחמישית (22%) עובדים 20 שעות שבועיות ויותר. מכאן, שרוב התלמידים (78%) עובדים עד 20 שעות שבועיות. ממוצע שעות העבודה השבועיות של התלמידים העובדים בקביעות לאורך השנה הוא 22 שעות (סטיית התקן היא 12.69), וזו של התלמידים העובדים בחופשות או מדי פעם הוא 14.81 (סטיית התקן היא 12.96). יש לציין כי 46% מהתלמידים העובדים לא דיווחו על מספר השעות המוקדשות לצורכי עבודה.

מדיווחי התלמידים עולה כי כמחצית מהתלמידים (47%) מסרו כי הם משתכרים עד 500 ₪ לחודש, רבע מהתלמידים מסרו שהם משתכרים בין 501 ל-1,500 ₪, 14% מסרו כי הם משתכרים בין 1,501 ל-2,700 ₪, ושיעור דומה מסרו כי הם משתכרים מעל 2,701 ₪. יש לציין כי 25% מהתלמידים העובדים לא דיווחו על השכר החודשי המשולם להם.

השכר הממוצע המשולם לתלמידים העובדים בקביעות הינו 1,400 ₪, וזה של התלמידים העובדים בחופשות או מדי פעם הינו 1,075 ₪.

ד. תלמידים שאינם עובדים ומעוניינים בכך

כשני-שלישים מאוכלוסיית התלמידים אשר דיווחו כי אינם עובדים, ציינו כי היו רוצים לעבוד (64%). נמצא, כי שיעור גבוה הרבה יותר של תלמידי כיתות י"א, בהשוואה לתלמידי כיתות ט', מעוניינים לעבוד (72% ו-55%, בהתאמה), ללא הבדל משמעותי בין תלמידים הלומדים בבתי-ספר ציבוריים או פרטיים (59% ו-68%, בהתאמה), או בין בנים לבנות (66% ו-63%, בהתאמה). ראוי לשים לב, כי 63% מהבנות מעוניינות לעבוד בשכר, על אף שבפועל רק מעטות מהן עובדות מחוץ לבית.

6. התנהגות חברתית והתנהגות סיכון

6.1 סביבת החברים ומצב רגשי

מערכת היחסים של המתבגר עם חבריו תופסת מקום מרכזי בחייו. בני נוער רבים מבליים זמן רב בחברת בני גילם. בנוסף, המתבגר עובר תהליך של גיבוש הזהות ורכישת המעמד החברתי באמצעות יחסיו החברתיים. מערכת חברתית זו עשויה להוות מקור לתמיכה חברתית החשובה להתפתחות האישית של המתבגר, אך גם עלולה להוות מקור להתנהגות בעייתית או מסוכנת.

סעיף זה יתייחס להיבטים שונים של הסביבה החברתית של התלמידים בנצרת: תחושות של בדידות בקרב בני הנוער, דפוסי התחברות לקבוצת השווים, וכן תחושה סובייקטיבית של אושר וביטחון עצמי.

א. תחושת בדידות

שמונה-עשר אחוזים מהתלמידים דיווחו כי הם מרגישים שחסרים להם חברים, השאר (82%) אינם חשים כך. כמחצית מהתלמידים (48%) דיווחו ש"תמיד" יש להם עם מי לבלות, וכשליש (34%) דיווחו כי בדרך כלל יש להם עם מי לבלות. זאת, לעומת 9% מהתלמידים אשר ציינו כי בדרך כלל אין להם עם מי לבלות, ושיעור דומה של תלמידים שדיווחו כי כלל אין להם עם מי לבלות.

לוח 29 מציג שני היבטים של תחושת בדידות, לפי מין ושכבת כיתה. לא נמצא הבדל בתחושת הבדידות בין שכבות הגיל השונות ובין בנים לבנות, אך נמצא הבדל בין המינים בדיווח על האפשרות לבלות עם חברים: התחושה שאין עם מי לבלות נפוצה יותר בקרב הבנות (23%) לעומת הבנים (13%). ממצא זה מחזק ממצאים אחרים שמובאים לאורך פרקי הדוח, לפיהם הפעילות החברתית ופעילות הפנאי של רבות מהבנות לוקה בחסר, לדעתן.

לוח 29: תחושות בדידות בקרב התלמידים, לפי מין ושכבת כיתה^Δ (באחוזים)

מספר משיבים	סה"כ	בנים	בנות	כיתה ו'	כיתה ט'	כיתה י"א
729	341	379	277	251	200	
חסרים חברים	18	17	19	19	20	17
אין עם מי לבלות	18	13	23**	21	17	18

** P<.01

^Δ אחוז התלמידים שצינו כי חסרים להם חברים או ש"אין" או "בדרך כלל אין" להם עם מי לבלות

ב. התחברות לקבוצת ה"שווים"

דפוס הבילוי עם חברים של מרבית התלמידים (58%) הוא בקבוצה של מספר חברים, כאשר 51% ציינו שהקבוצה כוללת חברים משני המינים (לוח 30). באופן עקבי נמצא שבנים מדווחים יותר מבנות על בילוי בקבוצה (66% לעומת 51%, בהתאמה), ועל בילוי עם בנות המין השני (60% לעומת 42%, בהתאמה). כמו-כן נמצא כי שיעור התלמידים המדווחים על בילוי עם בני המין השני גבוה יותר בבתי-הספר הפרטיים (55%), בהשוואה לבתי-הספר הציבוריים (45%). תלמידים שאינם מבליים עם ידידים מהמין השני נשאלו האם היו מעוניינים לעשות זאת, 48% מהם השיבו בחיוב ו-52% השיבו בשלילה.

לוח 30: היבטים של התחברות לקבוצת השווים, על פי דיווח התלמידים, לפי מין, שכבת כיתה וסוג בית-ספר (באחוזים)

ס"ה כ	בנים	בנות	ו'	ט'	כיתה י"א	כיתה ציבורי	בית-ספר פרטי
58	66	**51	-	54	62	55	60
51	60	**42	-	48	54	45	*55
28	33	**24	24	30	31	25	31

התלמיד חלק מקבוצה המבלה ביחד (N=453)^Δ

התלמיד מבלה עם ידידים מהמין השני (N=453)^Δ

החברים מעודדים זה את זה למעשים אסורים (N=729)

** P<.01

* P<.05

Δ שאלות אלו לא הוגשו לתלמידי כיתות י'

ידוע, כי פעילות עם חברים עשויה לשמש מקור לתמיכה ועניין, אך גם גירוי לפעילות שלילית, כגון אלימות והתנהגויות סיכון. מדיווחי התלמידים עולה כי מרביתם (72%) אינם סבורים כי חבריהם נוהגים לעודד זה את זה למעשים אסורים או מסוכנים. ואולם, מעל רבע מהתלמידים (28%) השיבו כי החברים נוהגים לעודד זה את זה למעשים כאלה לפעמים, או אף לעתים קרובות (4% מהתלמידים). תחושה זו שכיחה יותר בקרב הבנים (33%) בהשוואה לבנות (24%).

ג. תחושה סובייקטיבית בנוגע להרגשת אושר וביטחון עצמי

התלמידים נשאלו בנוגע לרמת הרגשת האושר כיום. רובם (81%) דיווחו כי הם מרגישים מאושרים. לעומתם, 13% דיווחו כי הם מאושרים רק במידה מועטה, ואילו 6% ציינו כי הם אינם מאושרים כלל.

לוח 31 מתאר את אחוז התלמידים שמרגישים מאושרים מאוד, לפי מין ושכבת כיתה, בנצרת, בכלל האוכלוסייה הערבית, ובכלל האוכלוסייה היהודית. הנתונים המתייחסים לשתי קבוצות האוכלוסייה האחרונות, לקוחים מסקר HBSC. שיעור המדווחים כי הם מאושרים מאוד בקרב תלמידי כיתות ו', בנצרת ובאוכלוסייה הערבית דומה (41%-ו-48%, בהתאמה), וגבוה באופן משמעותי בהשוואה לאוכלוסייה היהודית (28%). בקרב כיתות ט', קיימת מגמה דומה אם כי בשיעורים נמוכים יותר: כרבע מתלמידי נצרת והאוכלוסייה הערבית דיווחו כי הם מאושרים מאוד, בהשוואה ל-13% מבין התלמידים היהודים. בקרב תלמידי נצרת נמצא, כי עם העלייה בשכבות הכיתה יורד שיעור המדווחים על הרגשת אושר מ-41% בכיתות ו', ל-15% בכיתות י"א.

לוח 31: התלמידים שצינו כי הם מאושרים מאוד בנצרת, בכלל האוכלוסייה הערבית ובכלל האוכלוסייה היהודית, לפי מין ושכבת כיתה (באחוזים)

	נצרת			אוכלוסייה ערבית ^Δ			אוכלוסייה יהודית ^Δ		
	ס"ה כ	בנים	בנות	ס"ה כ	בנים	בנות	ס"ה כ	בנים	בנות
כיתה ו'	41	37	44	48	48	48	28	30	26
כיתה ט'	24	23	26	23	27	20	13	15	11
כיתה י"א	15	20	11						

^Δ על פי סקר HBSC שבוצע ב-1998 (ראו פרק 2 על שיטת המחקר)

שיעור המדווחים כי הם אינם מאושרים כלל בקרב תלמידי כיתות ו', בנצרת ובאוכלוסייה הערבית, דומה (4%-ו-6%, בהתאמה), ונמוך באופן משמעותי בהשוואה לאוכלוסייה היהודית (18%). בקרב תלמידי כיתות ט', 6% מתלמידי נצרת ו-9% מקרב תלמידי האוכלוסייה הערבית, השיבו כי הם אינם מאושרים כלל, לעומת שיעור גבוה הרבה יותר של 24% בקרב האוכלוסייה היהודית. אמנם, אחוז התלמידים שצינו שהם כלל אינם מאושרים נמוך יחסית בנצרת, אולם יש לשים לב במיוחד לתלמידים אלה בשל המצוקה האישית החזקה שהם מביעים.

התלמידים התבקשו גם לדווח על תחושת הביטחון העצמי. רוב התלמידים (76%) דיווחו כי הם מרגישים לרוב בטוחים בעצמם, לעומת 19% מהתלמידים שדיווחו כי רק לפעמים הם בטוחים בעצמם, ואחוז מועט (2%) שדיווחו כי מרגישים בטוחים בעצמם רק לעתים רחוקות.

6.2 אלימות

בראיונות העומק שהתקיימו כהכנה למחקר, למדנו כי אחת הבעיות שמדאיגות ביותר את אנשי המקצוע בנצרת, היא בעיית האלימות בקרב בני הנוער. בעיה זו מדאיגה גם רבים מהעוסקים בילדים ובני נוער ברמה הארצית. נראה, כי יש מגמה הולכת וגוברת של ריבוי מקרי אלימות, אשר גורמים למצוקה קשה לכל המעורבים: גם לתוקפים הנגררים להתנהגות אנטי-חברתית מובהקת, וגם לקורבנות בין אם הם בני נוער אחרים, ובין אם הם מבוגרים. על כן, הוקדש חלק משמעותי מהסקר לבחינה מעמיקה של תחום זה: סוגי האלימות שעמם באים בני הנוער במגע, תדירות האלימות על סוגיה השונים, ועוד.

התלמידים נשאלו על המידה שבה קיימים בבית-הספר מקרים של הצקות, הטרדות או בריונות. כרבע מהתלמידים (24%) דיווחו, כי ישנם "הרבה" או "הרבה מאוד" מקרים מסוג זה, כ-60% דיווחו על תדירות בינונית ו-16% גרסו ש"אין בכלל" מקרים כאלה.

לוח 32 מציג את אחוז התלמידים שצינו כי בבית-הספר יש "הרבה" או "הרבה מאוד" מקרים של הצקות, הטרדות או בריונות, לפי מין, שכבת כיתה וסוג בית-הספר. עולה כי לא קיים הבדל בין המינים. רמת האלימות המדווחת על-ידי התלמידים גבוהה ביותר בקרב תלמידי כיתות ט' (30%), ונמוכה ביותר בקרב תלמידי כיתות י"א (18%). כמו-כן, ישנו הבדל בדיווח בין תלמידי בתי-הספר הציבוריים לתלמידי בתי-הספר הפרטיים. כשליש מתלמידי בתי-הספר הציבוריים דיווחו על ריבוי מקרי הטרדה לעומת כחמישית בלבד בקרב תלמידי בתי-הספר הפרטיים.¹⁰

לוח 32: התלמידים שצינו שיש בבית-הספר הרבה או הרבה מאוד מקרים של הצקות, הטרדות או בריונות, לפי מין, שכבת כיתה וסוג בית-ספר (באחוזים)

מספר משיבים	סה"כ	בנים	בנות	כיתה ו'	כיתה ט'	כיתה י"א	בית-ספר ציבורי	בית-ספר פרטי**
729	341	379	277	251	200	370	359	
24	26	23	24	29	18	34	17	

** P<.01

¹⁰ יש לשים לב, כי נתונים אלה מתייחסים לתפיסת התלמיד את קיום האלימות בבית-הספר באופן כללי, ואינם מהווים אינדיקטור ישיר לאלימות בה התלמיד מעורב באופן אישי.

לוח 33 משווה את התלמידים בנצרת שדיווחו כי בבית-ספרם ישנם הרבה מקרים של הצקות, הטרדות או בריונות, לעומת תלמידים בכלל האוכלוסייה הערבית, ובכלל האוכלוסייה היהודית, על פי ממצאי סקר ה-HBSC. ניתן לראות כי על אף הממצאים המדאיגים ביחס לאלימות בנצרת, המצב בכלל האוכלוסיות הערבית והיהודית גרוע עוד יותר: 24% מתלמידי נצרת בכיתות ו' דיווחו כי ישנם "הרבה" או "הרבה מאוד" מקרי בריונות בבית-הספר, לעומת 41% מתלמידי כיתות ו' מכלל האוכלוסייה הערבית, ו-44% מתלמידי שכבה זו באוכלוסייה היהודית. גם בקרב כיתות ט', 29% מתלמידי נצרת, לעומת שיעורים גבוהים יותר מהתלמידים הערבים והיהודים (45%-ו-41%, בהתאמה), דיווחו כי יש "הרבה" או "הרבה מאוד" מקרי בריונות מסוג זה.

לוח 33: התלמידים שדיווחו כי בבית-ספרם ישנם הרבה או הרבה מאוד מקרים של הצקות, הטרדות או בריונות בנצרת, בכלל האוכלוסייה הערבית ובכלל האוכלוסייה היהודית, לפי מין ושכבת כיתה (באחוזים)

	נצרת			אוכלוסייה ערבית ^א			אוכלוסייה יהודית ^א		
	סה"כ	בנים	בנות	סה"כ	בנים	בנות	סה"כ	בנים	בנות
כיתה ו'	24	26	23	41	43	39	44	47	41
כיתה ט'	29	31	26	45	45	44	41	44	37

^א על פי סקר HBSC שבוצע ב-1998 (ראו פרק 2 על שיטת המחקר)

לוח 34 מציג נתונים על מעורבות התלמידים במקרי אלימות בשטח בית-הספר בשנת הלימודים הנוכחית.

לוח 34: התדירות שבה קרו המקרים הבאים בשטח בית-הספר בשנת הלימודים הנוכחית, לפי דיווח התלמידים (באחוזים)

	לא קרה אף פעם	פעם או פעמיים	לפעמים	לפחות פעם בשבוע
קורבנות				
הטרידו אותך או הציקו לך	44	24	23	9
מישהו נתן לך מכה, סטירה או דחיפה חזקה	76	13	7	4
מישהו פגע בך באמצעות מקל, סכין וכו'	94	3	1	2
מישהו לקח ממך כסף או חפצים בכוח	88	5	4	3
נגנב לך משהו	68	19	9	4
תוקפנות				
השתתפת בהטרדה או בהצקה לתלמיד אחר	69	14	11	6
השתתפת בקטטה ("מכות")	66	16	11	7
כתבת, קשקשת או ציירת על הריהוט/קירות	77	11	6	6
נוכחת במקרה של הרס רכוש על-ידי אחר	83	8	7	2
השחתת רכוש	87	6	5	2

קורבנות: מעל מחצית מהתלמידים (56%) דיווחו, כי לפחות פעם אחת הטרידו אותם או הציקו להם. שליש דיווחו שנגנב להם חפץ כלשהו בשטח בית-הספר (32%). כרבע מהתלמידים (24%) ציינו, כי לפחות פעם אחת הם היו קורבנות למכות ודחיפות חזקות. שנים-עשר אחוזים היו קורבנות לגניבת חפצים בכוח (12%). שישה אחוזים מהתלמידים ציינו, כי היו קורבנות לפגיעה באמצעות מקל או סכין לפחות פעם אחת.

אחת בשטח בית-הספר, כאשר 2% מהם דיווחו על תדירות של לפחות פעם בשבוע בשנת הלימודים הנוכחית.

תוקפנות: כשליש מהתלמידים דיווחו, כי לפחות פעם אחת הם השתתפו בהטרדה של תלמיד אחר (31%), או בקטטה (34%). כרבע מהתלמידים (23%) דיווחו על השתתפות בוונדליזם כלפי ריהוט בית-הספר וקירותיו. שיעור נמוך יותר של תלמידים דיווחו כי לפחות פעם אחת היו נוכחים במקרה של הרס רכוש (17%), או השחיתו רכוש בעצמם (13%).

לוח 35 מציג את אחוז התלמידים שצינו, כי לפחות פעם אחת קרו מקרי אלימות בשטח בית-הספר, לפי מין, שכבת כיתה וסוג בית-הספר.

לוח 35: התלמידים שצינו שלפחות פעם אחת קרו הדברים הבאים בשטח בית-הספר, לפי מין, כיתה וסוג בית-הספר (באחוזים)

מספר משיבים	סה"כ	בנים	בנות	כיתה ו'	כיתה ט'	כיתה י"א	בית-ספר ציבורי	בית-ספר פרטי
קורבנות	729	341	379	277	251	200	370	359
הטרידו אותך/הציקו לך	56	60	*51	57	57	51	55	56
נתנו לך מכה/דחיפה	24	29	**19	32	24	**12	24	24
פגעו בדך בסכין או כלי נשק	6	10	**2	8	6	**2	7	*4
נלקח ממך כסף	12	15	*9	19	9	**5	14	10
נגנב לך משהו	32	35	29	32	35	28	35	29
תוקפנות								
השתתפת בהטרדה/בהצקה	31	40	**22	30	36	24	31	30
השתתפת בקטטה	34	55	**15	40	37	**23	35	34
קשקשת על הריהוט	23	21	24	11	33	**26	21	24
נוכחת במקרה הרס	17	21	**13	13	19	19	15	19
השחתת רכוש	13	16	*10	15	13	11	13	14

* P<.05

** P<.01

הבדלים בין בנים לבנות: ניתן לראות כי באופן עקבי נמצא הבדל בין הבנים לבנות בדיווח של מקרי האלימות בשטח בית-הספר. שיעור הבנים המדווחים על מקרי האלימות גבוה באופן משמעותי משיעור הבנות, הן כאשר הם קורבנות למקרי אלימות והן כאשר הם מבצעים את הפעולה האלימה. ממצאים אלה מתייחסים לכל הפעולות שנבדקו מלבד שתיים (חפץ שנגנב לתלמיד והתלמיד קשקש על ריהוט בבית-הספר) בהן לא נמצא הבדל בין המינים.

הבדלים בין שכבות הגיל: לרוב, מדווחים שיעור גבוה יותר של מקרי אלימות בקרב תלמידי השכבות הנמוכות לעומת הגבוהות. כך נמצא ששיעור ההשתתפות ב"מכות" יורד מ-40% בכיתה ו' ל-23% בכיתה י"א, שיעור התלמידים שקיבלו מכות יורד מ-32% בכיתה ו' ל-12% בכיתה י"א, שיעור התלמידים שנפגעו ממקל או סכין יורד באופן הדרגתי מ-8% בכיתה ו' ל-2% בכיתה י"א, ושיעור התלמידים המדווחים על מקרים בהם נלקח מהם כסף יורד מ-19% בכיתה ו' ל-5% בכיתה י"א. עם זאת, נמצאה

נטייה חלשה לפיה ביצוע מעשה ונדליזם מסוג זה גבוה יותר בקרב שכבות הכיתה הגבוהות יותר (26%) בהשוואה לשכבה הצעירה (11% בכיתות ו').

הבדלים בין בתי-הספר הציבוריים לפרטיים: אין הבדל ברמת הדיווח על אלימות בין תלמידי בתי-הספר הציבוריים והפרטיים, פרט לפגיעה באמצעות מקל או סכין.

לוח 36 משווה את אחוז התלמידים בנצרת שהיו קורבנות למעשי הטרדות או הצקות בשטח בית-הספר לפחות פעם אחת, יחסית לכלל האוכלוסיות הערבית והיהודית. שיעור דומה של התלמידים בנצרת ותלמידי האוכלוסייה הערבית מסרו שהיו קורבנות להצקה, ושיעור זה דומה לנמצא באוכלוסייה היהודית בכיתות ו', אך גבוה ממנו בכיתה ט'.

לוח 36: התלמידים שהיו קורבנות למעשי הטרדות או הצקות בשטח בית-הספר לפחות פעם אחת בשנת הלימודים, לפי אוכלוסייה, גיל ומין (באחוזים)

	נצרת			אוכלוסייה ערבית ^Δ			אוכלוסייה יהודית ^Δ		
	סה"כ	בנים	בנות	סה"כ	בנים	בנות	סה"כ	בנים	בנות
כיתה ו'	57	63	53	60	69	51	60	65	55
כיתה ט'	57	63	51	58	73	44	45	53	35

^Δ על פי סקר HBSC שבוצע ב-1998 (ראו פרק 2 על שיטת המחקר)

לוח 37 מתאר את אחוז התלמידים שדיווחו כי השתתפו במעשה הטרדות או הצקות לפחות פעם אחת, לפי אוכלוסייה, שכבת כיתה ומין. גם במקרה זה של השתתפות במעשי הטרדה או הצקה נמצאו שיעורים נמוכים יותר בקרב תלמידי נצרת, לעומת כלל התלמידים הערבים והיהודים. כשליש (31%) מתלמידי כיתות ו' בנצרת דיווחו כי השתתפו במעשים שכאלו, לעומת כמחצית מתלמידי כיתות ו' באוכלוסיות הערבית והיהודית. גם בקרב כיתות ט', 36% מתלמידי נצרת, לעומת שיעורים גבוהים יותר של 49% מתלמידי האוכלוסייה הערבית ו-44% מתלמידי האוכלוסייה היהודית, דיווחו כי השתתפו במעשי הצקות או הטרדות בשטח בית-הספר.

לוח 37: התלמידים שהשתתפו במעשי הטרדות או הצקות לתלמיד אחר בשטח בית-הספר לפחות פעם אחת בשנת הלימודים, לפי אוכלוסייה, גיל ומין (באחוזים)

	נצרת			אוכלוסייה ערבית ^Δ			אוכלוסייה יהודית ^Δ		
	סה"כ	בנים	בנות	סה"כ	בנים	בנות	סה"כ	בנים	בנות
כיתה ו'	31	38	24	51	61	42	50	63	37
כיתה ט'	36	44	28	49	66	33	44	59	26

^Δ על פי סקר HBSC שבוצע ב-1998 (ראו פרק 2 על שיטת המחקר)

אלימות מחוץ לבית-הספר

לוח 38 מציג את התדירות שבה אירעו מקרי אלימות מחוץ לבית-הספר בשנת הלימודים הנוכחית.

לוח 38: התדירות שבה קרו המקרים הבאים מחוץ לבית-הספר בשנת הלימודים הנוכחית (באחוזים)

לפחות פעם בשבוע	לפעמים	פעם או פעמים	לא קרה אף פעם	
קורבנות				
8	16	24	52	הטרידו או הציקו לך
3	5	11	81	מישהו נתן לך מכה, סטירה או דחיפה חזקה
2	1	3	94	מישהו פגע בך באמצעות מקל, סכין וכו'
2	2	6	90	מישהו גנב ממך תוך שימוש בכוח
תוקפנות				
3	6	12	79	השתתפת בהטרדה או בהצקה לתלמיד אחר
5	11	14	70	השתתפת בקטטה ("מכות")
2	2	4	92	גנבת ממישהו אחר
2	5	8	85	נוכחת במקרה של הרס רכוש על-ידי אחר
1	5	6	88	השחתת רכוש

קורבנות: כמעט מחצית מהתלמידים (48%) מסרו, כי לפחות פעם אחת הציקו להם או הטרידו אותם. בשכיחות נמוכה יותר נמסר על המקרים הבאים שהתרחשו מחוץ לבית-הספר: 19% מהתלמידים קיבלו, לפחות פעם אחת, סטירה או דחיפה חזקה, 10% דיווחו על חפצים שנגנבו מהם תוך שימוש בכוח ו-6% נפגעו באמצעות מקל/סכין מחוץ לבית-הספר.

תוקפנות: כשליש (30%) השתתפו לפחות פעם אחת בקטטות מחוץ לבית-הספר, ו-21% נוספים השתתפו בהטרדה של תלמידים אחרים. בשכיחות נמוכה יותר נמסר על המקרים הבאים שהתרחשו מחוץ לבית-הספר: 15% מהתלמידים נכחו לפחות במקרה אחד של הרס רכוש, 12% דיווחו על השחתת רכוש, 8% גנבו מאחרים לפחות פעם אחת.

השוואה בין מקרים שקרו לפחות פעם אחת בשטח בית-הספר ומחוצה לו (לוחות 34 ו-35) מעלה שהתלמידים מדווחים על יותר אלימות בתוך שטח בית-הספר מאשר מחוצה לו: שיעור גבוה של תלמידים דיווחו כי הטרידו אותם יותר בשטח בית-הספר מאשר מחוצה לו (56%-ו-48% בהתאמה), כי הם השתתפו יותר בהצקות לתלמידים אחרים (31%-ו-21% בהתאמה), או שהם קיבלו מכה חזקה (24% לעומת 19%).

לוח 39 מציג את אחוז התלמידים שציינו, כי לפחות פעם אחת קרו הדברים הבאים מחוץ לבית-הספר, לפי מין ושכבת כיתה.

הבדלים בין בנים לבנות: גם לגבי מקרי האלימות שהתרחשו מחוץ לבית-הספר קיימת נטייה של בנים לדווח בשיעורים גבוהים יותר הן על השתתפות במעשים אלימים והן על היותם קורבן למעשי אלימות. כך נמצא שמלבד הפריט המתייחס להיות התלמיד קורבן להטרדה (אשר שיעור הדיווח בו היה דומה בין בנים לבנות), בשאר הפריטים דווח שיעור גבוה יותר בקרב הבנים לעומת הבנות.

לוח 39: התלמידים שציינו שלפחות פעם אחת קרו הדברים הבאים מחוץ לבית-הספר, לפי מין ושכבת כיתה (באחוזים)

מספר משיבים	סה"כ	בנים	בנות	כיתה ו'	כיתה ט'	כיתה י"א
	729	341	379	277	251	200
הטרדות ו"מכות"						
הטרידו אותך	48	50	47	43	49	**55
השתתפת בהטרדה	21	29	**14	24	21	*16
השתתפת בקטטה	30	51	**10	31	34	22
נתנו לך מכה/דחיפה	19	25	**13	29	15	**9
פגעו בך במקל, סכין וכו'	6	11	**3	10	6	**4
גניבות						
גנבו ממך תוך שימוש בכוח	10	15	**7	15	9	**7
גנבת ממישהו אחר	8	11	**4	9	8	5
ונדליזם						
נוכחת במקרה של הרס	15	21	**10	13	15	17
השחתת רכוש	12	19	**7	13	12	12

* P<.05

** P<.01

הבדלים בין שכבות הגיל: ההבדלים בין שכבות הגיל השתמרו גם הם לגבי התרחשויות מקרי אלימות מחוץ לכותלי בית-הספר. גם כאן, שיעור התלמידים שדיווחו על מקרי האלימות יורד עם העלייה בשכבות הגיל, בנוגע לפריטים המתייחסים להשתתפות בהטרדות או בהצקות לתלמידים אחרים (24% בכיתה ו' לעומת 16% בכיתה י"א), לקבלת סטירה או מכה חזקה (29% בכיתה ו' לעומת 9% בכיתה י"א), לפגיעה מסכין/מקל (10% בכיתה ו' לעומת 4% בכיתה י"א) ולגניבת חפצים מהתלמיד (15% בכיתה ו' לעומת 7% בכיתה י"א). יוצא מן הכלל הוא היות התלמיד קורבן להטרדה, אשר עולה באופן מובהק עם העלייה בגיל (43% בכיתה ו' לעומת 55% בכיתה י"א).

לא נמצאו הבדלים בדיווח מקרי האלימות בין תלמידי בתי-הספר הציבוריים לתלמידי בתי-הספר הפרטיים.

שכיחות האלימות מחוץ לבית-הספר, כמו היבטים נוספים של אלימות והתנהגות שולית שיובאו בהמשך הפרק, נבדקה לפי שכונת המגורים של התלמידים, אולם, לא נמצאו הבדלים משמעותיים בין השכונות באף תחום.

נמצא כי מיעוט לא מבוטל מהתלמידים (21%) מסרו כי במהלך 30 הימים האחרונים הם נשאו לפחות יום אחד כלי נשק להגנה עצמית (סכין, מקל, שרשרת או גז מדמיע). נמצא, כי בנים הרבה יותר מבנות (38%-ו-7%, בהתאמה) נשאו כלי נשק. בדיווח על נשיאת כלי נשק לא נמצא הבדל בין שכבות הכיתה (20% בכיתה ו', 25% בכיתה ט' ו-19% בכיתה י"א), או לפי סוג בית-הספר (20% בבית-ספר ציבורי ו-23% בבית-ספר פרטי).

התלמידים שנשאו במהלך 30 הימים האחרונים כלי נשק כלשהו (N=149), נשאלו על סוגו. שלושים וחמישה אחוזים מהתלמידים נשאו סכין או אולר, 20% מהם נשאו מקל או אלה, ושיעור דומה נשאו גז מדמיע, 13% נשאו שרשרת, 4% אגרופן והיתר (8%) כלי נשק אחר.

לוח 40 מתאר את אחוז התלמידים שדיווחו כי נשאו, במהלך 30 הימים האחרונים כלי נשק, בנצרת ובכלל האוכלוסיות הערבית והיהודית. כמו בתחומים אחרים של עיסוק באלימות, הממצאים מצביעים על כך שאחוז נמוך יותר מהתלמידים בנצרת נושאים נשק, בהשוואה לכלל התלמידים הערבים. עם זאת, בניגוד לתחומים אחרים, אחוז התלמידים הערבים הנושאים נשק הן בנצרת והן בכלל האוכלוסייה גבוה בהשוואה לשיעור התלמידים היהודים שדיווחו על כך (לוח 40).

לוח 40: התלמידים שמסרו כי במהלך 30 הימים האחרונים נשאו עמם כלי נשק כגון סכין, אולר, מקל (אלה) או אקדח להגנה עצמית, לפי אוכלוסייה, גיל ומין (באחוזים)

	סקר נצרת			אוכלוסייה ערבית ^Δ			אוכלוסייה יהודית ^Δ		
	סה"כ	בנים	בנות	סה"כ	בנים	בנות	סה"כ	בנים	בנות
כיתה ו'	16	30	4	26	43	10	12	21	4
כיתה ט'	23	42	3	31	52	11	15	22	7

^Δ על פי סקר HBSC שבוצע ב-1998 (ראו פרק 2 על שיטת המחקר)

6.3 שתיית אלכוהול ושימוש בסמים

התנהגויות סיכון נוספות המעוררות דאגה ביחס לשכירותן בקרב בני הנוער הן צריכת אלכוהול ושימוש בסמים.

לוח 41 מתאר את אחוז התלמידים ששתו אי-פעם משקה אלכוהולי עד לשכרות, בקרב התלמידים בנצרת, בהשוואה לכלל התלמידים הערבים ולכלל התלמידים היהודים. תשעה אחוזים מתלמידי כיתות ו' בעיר נצרת דיווחו כי השתכרו לפחות פעם אחת, וכך גם שיעורים דומים בקרב כלל התלמידים הערבים והיהודים (10% ו-11% בהתאמה). בקרב כיתות ט', 16% מתלמידי נצרת, ושיעור דומה מהתלמידים הערבים (18%), מסרו כי השתכרו אי-פעם, לעומת התלמידים היהודים שדיווחו על כך בשיעור גבוה יותר (23%).

לוח 41: התלמידים ששתו אי-פעם משקה אלכוהולי עד לשכרות, לפי אוכלוסייה, גיל ומין (באחוזים)

	סקר נצרת			אוכלוסייה ערבית ^Δ			אוכלוסייה יהודית ^Δ		
	סה"כ	בנים	בנות	סה"כ	בנים	בנות	סה"כ	בנים	בנות
כיתה ו'	9	16	4	10	16	4	11	15	7
כיתה ט'	16	25	7	18	27	9	23	24	22

^Δ על פי סקר HBSC שבוצע ב-1998 (ראו פרק 2 על שיטת המחקר)

ארבעה-עשר אחוזים מהתלמידים בנצרת מסרו ששתו אלכוהול עד שהשתכרו לפחות פעם אחת. הממצאים מראים שיותר בנים מבנות, שתו אלכוהול עד לשכרות (24% לעומת 5%). שתיית אלכוהול שכיחה יותר בשכבות הגיל הגבוהות (10% בכיתות ו' לעומת 16% בכיתות ט', ו-17% בכיתות י"א), וכן בבתי-הספר הפרטיים (17%), לעומת הציבוריים (11%).

בנושא של שימוש בסמים נשאלו התלמידים האם נתקלו באדם שהשתמש בסם למטרות לא רפואיות. מתשובותיהם עולה כי 20% מהתלמידים ציינו שראו או נתקלו באדם שהשתמש בסמים. הממצאים מעידים על כך שיותר בנים מבנות (26% לעומת 14%) נתקלו באדם שהשתמש בסם למטרות לא רפואיות. כמו-כן, יותר תלמידים מבתי-ספר ציבוריים (24%) מאשר בבתי הספר הפרטיים (17%) דיווחו כי ראו או נתקלו באדם שהשתמש בסם. לא נמצא הבדל בין שכבות הכיתה (20% בכיתות ט' ו-י"א). השאלה לא הוצגה לתלמידי כיתות ו'.

התלמידים התבקשו לדווח האם השתמשו אי-פעם בסמים בעצמם (למטרות לא רפואיות). רק 6 תלמידים השיבו בחיוב.

7. אוריינטציה עתידית וערכית

הפרק הנוכחי עוסק ב-3 נושאים עיקריים: (1) שאיפותיהם העתידיות של בני הנוער בתחומי השכלה ותעסוקה; (2) מידת החשיבות שהם מייחסים לערכים אישיים שונים, כמו מיצוי עצמי, עבודה ומשפחה; (3) השקפת עולמם של בני הנוער ביחס לצורך בשוויון הזדמנויות בין המינים, חופש פעולה והשכלה גבוהה לעומת גישה מסורתית.¹¹ נושאים אלה חשובים במיוחד לאור השינויים החברתיים המשמעותיים שהחברה הערבית בישראל עוברת כיום.

7.1 שאיפות עתידיות להשכלה ולתעסוקה

שאיפות להשכלה ולתעסוקה עשויות ללמד על תכניותיהם של בני הנוער לעתיד. התלמידים נשאלו מהי רמת ההשכלה שהם חושבים כי ישיגו. רוב התלמידים (84%) מאמינים כי ירכשו תעודת בגרות מלאה, ורובם (71%) גם סבורים כי ימשיכו ללימודים גבוהים. ביתר פירוט, 9% מהתלמידים חושבים כי ילמדו עד 12 שנות לימוד בלבד (ולא ישיגו תעודה פורמלית), 3% סבורים כי ילמדו 12 שנות לימוד עם תעודה מקצועית, 4% סבורים כי יגיעו ל-12 שנות לימוד עם תעודת בגרות חלקית, 13% - ל-12 שנות לימוד עם תעודת בגרות מלאה, ו-71% - ללימודים על-תיכוניים או אקדמיים.

מבדיקה של אחוז התלמידים שסבורים כי ירכשו השכלה על-תיכונית או אקדמית, לפי מין, שכבות כיתה וסוג בית-הספר, נמצא, כי שיעור הסבורים שירכשו השכלה על-תיכונית או אקדמית גבוה יותר בקרב הבנות בהשוואה לבנים (78%-ו-64%, בהתאמה), עולה עם העלייה בשכבות הכיתה (מ-65% בכיתות ט', ל-80% בכיתות י"א), וגבוה באופן משמעותי בקרב הלומדים בבתי-הספר הפרטיים, בהשוואה ללומדים בבתי-הספר הציבוריים (83%-ו-57%, בהתאמה).

בבדיקת משלח-היד שבו רוצים לעסוק התלמידים כבוגרים, התברר כי כמחצית (54%) מעוניינים לעסוק בעתיד במשלח-יד אקדמי; כשליש (27%) במקצועות חופשיים וטכניים; 9% מעוניינים להשתלב במשלח-יד מקצועיים בתעשייה, בבינוי ומקצועיים אחרים; 8% מעוניינים לשמש כסוכנים, עובדי

¹¹ השאלות בפרק זה הופנו לתלמידי כיתות ט' ו-י"א בלבד, זאת כדי לקצר את השאלון שהוגש לכיתות ו'.

מכירות ושירותים; והיתר (2%) כמנהלים, עובדי פקידות, עובדים בלתי מקצועיים ועקרות בית. מעניין לציין כי גם כלל הבנות, מלבד בודדות, מצפות לעסוק במקצוע בעבודה מחוץ לבית. נטיות אלו של התלמידים לצפות לרמת השכלה ותעסוקה גבוהה מזו הקיימת כיום באוכלוסייה הערבית נמצאו גם במחקרים אחרים שבוצעו בקרב האוכלוסייה הערבית (חטאב, 1997).

7.2 ערכים אישיים

לתלמידים הוצגה רשימה של ערכים אישיים המתייחסים ל-8 נושאים עיקריים, והם נתבקשו לציין עד כמה חשוב להם להשיגם או לקיימם.¹² לוח 42 מציג את אחוז התלמידים שצינו כי חשוב להם מאוד להשיג ערכים אישיים שונים, לפי מין, שכבות כיתה וסוג בית-הספר. הערכים האישיים המרכזיים שחשוב לתלמידים מאוד להשיגם הינם הנאה מהחיים (73% מהתלמידים), מיצוי עצמי (72% מהם), רכישת השכלה גבוהה (70%), התקדמות כלכלית (67%), הישגים לימודיים (66%), מציאת עבודה קבועה (64%) והשגת מעמד חברתי מכובד (59%). בשכחות בינונית נמסרו: הקמת משפחה (52%), הצלחה עם בן המין השני (47%), עיסוק במקצוע מעניין (47%), עזרה לזולת (46%) ובילוי בחו"ל. בשכחות נמוכה נמסר כי הערכים הבאים חשובים מאוד: קיום מצוות הדת (32%), להרוויח הרבה כסף (31%), להשתתף בפעילות ציבורית (24%), להיות פעיל פוליטי (21%) ולהתעמק בלימודי דת (20%).

הבדלים בין בנים לבנות: נמצא כי יותר בנות, מאשר בנים, דיווחו כי חשוב להן למצות את עצמן ולפתח את כישוריהן (77%-ו-65%, בהתאמה). ייתכן, כי בנות, בהשוואה לבנים, מקנות חשיבות רבה יותר לערך ההגשמה העצמית כקריאת תיגר, עקב היחס השמרני יותר של החברה במתן הזדמנות שווה לבני המינים השונים. בנוסף, יותר בנות, באופן משמעותי, דיווחו כי חשוב להן לרכוש השכלה גבוהה (76%-ו-62%, בהתאמה), לעזור לזולת (54%-ו-37%, בהתאמה) וליהנות מהחיים (77%-ו-67%, בהתאמה). לעומת זאת, יותר בנים דיווחו כי חשוב להם להרוויח הרבה כסף (38%-ו-24%, בהתאמה).

הבדלים בין שכבות הגיל: רק במספר מועט של תחומים נמצאו הבדלים בין תלמידי השכבות השונות ביחס לחשיבות המיוחסת לערכים שונים. כך, נמצאה עלייה בין שכבות הגיל בדיווח על חשיבות הרבה המיוחסת לערכים הבאים: לעסוק במקצוע מעניין (42% בכיתות ט', לעומת 53% בכיתות י"א), להצליח עם בן המין השני (40% בכיתות ט', לעומת 56% בכיתות י"א), וליהנות מהחיים (69% בכיתות ט', לעומת 77% בכיתות י"א). דפוס זה השתנה רק לגבי החשיבות המיוחסת להתעמקות בלימודי דת, אשר נמצאה בשיעור גבוה יותר בקרב תלמידי כיתות ט', לעומת תלמידי כיתות י"א (24% לעומת 14%, בהתאמה).

הבדלים בין בתי-הספר הציבוריים לפרטיים: נמצא שיותר תלמידים הלומדים בבתי-ספר פרטיים דיווחו כי הישגים לימודיים חשובים להם מאוד (74%-ו-56%, בהתאמה). בהתאם לחשיבות המיוחסת לערך ההישגיות בלימודים, נמצא כי שיעור גבוה יותר של תלמידי בתי-הספר הפרטיים דיווחו כי חשוב להם מאוד לרכוש השכלה גבוהה (74%-ו-64%, בהתאמה) ולעסוק במקצוע מעניין. בנוסף, הלומדים בבתי-הספר הפרטיים ראו חשיבות רבה יותר בהצלחה עם בני המין השני (52%-ו-40%, בהתאמה),

¹² הכלי לבחינת ערכים אישיים פותח על-ידי אזורי וגל (1995).

ובהנאה מהחיים (77% ו-67%, בהתאמה). לעומת זאת, שיעור המדווחים על החשיבות להתעמק בלימודי דת גבוה יותר בקרב הלומדים בבתי-הספר הציבוריים (27% ו-14%, בהתאמה).

לוח 42: התלמידים שצינו כי חשוב להם מאוד להשיג ערכים אישיים שונים, לפי מין, שכבות כיתה וסוג בית-הספר (באחוזים)

מספר משיבים מיצוי עצמי	סה"כ	בנים	בנות	כיתות ט'	כיתות י"א	בית-ספר ציבורי	בית-ספר פרטי
451	211	236	251	200	200	200	251
72	65	**77	68	76	69	74	74
66	63	69	63	70	56	**74	
70	62	**76	68	71	64	*74	
47	45	49	42	*53	39	**53	
64	63	65	61	68	63	65	
67	70	64	65	69	68	66	
31	38	**24	29	33	30	32	
59	58	60	56	63	60	58	
52	56	49	53	51	50	54	
47	50	45	40	**56	40	*52	
46	37	**54	44	48	46	46	
24	24	24	25	23	24	24	
21	24	18	23	19	22	21	
73	67	*77	69	*77	67	*77	
45	48	43	43	48	47	43	
32	29	34	34	29	35	29	
20	18	20	24	**14	27	**14	

* P<.05

** P<.01

במגמה לבחון האם החשיבות שתלמידי נצרת מקנים לערכים אישיים נבחרים דומה או שונה לזו שמייחסים כלל התלמידים הערבים והתלמידים היהודים, מוצגת בלוח 43 השוואה של ממצאי הסקר הנוכחי לממצאי סקר שנערך במכון כרמל בקרב כלל תלמידי בית-ספר תיכון בארץ (אזרחי וגל, 1995).¹³ באופן כללי, ניתן לראות דמיון בין הערכים של התלמידים בנצרת, לבין הערכים של כלל בני הנוער

¹³ המחקר במכון כרמל (אזרחי וגל, 1995) כלל תלמידים יהודים, ערבים ודרוזים, ובחן 3 נושאים: (1) עמדות כלפי הסכסוך הישראלי-ערבי; (2) ערכים אישיים, זהות לאומית ותפיסת הדמוקרטיה; (3) מוטיבציה לשירות בצה"ל ולשירות לאומי-אזרחי.

הערבים, ולבין הערכים של כלל בני הנוער היהודים. נמצא, כי שלושת הערכים האישיים החשובים ביותר לתלמידי נצרת הם הנאה מהחיים, מיצוי עצמי ורכישת השכלה גבוהה. גם התלמידים הערבים מקנים חשיבות רבה למיצוי עצמי ורכישת השכלה גבוהה, אותם ציינו תלמידי נצרת, אך מציינים עיסוק במקצוע מעניין כערך חשוב יותר מהנאה מהחיים. התלמידים היהודים מקנים חשיבות רבה ל-3 הערכים הבאים: עיסוק במקצוע מעניין, הקמת משפחה ומיצוי עצמי. מעניין לשים לב כי בכל הקבוצות הערך של "מיצוי עצמי" נמצא בין שלושת הערכים החשובים ביותר.

לוח 43: התלמידים בנצרת שציינו כי ערכים אישיים שונים חשובים להם מאוד, בהשוואה לתלמידים הערבים ולתלמידים היהודים (באחוזים)

נצרת	תלמידים ערבים ^Δ	תלמידים יהודים ^Δ
ליהנות מהחיים	(1) 73	(4) 53
למצות את עצמי ולפתח את כישורי	(2) 72	(3) 64
לרכוש השכלה גבוהה	(3) 70	(5) 50
להקים משפחה	(4) 52	(2) 74
לעסוק במקצוע מעניין	(5) 47	(1) 82
לעזור לזולת	(6) 46	(7) 46
לקיים את מצוות הדת	(7) 32	(8) 21
להרוויח הרבה כסף	(8) 31	(6) 49

^Δ נתונים מסקר מכון כרמל (אזרחי וגל, 1995)

7.3 השקפת עולם ערכית

בסקר נבחנה גם השקפת העולם הערכית של בני הנוער, כפי שהיא מתבטאת בעמדות המבטאות שוויון הזדמנויות בין המינים, דגש על השכלה גבוהה וחופש פעולה, ולעומתן, עמדות "מסורתיות" המצדדות בנורמות שונות של התנהגות הבנים לעומת הבנות, שימת דגש רב על צורכי המשפחה לעומת צורכי היחיד, וצורך בפיקוח הורי הדוק. התלמידים נשאלו באשר למידת הסכמתם עם היגדים הבוחנים עמדות בנושאים שהוצגו (לוח 44). נמצא, כי כ-90% מהתלמידים מסכימים כי חשוב מאוד שבנים ובנות ירכשו מקצוע לעתיד ולא יינשאו לפני סיום לימודיהם התיכוניים. שיעור דומה של תלמידים מתנגדים לעמדה שבנות אינן זכאיות ללמוד באוניברסיטה (90%), או שעל הבת לעזוב את לימודיה במידה שמצבה הכלכלי של משפחתה קשה. שיעור נמוך יותר של תלמידים (81%) מתנגדים לעמדה כי על הבן לעזוב את לימודיו במידה שמשפחתו נקלעת לבעיות כלכליות. עוד נמצא, כי 83% מהתלמידים מסכימים, כי בנות צריכות לקבל יחס שווה לזה של הבנים.

לעומת עמדות אלה התלמידים מבטאים עמדות "מסורתיות", יחסית, ב-2 נושאים: האחד, נישואין עם קרובי משפחה. כשליש מהתלמידים (35%) אינם מסכימים שעדיף לא להתחתן עם קרוב משפחה. לאור הידע הרב המצטבר, ביחס לסיכון הגבוה לבעיות גנטיות הקשור לנישואי קרובים, ממצא זה מצביע על צורך להתערבות חינוכית בנושא. שנית, בעוד, 32% מהתלמידים סבורים כי רצוי שבנים לא יצאו מהבית בשעות החשיכה, הרי שאחוז גבוה הרבה יותר מהתלמידים (56%) סבורים כי רצוי שבנות לא תצאנה מהבית עם החשיכה.

לוח 44: מידת ההסכמה לעמדות שונות בקרב התלמידים (באחוזים)

מסכים מאוד	מסכים	לא מסכים	בכלל לא מסכים	
רכישת מקצוע, השכלה ונישואין לפני סיום תיכון				
80	13	2	5	חשוב מאוד שכל בן ירכוש מקצוע לעתיד
6	4	20	70	אני נגד שבנות ילמדו באוניברסיטה
74	15	5	6	עדיף שבנים לא יינשאו לפני סיום בית-ספר תיכון
68	20	6	6	עדיף שבנות לא תינשאנה לפני סיום בית-ספר תיכון
חלקם של בני הנוער בהתמודדות המשפחה על מצב כלכלי קשה				
6	13	36	45	אם למשפחה מצב כלכלי קשה, על הבן לעזוב את הלימודים כדי לעזור בפרנסה
4	7	32	57	אם למשפחה מצב כלכלי קשה, על הבת לעזוב את הלימודים כדי לעזור בפרנסה
מעמד חברתי שוויוני לבנות				
58	25	9	8	בנות צריכות לקבל מהחברה אותו היחס שמקבלים הבנים
66	26	4	4	חשוב מאוד שכל בת תרכוש מקצוע לעתיד
נישואין לקרוב משפחה				
35	30	25	10	עדיף לא להתחתן עם קרוב משפחה
יציאה מהבית בשעות החשיכה				
10	22	39	29	עדיף שבנים לא יצאו מהבית לאחר החשיכה
27	29	25	19	עדיף שבנות לא תצאנה מהבית לאחר החשיכה

לוח 45 מציג את אחוז התלמידים שציינו "מסכים מאוד" בנוגע לשורה של עמדות המייצגות תפיסות "מערביות" לפי מין, שכבות כיתה וסוג בית-הספר.¹⁴ הלוח מציג צמדי היגדים העוסקים באותה עמדה כאשר פעם אחת מושא ההיגד הוא "בן" ובפעם השנייה "בת". נמצא, כי בנות באופן משמעותי יותר מבנים דיווחו כי הן מסכימות מאוד עם אותן עמדות הדוגלות בשוויון לבנות. עוד נמצא כי בנים מסכימים בשיעורים נמוכים יותר עם עמדות התומכות בשוויון וחופש פעולה לבנות, בהשוואה לעמדות המכוונות לבני מינם. לדוגמה, בעוד שכשלושה-רבעים מהבנים (74%) מכירים בחשיבות רכישת מקצוע לבני מינם, הרי שרק כמחצית מהם (47%) מייחסים חשיבות לרכישת מקצוע בשביל בנות. מגמה זו מתהפכת בנושא הבוחן התמודדות עם מצב כלכלי קשה. בעוד, שכשליש מהבנים (34%) מסכימים מאוד כי על בני מינם אין לעזוב את הלימודים במידה שמשפחתם נקלעת למצב כלכלי קשה, הרי שכמחצית מהם (49%) מסכימים מאוד כי בנות אינן צריכות לעזוב את הלימודים במקרה זה. באופן כללי, ניתן לראות כי לבנים יש עמדות פחות "מערביות" מאשר לבנות, וכי הם מחזיקים בנורמות פתוחות יותר לגבי ההתנהגות שלהם עצמם מאשר לגבי ההתנהגות של הבנות.

¹⁴ מטריצת קורלציות הראתה קשר חיובי עקבי בין העמדות הדוגלות בשוויון בין המינים, חופש פעולה והשכלה גבוהה (בחלק מן ההיגדים בוצע היפוך של סולם התשובות). יוצאת מן הכלל העמדה העוסקת ביציאת בנים מהבית בשעות החשיכה. עמדה זו ככל הנראה אינה קשורה למוטיב הנדון.

לוח 45: התלמידים שציינו "מסכים מאוד" בנוגע לשורה של עמדות "מערביות", לפי מין, שכבות כיתה וסוג בית-הספר^Δ (באחוזים)

מספר משיבים	סה"כ	בנים	בנות	כיתה ט'	כיתה י"א	בית-ספר ציבורי	בית-ספר פרטי
מספר משיבים	451	211	236	251	200	200	251
רכישת מקצוע, השכלה ונישואין לפני סיום בית-ספר תיכון							
חשוב שכל בן ירכוש מקצוע	80	74	**85	77	83	73	**84
אני בעד שבנות תלמדנה באוניברסיטה עדיף שבנים לא יינשאו לפני סיום בית-הספר התיכון	70	58	**80	65	*76	58	**79
עדיף שבנות לא תינשאנה לפני סיום בית-הספר התיכון	74	67	**81	71	78	66	**80
עדיף שבנות לא תינשאנה לפני סיום בית-הספר התיכון	68	58	**76	64	72	60	**73
חלקם של בני הנוער בהתמודדות המשפחה עם מצב כלכלי קשה							
גם במצב כלכלי קשה, רצוי שהבן לא יעזוב את לימודיו	45	34	**54	42	48	43	46
גם במצב כלכלי קשה, רצוי שהבת לא תעזוב את לימודיה	57	49	**65	56	60	54	60
מעמד חברתי שוויוני לבנות							
בנות צריכות לקבל יחס שווה לבנים	58	41	**72	53	*63	49	**64
חשוב שכל בת תרכוש מקצוע	66	47	**83	64	68	58	**72
נישואין לקרוב משפחה							
עדיף לא להתחתן עם קרוב משפחה	35	30	*40	32	39	33	37
יציאה מהבית בשעות החשיכה							
מותר לבנים לצאת לאחר החשיכה	29	35	**23	28	30	25	32
מותר לבנות לצאת לאחר החשיכה	19	13	**24	15	*24	14	**23

P<.05 *

P<.01 **

Δ חלק מההיגדים נוסחו בשאלון כך שהסכמה עליהם מבטאת עמדה מסורתית, וכך הם הוצגו בלוח הקודם. כדי שהסכמה במידה רבה תבטא עמדות "מערביות", בוצע בהיגדים אלה היפוך של סולם התשובות, ובהתאמה נוסחה השאלה מחדש. לדוגמה, ההיגד "אני נגד שבנות תלמדנה באוניברסיטה" שונה בלוח זה לנוסח "אני בעד שבנות תלמדנה באוניברסיטה".

עוד נמצא, כי באופן כללי, שיעור גבוה יותר מקרב תלמידי כיתות י"א מחזיקים בעמדות "מערביות" בהשוואה לתלמידי כיתות ט'. בנוסף, תלמידי בתי-הספר הפרטיים, בהשוואה לתלמידי בתי-הספר הציבוריים, מחזיקים יותר בעמדות הדוגלות בשוויון בין המינים, וכו' - במיוחד בהיגדים הקשורים למתן מעמד שווה לבנות, ברכישת מקצוע עבור הבנים, השכלה ונישואין.

לסיכום, המידע שהובא בפרק זה מלמד כי עמדותיהם של התלמידים בנצרת מבטאות את השינויים הערכיים שחלו בחברה הערבית. ניתן לראות תמיכה חזקה בחשיבותם של השכלה גבוהה, עיסוק במקצוע מעניין ומיצוי עצמי; וכמו-כן, במידה פחותה, תמיכה במתן הזדמנויות דומות לבנות ולבנים. לעומת זאת, ערכי הדת זוכים לחשיבות רק בקרב מיעוט מהתלמידים. במיוחד בולט הממצא, כי הבנות דוגלות יותר בגישה מערבית, לעומת הבנים שמסורתיים יותר. עם זאת, יש לשים לב לכך שבעוד שמרבית

התלמידים דוגלים בעמדות וערכים "מערביים" אלה, המושפעים מתפיסות "מערביות", יש קבוצות מיעוט לא מבוטלות הדוגלות בעמדות מסורתיות יותר.

8. יחסים במשפחה

הפרק הנוכחי עוסק ביחסים שבין התלמיד לבין בני משפחתו, ובעיקר הוריו. למשפחה, כסוכן חברות ראשוני, השפעה רבה בעיצוב התנהגותו של המתבגר, אישיותו ושאיפותיו לעתיד. יחסי הגומלין שנבחנו כוללים את אופי התקשורת בין התלמיד למשפחה; נושאים היוצרים מתח ביחסים; נכונות ההורים לסייע במקרה של בעיה בבית-הספר; הערכת התלמיד כי הוא שווה מספיק זמן עם הוריו; ולבסוף, אמצעי ענישה שההורים נוקטים כלפי ילדיהם.

8.1 אופי התקשורת

לדפוסי התקשורת והתמיכה המשפחתיים תפקיד חשוב בחיזוק חוסנו הנפשי והגופני של התלמיד, ובחיזוק יכולתו להתמודד עם דרישות הסביבה.

בקבוצות המיקוד שהתקיימו כהכנה למחקר סיפרו חלק מבני הנוער כי הם חשים כי הוריהם לא מבינים אותם. במקביל, הורים שהשתתפו בקבוצות מיקוד סיפרו אף הם על תחושת ניכור מילדיהם, שנתפסה בעיקר כנובעת מהערכים המשתנים של הילדים, ומההתרופפות של המשפחה המורחבת. הורים העלו כבעיה תופעה שהם רואים, לפיה הערכים הקולקטיביים המסורתיים של החברה מוחלפים בערכים "מערביים" יותר, המדגישים את צורכי הפרט. מעניין לציין, שבממצאי הסקר ביחס לאוריינטציה הערכית של בני הנוער (ראו פרק 7) ראינו עדויות לכך שערכים "מערביים" אלה אכן אומצו במידה רבה על-ידי רבים מבני הנוער. לדעת ההורים שהשתתפו בקבוצות המיקוד, האוריינטציה הערכית המשתנה של הצעירים מלווה בפיחות בסמכותם של ההורים ושל מבוגרים אחרים.

התלמידים נשאלו באיזו מידה הם חשים כי הוריהם מבינים באופן כללי את מה שמטריד אותם. רוב התלמידים (75%) חשים כי הוריהם מבינים אותם. שלושים וחמישה אחוזים מהתלמידים מסרו "במידה רבה מאוד", 40% מהם מסרו "במידה רבה", 18% דיווחו כי הוריהם מבינים אותם "במידה מועטה" ו-6% "בכלל לא". כך, שכרבע מהתלמידים דיווחו על חוסר הבנה בינם לבין הוריהם.

לצורך בחינת אופי התקשורת עם כל אחד מחברי המשפחה, נשאלו התלמידים באיזו מידה קל להם לשוחח על נושאים שמטרידים אותם עם בני משפחה. נמצאו הבדלים בין הקבוצות השונות בנושא זה (ראה לוח 46). רוב התלמידים השיבו כי קל להם (או קל להם מאוד) לשוחח עם אמם (86%). כשלושה-רבעים מהתלמידים מסרו כי קל להם (או קל להם מאוד) לשוחח עם אביהם או עם אחיותיהם הגדולות בנושאים מטרידים (77%-74%, בהתאמה). שישים ושמונה אחוזים מהתלמידים מסרו, כי קל להם או קל להם מאוד לשוחח עם אחיהם הגדולים, ול-63% קל לשוחח עם קרובי משפחה אחרים.

לוח 46: התלמידים שקל להם או קל להם מאוד לשוחח עם בני משפחה על נושאים שמטרידים אותם, לפי מין ושכבות כיתה (באחוזים)

מספר משיבים	סה"כ	בנים	בנות	כיתה ו'	כיתה ט'	כיתה י"א
729	341	379	277	251	200	
האב	77	80	*74	83	72	*76
האם	86	86	87	90	80	89
אחים גדולים	68	73	**63	77	60	**66
אחיות גדולות	74	74	75	79	67	76
קרובי משפחה אחרים	63	65	61	67	56	67

* P<.05

** P<.01

הבדלים בין בנים לבנות: לבנים ולבנות קל במידה דומה לשוחח על נושאים שמטרידים אותם עם אמם, עם אחיות גדולות וחברי משפחה אחרים. לעומת זאת, לבנים קל יותר מאשר לבנות לפנות בשיחה אל אבותיהם (80% לעומת 74%, בהתאמה) ואל אחיהם הגדולים (73% לעומת 63%, בהתאמה).

הבדלים בין שכבות הגיל: גם בין שכבות הגיל נמצא הבדל בקלות שבה התלמידים ניגשים לשוחח עם אבותיהם ואחיהם הגדולים על נושאים שמטרידים. לתלמידי כיתות ו' קל ביותר לשוחח עם אבותיהם לעומת תלמידי ט' ו-י"א (82% לעומת 72% ו-76%, בהתאמה), וכמו-כן קל להם יותר לשוחח עם אחיהם הגדולים (70% לעומת 60% ו-66%, בהתאמה). מבין תלמידי כיתות ט' ו-י"א נראה שלתלמידי כיתות י"א קל יותר לשוחח עם האבות ועם אחים גדולים. לא נמצאו הבדלים ביכולת תלמידים משכבות גיל שונות לשוחח עם האם, אחות גדולה או חברי משפחה אחרים על נושאים שמטרידים אותם.

לוח 47 מציג את אחוז תלמידי נצרת שקל להם או קל להם מאוד לשוחח עם אביהם על נושאים שמטרידים אותם, בהשוואה לתלמידים יהודים וערבים בישראל (על פי סקר HBSC). נמצא, כי אחוז המדווחים שקל להם או קל להם מאוד לשוחח עם אביהם, גבוה יותר בקרב תלמידי נצרת מאשר באוכלוסייה הערבית כולה. אחוזים אלה גבוהים בהשוואה לאלה שנמצאו בקרב התלמידים היהודים: בעוד, ש-83% מתלמידי נצרת ו-76% מתלמידי האוכלוסייה הערבית (הלומדים בכיתות ו') דיווחו כי קל להם לשוחח עם אביהם, הרי שרק 68% מתלמידי האוכלוסייה היהודית השיבו כך.

לוח 47: התלמידים שקל להם או קל להם מאוד לשוחח עם אביהם על נושאים שמטרידים אותם, לפי אוכלוסייה, מין ושכבות כיתה (באחוזים)

	נצרת			אוכלוסייה ערבית ^א			אוכלוסייה יהודית ^א		
	סה"כ	בנים	בנות	סה"כ	בנים	בנות	סה"כ	בנים	בנות
כיתה ו'	83	85	81	76	77	75	68	76	59
כיתה ט'	72	78	65	64	60	67	57	65	46

^א על פי סקר HBSC שבוצע ב-1998 (ראו פרק 2 על שיטת המחקר)

לוח 48 מציג נתונים השוואתיים על אחוז התלמידים שקל להם או קל להם מאוד לשוחח עם אמם על נושאים שמטרידים אותם. כמו ביחסים עם האב, תלמידי נצרת מדווחים על תקשורת נוחה יותר עם האם מאשר כלל התלמידים הערבים בדומה לכלל התלמידים היהודים.

לוח 48: התלמידים שקל להם או קל להם מאוד לשוחח עם אמם על נושאים שמטרידים אותם, לפי אוכלוסייה, מין ושכבות כיתה (באחוזים)

	נצרת			אוכלוסייה ערבית ^Δ			אוכלוסייה יהודית ^Δ		
	סה"כ	בנים	בנות	סה"כ	בנים	בנות	סה"כ	בנים	בנות
כיתה ו'	90	87	94	65	67	62	84	81	87
כיתה ט'	80	83	77	52	51	54	75	74	76

^Δ על פי סקר HBSC שבוצע ב-1998 (ראו פרק 2 על שיטת המחקר)

בנוסף, תלמידי כיתות ט' ו-י"א נשאלו באיזו מידה הם חושבים כי הוריהם מוכנים לסייע להם במקרה של בעיות בבית-הספר. לוח 49 מציג את אחוז התלמידים שדיווחו כי הוריהם מוכנים לעזור להם במידה רבה מאוד במקרה של בעיות בבית-הספר, לפי מין, שכבות כיתה וסוג בית-ספר. שבעים ושישה אחוזים מהתלמידים דיווחו, כי אמם מוכנה לסייע להם "במידה רבה מאוד", 12% "במידה רבה", 7% "לפעמים" ו-6% "במידה מועטה" או "בכלל לא". התפלגות דומה נמצאה ביחס לנכונות לסייע מצד האב.

נמצאו הבדלים בין הבנים לבנות ובין סוגי בתי-ספר בתפיסתם את מוכנות ההורים לסייע להם, אך לא נמצאו הבדלים בין שכבות הכיתה השונות.

הבדלים בין בנים לבנות: יותר בנים סבורים שאביהם מוכן לסייע להם לעומת בנות (76% לעומת 68%, בהתאמה). לא נמצא הבדל בין המינים מבחינת תפיסת המוכנות של האם לסייע.

הבדלים בין בתי-הספר הציבוריים לפרטיים: יותר תלמידים הלומדים בבתי-ספר פרטיים דיווחו כי אמם מוכנה לעזור להם, בהשוואה ללומדים בבתי-ספר ציבוריים (79% ו-71%, בהתאמה).

לוח 49: התלמידים שדיווחו כי הוריהם מוכנים לעזור להם במידה רבה מאוד במקרה של בעיות בבית-הספר, לפי מין, שכבות כיתה^Δ וסוג בית-ספר (באחוזים)

	כיתה י"א			כיתה ט'			בית-ספר פרטי	
	סה"כ	בנים	בנות	סה"כ	בנים	בנות	ציבורי	פרטי
מספר משיבים	451	211	236	251	200	251	200	251
האב מוכן לעזור	72	76	*68	72	70	74	70	74
האם מוכנה לעזור	76	76	75	74	71	*79	71	*79

* P<.05

^Δ שאלות אלו לא הוצגו לתלמידי כיתות ו'.

8.2 חילוקי דעות בין התלמיד להוריו

כאמור, חלק מהתלמידים מדווחים על תחושה כי הוריהם אינם מבינים אותם ביחס לנושאים שונים. מקבוצות המיקוד שהתקיימו כהכנה לסקר, למדנו כי גם חלק מההורים ערים לתחושות ניכור בינם לבין ילדיהם. על מנת להבין יותר את מוקדי המחלוקות הוצגה בפני התלמידים רשימת נושאים, והם התבקשו לציין באיזו תדירות קורה שאין הסכמה בינם לבין הוריהם לגבי נושאים אלה (לוח 50). נמצא, כי 30% ויותר מן התלמידים השיבו שחילוקי הדעות מתגלעים, לעתים קרובות, סביב הנושאים הבאים:

השתתפות במטלות הביתיות, שעות החזרה הביתה, מידת ההקפדה על הדת וציונים. כרבע מהתלמידים ציינו כי הנושאים הבעייתיים הנם צורת בילוי, חברים ועבודה מחוץ לבית. נושאים אחרים לאי-הסכמה שנמסרו על-ידי כחמישית מהתלמידים הם כסף, צורת לבוש, יחסים עם המין השני ומוזיקה.

לוח 50 מציג את אחוז התלמידים שהשיבו כי לעתים קרובות אין הסכמה בינם לבין הוריהם לגבי נושאים שונים בחיי היומיום, לפי מין, שכבות כיתה וסוג בית-ספר.

לוח 50: התלמידים שהשיבו כי לעתים קרובות אין הסכמה בינם לבין הוריהם לגבי נושאים שונים בחיי היומיום, לפי מין, שכבות כיתה וסוג בית-ספר (באחוזים) ^{ΔΔ, Δ}

מספר משיבים	סה"כ	בנים	בנות	כיתה ט'	כיתה י"א	בית-ספר ציבורי	בית-ספר פרטי
השתתפות בעבודות הבית	451	211	236	251	200	200	251
שעות החזרה הביתה	38	32	*43	39	35	38	37
שמירה על הדת	36	40	33	42	**29	38	34
צורת בילוי	33	41	**26	37	*27	39	*27
חברים	29	35	**23	32	25	31	27
כסף	29	29	28	35	**21	36	**23
צורת לבוש	23	31	**17	28	*19	25	23
שמיעת מוזיקה	23	27	20	29	**17	28	*20
מספר הנושאים הממוצע שלעתים קרובות אין הסכמה לגביהם	20	24	18	24	*16	21	20
	3.240	3.634	2.871	3.698	*2.770	3.545	3.008

* P<.05

** P<.01

Δ קטגוריות אחרות כללו: "לעתים רחוקות" או "בכלל לא".

ΔΔ השאלות לא הוצגו לתלמידי כיתות ו'

הבדלים בין בנים לבנות: הנושאים המרכזיים השנויים במחלוקת בין הבנים להוריהם, שונים מהנושאים השנויים במחלוקת בין הבנות להוריהן. בנות יותר מבנים דיווחו על אי-הסכמה עם הוריהן בנושא הקצאת המטלות הביתיות (43%-ו-32%, בהתאמה). ייתכן, כי חילוקי דעות לעתים מזומנות עם הבנות בנושא זה נובעים מהשתתפותן הרבה יותר במשימות משק הבית. לעומת זאת, יותר בנים דיווחו על אי-הסכמה עם הוריהם בנוגע לשמירה על הדת (41%-ו-26%, בהתאמה), בנוגע לצורת הבילוי שלהם (35%-ו-23%, בהתאמה), ובענייני כסף (31% לעומת 17% בהתאמה).

הבדלים בין שכבות הגיל: נראה כי מקרים של אי-הסכמה בין התלמידים להוריהם פוחתים עם העלייה מכיתה ט' לכיתה י"א. כך, התלמידים הלומדים בכיתות ט' מדווחים על שיעורים גבוהים יותר של אי-הסכמה בינם לבין הוריהם, לעומת תלמידי כיתות י"א בתחומים של: שעות החזרה הביתה (42% בכיתות ט' לעומת 29% בכיתות י"א), שמירה על הדת (37% בכיתות ט' לעומת 27% בכיתות י"א), חברים (35% בכיתות ט' לעומת 21% בכיתות י"א), כסף (28% בכיתות ט' לעומת 19% בכיתות י"א), צורת לבוש (29% בכיתות ט' לעומת 17% בכיתות י"א), ושמיעת מוזיקה (24% בכיתות ט' לעומת 16% בכיתות י"א).

הבדלים בין בתי-הספר הציבוריים לפרטיים: גם כאן קיים הבדל ברור: בהשוואה לבתי-הספר הפרטיים, תלמידי בתי-הספר הציבוריים מדווחים על שיעורים גבוהים יותר של אי-הסכמה בינם לבין הוריהם בנושאים שונים, בהם שמירה על הדת (39% בבתי-הספר הציבוריים לעומת 27% בבתי-הספר הפרטיים), חברים (36% בבתי-הספר הציבוריים לעומת 23% בבתי-הספר הפרטיים), וסגנון לבוש (28% בבתי-הספר הציבוריים לעומת 20% בבתי-הספר הפרטיים).

8.3 הערכת התלמידים האם הוריהם פנויים מספיק בשבילם

בסקר נמצא כי 19% מהתלמידים מעריכים כי הם נמצאים עם הוריהם "יותר מדי זמן", 68% "מספיק זמן" ואילו 13% "פחות מדי זמן". התלמידים נשאלו גם באיזו תדירות קורה שהוריהם עסוקים עד כדי כך שאינם יכולים להתפנות אליהם בשעת הצורך. שנים-עשר אחוזים מהתלמידים מסרו כי ההורים עסוקים מדי "תמיד", 11% "לעיתים קרובות", 36% "לעיתים רחוקות ו-41% "אף פעם". מכאן, אנו לומדים שרוב התלמידים מרוצים מהמידה שהוריהם פנויים אליהם, ואילו מיעוטם סבורים כי הם זקוקים ליותר נוכחות ותשומת לב מההורים. יש גם מיעוט שהיו מעדיפים להימצא פחות עם ההורים.

לוח 51 מציג היבטים המתייחסים לתחושתו הסובייקטיבית של התלמיד באשר להיקף הזמן שהוא שווה במחיצת הוריו, לפי מין ושכבות כיתה. לא נמצאו הבדלים בין בנים לבנות בדיווח על זמן השהות עם ההורים ובדיווח על המידה שבה הוריהם עסוקים. לעומת זאת, נמצאו הבדלים בין שכבות הגיל השונות. שיעור התלמידים שדיווחו כי הוריהם עסוקים בדרך כלל ואינם יכולים להתפנות אליהם, יורד עם העלייה בשכבות הכיתה מ-31% בכיתות ו', ל-16% בכיתות י"א. נראה, כי תלמידי הכיתות הנמוכות זקוקים ליותר תשומת לב ועזרה מצד ההורים בהשוואה לתלמידי הכיתות הגבוהות.

לוח 51: תחושתו הסובייקטיבית של התלמיד באשר למידה בה ההורים פנויים בעבורו, לפי מין ושכבות כיתה (באחוזים)

מספר משיבים	סה"כ	בנים	בנות	כיתה ו'	כיתה ט'	כיתה י"א
729	341	379	277	251	200	
נמצא עם ההורים פחות מדי זמן	13	12	14	12	13	
ההורים עסוקים ואינם מתפנים בשעת הצורך ^Δ	23	23	22	31	20	16**

** P<.01

^Δ מוצג אחוז התלמידים שהשיבו "תמיד" או "לעיתים קרובות"

8.4 אמצעי ענישה בהם נוקטים ההורים בעקבות התנהגות לא הולמת

יחסי הגומלין הורים-תלמידים נבחנו גם מן ההיבט של אמצעי הענישה בהם נוקטים ההורים בתגובה להתנהגות לא הולמת. לוח 52 מציג את אחוז התלמידים שהשיבו כי הוריהם נוקטים כלפיהם באמצעי ענישה שונים בעקבות התנהגות לא הולמת לפי מין, שכבות כיתה וסוג בית-ספר. רוב התלמידים (81%) מסרו כי הוריהם צועקים עליהם, וכמחצית מהתלמידים (45%) מסרו כי אוסרים עליהם לצאת מהבית. שלושים ואחד אחוזים מהתלמידים מסרו כי הוריהם מרביצים להם, ול-22% מהתלמידים קוראים בשמות גנאי. בשכיחות נמוכה יותר נמסרו האמצעים הבאים הננקטים על-ידי ההורים: איסור יציאה של התלמיד מחדרו (12%), איסור כניסה הביתה (7%), מניעת אוכל (4%) ואיום בפנייה למשטרה (3%).

הבדלים בין בנים לבנות: נמצא כי שיעורים גבוהים יותר של בנים, לעומת בנות, דיווחו שהוריהם משתמשים באמצעי ענישה מסוגים שונים. כך נמצא שיותר בנים מבנות דיווחו כי הוריהם משתמשים באמצעי הענישה הבאים: אוסרים עליהם לצאת מהבית (53%-ו-39%, בהתאמה), מכים אותם (35%-ו-27% בהתאמה), קוראים להם בשמות גנאי (27%-ו-17%, בהתאמה), ואוסרים עליהם להיכנס הביתה (11%-ו-3% בהתאמה).

הבדלים בין שכבות הגיל: השימוש בחלק מאמצעי הענישה יורד עם העלייה בשכבות הגיל. ממצא זה עולה בקנה אחד עם הממצא, כי שיעור המדווחים על חילוקי דעות בנושאים שונים עם ההורים יורד עם העלייה בשכבות הכיתה. נמצאה ירידה בשיעור התלמידים שדיווחו כי הוריהם מכים אותם מ-45% בכיתות ו' ל-14% בכיתות י"א, בשיעור התלמידים שדיווחו כי הוריהם סוגרים אותם בחדר מ-15% בכיתות ו' ל-6% בכיתות י"א, ובשיעור המדווחים כי הוריהם מונעים מהם אוכל מ-5% בכיתות ו' ל-2% בכיתות י"א. מגמה הפוכה נמצאת לגבי שימוש ההורים בשמות גנאי כאמצעי ענישה, אשר עולה מכיתה ו' (16%) לכיתות ט' ו-י"א (26%-ו-24%, בהתאמה).

לוח 52: התלמידים שהשיבו כי הוריהם נוקטים כלפיהם באמצעי ענישה שונים בעקבות התנהגות לא הולמת, לפי מין, שכבות כיתה וסוג בית-ספר (באחוזים)^Δ

מספר משיבים	סה"כ	בנים	בנות	כיתה ו'	כיתה ט'	כיתה י"א	בית-ספר ציבורי	בית-ספר פרטי
729	341	379	277	251	200	369	360	
צועקים	81	83	78	77	86	79	79	83
אוסרים לצאת מהבית	45	53	39**	45	54	36	46	45
מכים	31	35	27*	45	28	14**	38	23**
קוראים בשמות גנאי	22	27	17**	16	26	24*	22	21
סוגרים אותך בחדר	12	12	11	15	13	6**	14	10
אוסרים להיכנס הביתה	7	11	3**	8	7	4	8	5
מונעים אוכל	4	4	3	5	4	2*	4	4
מאיימים לפנות למשטרה	3	4	2	3	4	2	3	3

* P<.05

** P<.01

^Δ מוצגים אחוזי התלמידים שצינו שהוריהם נוקטים כך בתגובה להתנהגות לא הולמת "הרבה" או "לפעמים" (לעומת "אף פעם")

הבדלים בין בתי-הספר הציבוריים לפרטיים: נמצא הבדל אחד בנוגע לשיעור התלמידים שדיווחו כי הוריהם מכים אותם באמצעי ענישה, כאשר שיעור זה היה גבוה יותר בקרב הלומדים בבתי-הספר הציבוריים בהשוואה ללומדים בבתי-הספר הפרטיים (38%-ו-23%, בהתאמה).

9. תפיסת העיר והשירותים בה

כצעד חשוב באיסוף מידע לצורך תכנון שירותים בעיר נצרת, עסק הסקר גם בבחינת עמדותיהם ודעותיהם של בני הנוער ביחס לסביבת מגוריהם והעיר כולה. כמו-כן, נבחנו גישתם למערכת השירותים

בעיר - באיזו מידה היא מוכרת להם, האם אנשי המקצוע מהווים "כתובת" לעזרה לבני נוער, ולבסוף, מהן המלצותיהם של התלמידים להמשך פיתוח שירותים בעבורם.

9.1 שביעות רצון משכונת המגורים ומנצרת

התלמידים נשאלו על שביעות רצונם מנצרת ועל תחושת הביטחון בעיר ובשכונות מגוריהם.¹⁵ מלוח 53 עולה, כי בעוד ש-80% מהתלמידים מרגישים בטוחים בשכונת המגורים, הרי שכמחצית בלבד מהתלמידים (56%) מרגישים בטוחים בנצרת. בהתאמה, כשני-שלישים מהתלמידים מרוצים משכונת המגורים, בעוד ש-52% מהם מרוצים מנצרת. כלומר, שכונת המגורים מספקת הרגשת ביטחון גבוהה יותר לתלמידים, וכן שביעות הרצון גבוהה יותר, בהשוואה לשביעות הרצון מהעיר נצרת. חמישים וחמישה אחוזים מהתלמידים מעוניינים לגור בנצרת בחייהם הבוגרים.

לוח 53: התלמידים שהביעו שביעות רצון והרגשת ביטחון בשכונת המגורים ובנצרת, לפי מין ושכבות כיתה $\Delta\Delta\Delta$ (באחוזים)

כיתה י"א	כיתה ט'	בנות	בנים	סה"כ	
200	251	236	211	451	מספר משיבים
					שביעות רצון והרגשת ביטחון בשכונת המגורים
63	55	55	62	58	יש שכנים שיעזרו במקרה של בעיה
*85	76	**76	85	80	מרגיש בטוח בשכונה
65	66	64	67	66	מרוצה מהשכונה
67	62	64	63	64	השכונה נקייה
					שביעות רצון והרגשת ביטחון בנצרת
54	58	**49	64	56	מרגיש בטוח בנצרת
**45	58	50	54	52	מרוצה מנצרת
53	57	56	54	55	רוצה לגור בנצרת כשאהיה מבוגר

* P<.05

** P<.01

Δ מוצג אחוז התלמידים שציינו "נכון" ביחס להיגד. קטגוריה נוספת הייתה "לא נכון"
 $\Delta\Delta$ הפריטים קובצו ל-2 קבוצות לאחר ניתוח גורמים. מקדם המהימנות של "שביעות רצון והרגשת ביטחון בשכונת המגורים" הינו 67, ומקדם המהימנות של "שביעות רצון והרגשת ביטחון בנצרת" הינו 72.

התלמידים נשאלו על שני היבטים נוספים הקשורים לשכונת המגורים. נמצא, כי כ-60% מהתלמידים מאמינים ששכניהם יסייעו להם במקרה של בעיה. כשני-שלישים מהתלמידים מסכימים כי שכונתם נקייה.

הבדלים בין בנים לבנות: נמצא שיותר בנים מרגישים בטוחים בהשוואה לבנות הן בשכונת המגורים (85%-1 76% בהתאמה), והן בעיר נצרת באופן כללי (64%-1 49%, בהתאמה).

¹⁵ תלמידי כיתות ו' לא נשאלו את השאלות בפרק זה

הבדלים בין שכבות הגיל: נמצא כי שיעור התלמידים המרגישים בטוחים בשכונה **עולה** עם העלייה בשכבות הכיתה מ-76% בכיתות ט' ל-85% בכיתות י"א, אך, עם זאת, שיעור התלמידים שמרוצים מהעיר נצרת יורד מ-58% בכיתות ט' ל-45% בכיתות י"א.

לוח 54 מציג את שביעות הרצון והרגשת הביטחון של התלמידים, לפי שכונות המגורים בעיר.

ניתן להצביע על המגמות הבאות: האחת, תלמידים המתגוררים בשכונה המזרחית מרגישים בטוחים הן בשכונה והן בנצרת. לעומתם, תלמידים המתגוררים בשכונת נמסאווי מרגישים בטוחים יותר בשכונתם ופחות בנצרת. השנייה, תלמידים המתגוררים בשכונת ספאפרה שבעי רצון מנצרת ומרגישים בטוחים בה, לעומת תלמידים המתגוררים בשכונות אל ערב ונמסאווי.

לוח 54: התלמידים שהביעו שביעות רצון והרגשת ביטחון בשכונת המגורים ובנצרת, לפי שכונות Δ/Δ (באחוזים)

מספר משיבים	סה"כ	ספאפרה	נמסאווי	שכונה מערבית	שכונה מזרחית	אל ערב	שכונה דרומית	העיר העתיקה	אל מסלאח	חי אל כרום
	324	69	8	27	58	16	34	62	18	32
שביעות רצון מהשכונה										
יש שכנים שיעזרו	58	57	50	42	56	63	50	57	47	59
מרגיש בטוח	80	81	100	67	86	75	56	80	65	*84
מרוצה מהשכונה	66	63	75	59	68	75	56	66	53	64
השכונה נקייה	64	63	87	56	63	75	38	61	59	55
שביעות רצון מנצרת										
מרגיש בטוח	56	72	37	63	73	25	68	56	59	*59
מרוצה מנצרת	52	66	12	52	60	19	56	54	65	*65
רוצה לגור גם בעתיד	55	67	50	67	75	37	74	67	76	53

* $P < .05$

Δ מוצג אחוז התלמידים שציינו "נכון" ביחס להיגד. קטגוריה נוספת הייתה "לא נכון".

$\Delta\Delta$ הפריטים קובצו ל-2 קבוצות לאחר ניתוח גורמים. מקדם המהימנות של "שביעות רצון והרגשת ביטחון במגורים" הינו 67, ומקדם המהימנות של "שביעות רצון והרגשת ביטחון בנצרת" הינו 72.

9.2 קשר עם שירותים³⁴

בנצרת ישנה מערכת שירותים מקיפה המספקת שירותי סיוע שונים לתלמיד ולמשפחתו. פרק זה בוחן את ההיכרות של התלמידים עם שירותים עירוניים אלה. לוח 56 מציג את אחוז התלמידים שדיווחו כי הם מכירים שירותים עירוניים שונים, לפי מין, שכבות כיתה וסוג בית-ספר. ההבדלים בין הקבוצות השונות מובאים להלן. שני-שלישים מהתלמידים מכירים את לשכת התעסוקה, ו-60% מהתלמידים את השירות הסוציאלי. כמחצית מהתלמידים מכירים את השירות הפסיכולוגי (54%) ואת מרפאת השיניים של העירייה (47%). שליש מהתלמידים מכירים את השירות לקידום נוער.³⁵

לוח 55: התלמידים שדיווחו כי הם מכירים שירותים עירוניים שונים, לפי מין, שכבות כיתה וסוג בית-ספר (באחוזים)

מספר משיבים	סה"כ	בנים	בנות	כיתה ט'	כיתה י"א	בית-ספר ציבורי	בית-ספר פרטי
451	211	236	251	200	200	251	68
67	74	**60	67	66	64	64	57
60	58	63	60	60	56	52	45
54	49	58	55	52	50	45	33
47	53	*43	50	43	33	33	
33	42	**27	28	**40			

* P<05

** P<.01

הבדלים בין בנים לבנות: נמצא שבנים, יותר מבנות, מכירים את לשכת התעסוקה בעיר (74%-ו-60%, בהתאמה). ממצא זה עולה בקנה אחד עם הממצא לפיו בנים יותר מבנות מועסקים בשכר (ראו פרק 6). כמו-כן, בנים יותר מבנות מכירים את מרפאת השיניים של עיריית נצרת (53%-ו-43%, בהתאמה) ואת השירות לקידום נוער (42%-ו-27%, בהתאמה). ממצא זה אינו מפתיע, שכן השירות לקידום נוער מטפלים בעיקר בבנים.

הבדלים בין שכבות הגיל: שיעור המדווחים כי הם מכירים את השירות לקידום נוער עולה עם העלייה בשכבות הכיתה מ-28% בכיתות ט' ל-40% בכיתות י"א.

9.3 יכולת התלמידים לשוחח עם אנשי מקצוע שונים

אחד התפקידים המרכזיים של אנשי המקצוע הפועלים בשירותים לבני נוער, הוא לשמש אוזן קשבת לבני הנוער ולפתח עמם תקשורת יעילה. זאת, הן כמטרה בפני עצמה והן כבסיס חיוני למתן השירות עצמו. השירות העירוני היחיד המוכר היטב לכל התלמידים הוא בית-הספר, ואולם רק כמחצית התלמידים דיווחו, כי קל להם או קל להם מאוד לשוחח על נושאים אישיים עם אדם כלשהו מצוות בית-הספר (49%). המבוגרים האחרים שרבים מבני הנוער מרגישים נוח לשוחח עמם, פרט להורים, הם אנשי דת (46%) (ואולם, חמישית מהתלמידים אינם מכירים אנשי דת שניתן לשוחח עמם על נושאים אישיים). כשליש מהתלמידים דיווחו, כי קל להם או קל להם מאוד לשוחח עם עובד סוציאלי או פסיכולוג (39%)

³⁴ תלמידי כיתות ו' לא נשאלו את השאלות בפרק זה.

³⁵ היכרות עם שירותים עירוניים אלה, אין פירושה ביקור בהם בפועל.

או עם מדריך מהמועדון או מתנועת נוער (34%). אולם, שליש מהתלמידים אינם מכירים עובד סוציאלי/ פסיכולוג ו-27% מהם אינם מכירים מדריך מהמועדון/תנועת נוער.

לוח 56: קלות מול קושי של התלמידים לשוחח עם אנשי מקצוע על נושאים שמטרידים אותם (באחוזים) ^Δ

קל או קל מאוד	קשה או קשה מאוד	לא מכיר
49	44	7
46	34	20
39	28	33
34	39	27

^Δ N=729

מכיוון שחלק משמעותי מהתלמידים השיבו שהם כלל אינם מכירים חלק מאנשי המקצוע, חושבו אחוזי התלמידים שקל להם לשוחח עמם מתוך הקבוצה שמכירה אותם בלבד. לוח 57 מציג את אחוז התלמידים שקל להם, או קל להם מאוד, לשוחח עם אנשי מקצוע שונים על נושאים שמטרידים אותם, לפי מין, שכבות כיתה וסוג בית-ספר. כ-60% מהתלמידים המכירים עובד סוציאלי או פסיכולוג מוצאים כי קל להם או קל להם מאוד לשוחח עמו על נושאים שמטרידים אותם, וכנ"ל לגבי אנשי דת. כמחצית מהתלמידים שנמצאים בקשר עם מדריך מהמועדון/תנועת נוער (47%) מוצאים שקל או קל מאוד לשוחח עמו.

לוח 57: התלמידים שקל להם או קל להם מאוד לשוחח עם אנשי מקצוע שונים על נושאים שמטרידים אותם, לפי מין, שכבות כיתה וסוג בית-ספר ^Δ (באחוזים)

סה"כ	בנים	בנות	ו'	כיתה ט'	כיתה י"א	בית-ספר ציבורי	בית-ספר פרטי
729	341	379	277	251	200	369	360
מספר משיבים							
58	60	57	64	55	54	60	56
עובד סוציאלי או פסיכולוג							
57	66	**48	65	50	**54	64	**49
איש דת							
52	54	50	56	49	51	58	**47
מישהו מצוות בית-הספר							
47	51	*42	51	41	48	50	43
מדריך מהמועדון/תנועת נוער							

* P<.05

** P<.01

^Δ מתוך התלמידים שמכירים אדם כזה

הבדלים בין הבנים לבנות: לבנים באופן משמעותי יותר מבנות קל לשוחח עם אנשי דת (66%-ו-48%, בהתאמה), ועם מדריך מהמועדון/תנועת נוער על נושאים שמטרידים אותם (51%-ו-42%, בהתאמה). יש לציין, כי בנים הביעו הזדהות רבה יותר עם ערכים אישיים הקשורים לשמירה על הדת, וכי הם גם מבקרים יותר במועדונים ובתנועות הנוער (ראו פרק 7).

הבדלים בין שכבות הגיל: שיעור התלמידים שקל להם לשוחח עם אנשי דת גבוה יחסית בכיתות ו' (65%), בהשוואה לתלמידי כיתות ט' (50%) ותלמידי כיתות י"א (54%). שוב, מגמה זו, לפיה הקשר עם מוסדות הדת פוחת עם העלייה בגיל מתבטאת גם בגישה הערכית של התלמידים (ראו פרק 7).

הבדלים בין תלמידי בתי-הספר הציבוריים לפרטיים : נראה שלתלמידי בתי-הספר הציבוריים קל יותר לשוחח עם כלל אנשי המקצוע השונים. כך דיווחו שיעור גבוה יותר של תלמידי בתי-הספר הציבוריים שקל להם לשוחח עם אנשי דת (64%-ו-49%, בהתאמה), דבר התואם את החשיבות הרבה יותר שמייחסים תלמידי בתי-הספר האלה לשמירה על הדת (ראו פרק 7). בנוסף, קל להם לשוחח עם אדם כלשהו מצוות בית-הספר (58%-ו-47%, בהתאמה), ממצא שאינו עולה בקנה אחד עם הממצאים שעלו בבחינת יחסי מורים-תלמידים אשר הצביעו על יחסי מורה-תלמיד חיוביים יותר בבתי-הספר הפרטיים (ראו פרק 4). עם זאת, יש לציין כי בבתי-הספר הציבוריים מעורבים יותר יועצים חינוכיים ועובדים סוציאליים, בהשוואה לנעשה בבתי-הספר הפרטיים.

לא נמצאו הבדלים בין המינים, בין שכבות הכיתה או סוג בית-הספר בנטייה לשוחח עם עובד סוציאלי/פסיכולוג על נושאים אישיים.

הממצאים מראים כי רבים מבני הנוער אינם מרגישים נוח בתקשורת עם אנשי מקצוע מסוגים שונים, על אף רצונם של אנשי המקצוע שהמצב יהיה אחר. יתרה מזאת, מצינו כי 12% אינם חשים שהם יכולים לדבר בכנות עם אף אחד מאנשי המקצוע בעיר, ו-7% אף ציינו שלא נוח להם לשוחח עם שני הוריהם. בני נוער אלה מהווים קבוצה בסיכון גבוה, לאור הניתוק, שעליו הם מספרים, מדמויות משמעותיות של מבוגרים בסביבתם, שיכולות לסייע להם ולהנחות אותם.

9.4 המלצות לפיתוח שירותים

במטרה לקבל תמונת מצב כללית על צורכי תלמידי כיתות ט' ו-י"א בנצרת, הם נשאלו באשר לבעיות שמטרידות אותם במיוחד, ולדרכים בהם ניתן, מנקודת מבטם, לנקוט כדי לשפר את מצבם. לוח 58 מציג את הבעיות שמטרידות במיוחד את תלמידי נצרת (ניתן היה לענות יותר מתשובה אחת). נמצא, כי 61% מהתלמידים מוטרדים מהיעדר מסגרות ומקומות בילוי מתאימים בעבורם. כשליש מהתלמידים מסרו שהנושאים שמטרידים אותם הינם אלימות, אלכוהול וסמים (32% מהנוער), וכן הקיצוניות הדתית והמריבות על רקע זה (28%). בעיות כלכליות, חוסר בטיחות בכבישים ובעיות עם ההורים ובני המין השני מטרידים אחוזים בודדים של התלמידים.

לוח 58: בעיות שהועלו על-ידי התלמידים כמטרידות אותם במיוחד (באחוזים)*

מספר משיבים	451
מחסור במסגרות ובמקומות בילוי המיועדים לנוער	61
אלימות, אלכוהול וסמים	32
קיצוניות הדתיים ומריבות	28
בעיות כלכליות - מחסור במקומות עבודה ויוקר המחיה	8
חוסר בטיחות בכבישים	8
בעיות עם ההורים ובני המין השני	7
אדישות והיעדר אוזן קשבת	5

* התשובות אינן מסתכמות ל-100%, מכיוון שניתן היה לענות על יותר מתשובה אחת

עוד, נמצא, כי בסוגי הבעיות המעסיקות את תלמידי נצרת קיימים הבדלים בין המינים, שכבות הכיתה וסוג בית-הספר (לוח 59).³⁶

לוח 59: בעיות שהועלו על-ידי התלמידים כמטרדות אותם במיוחד, לפי מין, שכבות כיתה וסוג בית-הספר (באחוזים)*

מספר משיבים	סה"כ	בנים	בנות	כיתה ט'	כיתה י"א	בית-ספר ציבורי	בית-ספר פרטי
	447	211	236	251	200	200	251
מחסור במסגרות ובמקומות בילוי	61	51	70	45	80	51	68
המיועדים לנוער	32	35	30	43	19	45	23
אלימות, אलכוהול וסמים	28	34	22	27	29	25	30
קיצוניות הדתיים ומריבות							
בעיות כלכליות - מחסור במקומות	8	5	11	10	6	8	9
עבודה ויוקר המחיה	8	7	10	4	14	7	9
חוסר בטיחות בכבישים	7	5	10	10	5	7	7
בעיות עם הורים ובני המין השני	5	3	7	7	3	3	6
אדישות והיעדר אוזן קשבת							

* התשובות אינן מסתכמות ל-100%, מכיוון שניתן היה לענות על יותר מתשובה אחת

הבדלים בין בנים לבנות: בנות יותר מבנים מוטרדות מן המחסור הקיים במסגרות ובמקומות בילוי לבני נוער בעיר (70%-ו-51%, בהתאמה). ממצא זה עולה בקנה אחד עם הממצא שבנות דיווחו, יותר מבנים, כי אין מקומות נוחים לבילוי בשכונת המגורים. לעומתן, יותר בנים מוטרדים מן הקיצוניות הדתית (34%-ו-22%, בהתאמה).

הבדלים בין שכבות הגיל: חוסר במסגרות בילוי לבני נוער מטריד שיעור גבוה יותר מקרב תלמידי כיתות י"א בהשוואה לתלמידי כיתות ט' (80%-ו-45%, בהתאמה), וכך גם הבטיחות הלקויה בכבישים (14% בכיתות י"א לעומת 4% בכיתות ט'). לעומת זאת, תלמידי כיתות ט' מוטרדים בשיעורים גבוהים יותר מתלמידי כיתות י"א מהתנהגויות הסיכון בעיר - סמים, אלכוהול ואלימות (43%-ו-19%, בהתאמה).

הבדלים בין תלמידי בתי-הספר הציבוריים לפרטיים: חוסר במקומות בילוי לבני נוער מטריד בשיעור גבוה יותר את הלומדים בבתי-הספר הפרטיים בהשוואה ללומדים בבתי-הספר הציבוריים (68%-ו-51%, בהתאמה). ולעומת זאת, בעיות של אלימות סמים ואלכוהול מטרדות שיעור גבוה יותר של הלומדים בבתי-הספר הציבוריים בהשוואה ללומדים בבתי-הספר הפרטיים (45%-ו-23%, בהתאמה).

בהמשך, כאמור, התבקשו התלמידים לציין את הפעולות, שלפי ראות עיניהם, כדאי לבצע במטרה לשפר את מצבם של בני הנוער בעיר (לוח 60). נמצא, כי מרבית בני הנוער (81%) סבורים שהקמת מסגרות ומקומות בילוי לבני נוער, עשויה לשפר את מצבם. הדבר עולה בקנה אחד עם תיאור הבעיה העיקרית שעליה הצביעו בני הנוער, לפיה קיים מחסור במסגרות ובמקומות בילוי. צעדים נוספים עליהם המליצו אחוזים קטנים יותר מבני הנוער הינם הקמת גוף מטעם העירייה והדרכת עובדים סוציאליים לטיפול

³⁶ יצינו רק הבדלים משמעותיים

בבעיות בני הנוער (23% מהתלמידים), וכן פיוס בין קבוצות דתיות (18% מבני הנוער). אחוזים בודדים סברו שיש צורך בשיפור התחבורה והכבישים (6%), וכן בתקצוב והפחתת עלויות בעבור פעילויות לבני נוער (5%). תשובות נוספות נמסרו בשכיחות נמוכה מאוד.

לוח 60: הצעדים עליהם ממליצים התלמידים לנקוט במגמה לשפר את מצבם בנצרת (באחוזים)*

מספר משיבים	
451	הקמת מסגרות ומקומות בילוי לבני נוער
81	הקמת גוף מטעם העירייה והדרכת עובדים סוציאליים לטיפול בבעיות בני הנוער
23	פיוס בין קבוצות דתיות
18	שיפור התחבורה והכבישים
6	תקצוב והפחתת עלויות של פעילויות לבני נוער
5	עזרה לתלמידים חלשים ומניעת נשירה
4	סיוע במציאת עבודה
3	

* התשובות אינן מסתכמות ל-100%, מכיוון שניתן היה לענות על יותר מתשובה אחת.

עוד, נמצא, כי בהמשך למגמה לפיה בנות דיווחו יותר מבנים על בעיה של מחסור במסגרות ובמקומות בילוי לבני נוער, הן גם הציעו בשיעורים גבוהים יותר מן הבנים להקים מסגרות מסוג זה כצעד במגמה לשפר את מצב בני הנוער בנצרת (85%-75%, בהתאמה) (לוח 61).

לוח 61: הצעדים עליהם ממליצים התלמידים לנקוט במגמה לשפר את מצבם בנצרת, לפי מין, שכבות כיתה וסוג בית-הספר (באחוזים)*

מספר משיבים	סה"כ	בנים	בנות	כיתה ט'	כיתה י"א	בית-ספר ציבורי	בית-ספר פרטי
451	211	236	251	200	200	81	251
81	75	85	77	84	80	81	81
הקמת מסגרות ומקומות בילוי לבני נוער	23	24	23	24	23	26	22
הקמת גוף מטעם העירייה והדרכת עובדים סוציאליים לטיפול בבעיות בני הנוער	18	22	14	18	17	15	20
פיוס בין קבוצות דתיות	6	5	8	6	7	5	8
שיפור התחבורה והכבישים	5	4	6	7	3	3	7
תקצוב והפחתת עלויות של פעילויות לבני נוער	4	1	6	7	1	8	1
עזרה לתלמידים חלשים ומניעת נשירה	3	2	4	3	3	2	3
סיוע במציאת עבודה							

* התשובות אינן מסתכמות ל-100%, מכיוון שניתן היה לענות על יותר מתשובה אחת

חלק ג: דיווחם של בני הנוער הנושרים ממערכת החינוך הפורמלית

המחקר על בני הנוער מנצרת כלל, בנוסף לשאלון לתלמידים, סקר בקרב בני נוער שנשרו ממערכות החינוך הפורמליות. מכיוון שבני נוער מנותקים ממסגרת לימודים נמצאים במצב סיכון מיוחד, ולמרות הקושי הרב הכרוך באיתור וריאיון בני נוער שמנותקים ממסגרות הלימודים, הוחלט לערוך סקר מיוחד על אודותיהם. הסקר בוחן את מאפייני הרקע של הנושרים, את הרקע הלימודי שלהם לפני היציאה מבית-הספר ואת נסיבות העזיבה מבית-הספר, וכן מאפיינים וצרכים בתחומי חיים מרכזיים: עבודה, פעילות פנאי, יחסים עם חברים, אלימות, יחסים עם הורים, אוריינטציה ערכית ועוד.³⁷

הסקר בוצע באמצעות ראיונות פנים-אל-פנים שנערכו על-ידי אנשי מקצוע משירותי הרווחה בנצרת, אשר השתמשו בשאלון מובנה, שדומה לשאלון שהוגש לתלמידים.

המדגם: בגלל קשיים באיתור הנושרים ובקבלת הסכמה להתראיין, הסקר לא בוצע בקרב מדגם מייצג של נושרים כמתוכנן (ראו פרק 2 על שיטת המחקר). במקום זאת, שהנושרים שהתראיינו הם בני נוער שרבים מהם היו במגע עם שירות טיפולי העובד עם בני הנוער בעיר. בממצאים שיובאו בהמשך יש מידע עשיר על מאפייני הנושרים שרואיינו, צורכיהם ורצונותיהם, אך, כאמור, אין להסיק מהממצאים כי מוצגת תמונה מהימנה של כלל הנושרים בעיר.

10. מאפיינים סוציו-דמוגרפים של הנושרים

לוח 62 מציג פרטי רקע נבחרים על בני הנוער הנושרים שהתראיינו. שמונים ושניים אחוזים מקבוצה זו הם בנים ו-18% הן בנות. טווח הגילאים נע מ-14 ועד 18, כאשר קבוצת הגיל השכיחה ביותר כוללת את גילאי 17 (43%). ל-78% מהנושרים יש 4 אחים ויותר.

הממצאים מעידים על מצב כלכלי בעייתי בקרב הנושרים שנבדקו: כשליש ציינו כי המצב הכלכלי של משפחתם "טוב" עד "טוב מאוד", 40% ציינו שהוא "ממוצע", ו-24% מסרו כי מצבה הכלכלי של משפחתם מתחת לממוצע. אבותיהם של 57% אינם מועסקים. ההשכלה של הורי הנושרים נמוכה יחסית. שמונים ושישה אחוזים מהאבות למדו עד לחטיבת ביניים, וכן 74% מהאמהות.

הרוב המכריע של הנושרים בקבוצת המחקר הם מוסלמים (93%), והיתר נוצרים (7%). שנים-עשר אחוזים מהנושרים מגדירים עצמם כ"דתיים" עד "דתיים מאוד", 68% דיווחו כי במשפחתם "שומרים על המסורת הדתית" ו-20% מהנושרים "לא דתיים".

³⁷ המידע שהתקבל על הנושרים כולל את מרבית הנושאים שהוצגו גם ביחס לתלמידים, אולם, לעתים, בצורה מתומצתת יותר.

לוח 62: מאפיינים סוציו-דמוגרפיים נבחרים של נושרים בהשוואה לתלמידים (באחוזים)

מספר משיבים	קבוצת הנושרים	מדגם תלמידים
	92	729
מין		
בנים	82	47
בנות	18	53
גיל		
גילאי 18	17	-
גילאי 17	43	-
גילאי 16	27	28
גילאי 15	11	-
גילאי 14	2	34
גילאי 11	-	38
מספר ילדים במשפחה		
4 ויותר	78	49
מצב כלכלי סובייקטיבי		
"טוב מאוד" או "טוב"	35	69
"ממוצע"	41	27
"לא כל-כך טוב" או "בכלל לא טוב"	24	4
האם האב מועסק בשכר		
אב אינו מועסק בשכר	57	22
השכלת ההורים		
השכלת אב - רק עד לחטיבת ביניים (כולל)	86	39
השכלת אם - רק עד לחטיבת ביניים (כולל)	74	31
דת		
מוסלמים	93	66
נוצרים	7	34
הגדרה דתית סובייקטיבית		
"דתי מאוד" או "דתי"	12	17
"שומר על המסורת הדתית"	68	67
"לא דתי"	20	16

לוח 62 מציג את מאפייניהם הסוציו-דמוגרפיים של הנושרים שהתראיינו ביחס לתלמידי נצרת שהשתתפו בסקר. ניתן לראות בבירור כי משפחות הנושרים מאופיינות ברמה חברתית-כלכלית נמוכה יותר ממשפחות התלמידים, וזאת לפי היבטים רבים: גודל המשפחה, הערכת המצב הכלכלי, אי-תעסוקת האב בשכר, והשכלת ההורים.

11. עזיבת הלימודים

אחד הנושאים המשמעותיים ביותר שנבחן באמצעות סקר הנושאים הוא תהליך הנשירה מבית-הספר. בתחילה נסקור פרטים שקדמו לעזיבה, וכן את הסיבות העיקריות שהביאו את בני הנוער לעזוב את מסגרת בית-הספר. אחר-כך, נבחן את התועלות וההפסדים שבעזיבת הלימודים, כפי שרואים אותם הנושאים; כוונות להמשיך לימודים, עיסוק הנושאים לאחר עזיבת הלימודים והרצון בהכשרה מקצועית, כמו גם ההזדקקות לשירותי רווחה שונים.

11.1 מועד העזיבה והיסטוריה לימודית

ברצוננו לבחון תחילה את משך הזמן בו הנושאים שנבדקו מצויים מחוץ למסגרת הלימודים. מדיווחי בני הנוער הנושאים עולה כי בזמן איסוף המידע כמחצית מהם (53%) מצויים מחוץ למסגרת בית-הספר שנה או פחות, 26% שנתיים ו-21% שלוש עד ארבע שנים. עוד נמצא, כי הרוב המכריע מבין גילאי 14-15 מצויים מחוץ למסגרת בית-הספר שנה או פחות. לעומתם, בני הנוער הנושאים גילאי 16 ומעלה שהשתתפו בסקר נמצאים על-פי-רוב מחוץ למסגרת הלימודים כבר שנתיים או יותר (לוח 63).

לוח 63: משך הזמן בו מצויים הנושאים ללא מסגרת לימודית כלשהי, לפי מין וגיל נוכחי (באחוזים)

סה"כ	בנים	בנות	גילאי 14-15	גילאי 16 ומעלה
מספר משיבים	92	75	55	37
שנה ופחות	53	49	85	32
עד שנתיים	26	30	9	36
3-4 שנים ללא מסגרת	21	21	6	32

בני הנוער עזבו את בית-הספר בתקופות שונות ללימודיהם. שנים-עשר אחוזים עזבו את בית-הספר עד סוף שנת הלימודים בכיתה ו' או ז', 16% עזבו עד סוף שנת הלימודים בכיתה ח', קרוב למחצית (47%) עזבו עד סוף שנת הלימודים בכיתה ט', 17% עד סוף שנת הלימודים בכיתה י', ו-8% עזבו עד סוף שנת הלימודים בכיתות י"א או י"ב. מכאן, שעיקר העזיבה התרחשה עד לסוף שנת הלימודים בכיתה ט', וכיתה ט' היא התקופה בה הנשירה נפוצה ביותר (לוח 64).

לוח 64: הכיתה שבה עזב התלמיד את בית-הספר*, לפי מין (באחוזים)

סה"כ	בנים	בנות
מספר משיבים	92	75
עד כיתה ו'	3	17
כיתה ז'	9	6
כיתה ח'	16	--
כיתה ט'	47	24
כיתה י'	17	24
כיתות י"א או י"ב	8	24

* עזיבת הלימודים עד סוף שנת הלימודים בכיתה זו ולפני תחילת שנת הלימודים העוקבת.

מרבית הנושרים בקבוצה שנבדקה (56%) עזבו בסוף שנת הלימודים. ראינו קודם שהנשירה נפוצה ביותר בסיום כיתה ט', כלומר המעבר בין חטיבת הביניים לבית-ספר תיכון מהווה מצב סיכון מיוחד.

נתונים שנאספו על ההיסטוריה הלימודית של הנושרים מצביעים על בעיות בלימודים בשנים שקדמו לנשירה. כרבע מהנושרים (26%) נשארו כיתה בתקופת לימודיהם (לוח 65). הנושרים נשאלו בכמה בתי-ספר למדו מכיתה א' (כולל האחרון). זאת, על מנת ללמוד על מעברים תדירים מהמצופה בין בתי-הספר, עוד לפני התקופה הנוכחית בה המרואיין נמצא בניתוק מוחלט. נמצא כי אחוז משמעותי מהתלמידים שנשרו ממערכת החינוך עד כיתה ח' (25% מהם) ועד כיתה ט' (18%), כבר "נדדו" בין מסגרות רבות בשנים שלפני כן. ניתן לשער כי מעברים אלה היו על רקע בעיות הסתגלות. ממצאים אלה מצביעים על כך, שהנשירה אינה אירוע "פתאומי" או תהליך קצר, אלא מתרחשת על רקע בעיות הסתגלות וקשיים שהתחילו זמן רב לפני כן.

לוח 65: היבטים של ההיסטוריה הלימודית, לפי מין ושכבת כיתה בעת העזיבה (באחוזים)

שכבות כיתה בעת העזיבה					
	סה"כ	בנים	בנות	עד כיתה ח'	כיתה ט'
מספר משיבים	92	75	17	28	44
טרם עזיבה נשאר כיתה	26	26	25	32	23
למד ב-3 עד 5 בתי-ספר	39	31	75	25	18

11.2 סיבות העזיבה ויזום העזיבה

הנושרים נשאלו מדוע עזבו את הלימודים, והם יכלו לציין יותר מסיבה אחת. רובם הגדול (94%) ציינו לפחות סיבה אחת הקשורה לקשיים שחוו במסגרת בית-הספר (לוח 66). מחצית הנושרים שהשתתפו במחקר דיווחו כי עזבו את הלימודים עקב קשיים בלימודים (54%). ארבעים וארבעה אחוזים דיווחו כי עזבו עקב חוסר עניין. שלושים ותשעה אחוזים דיווחו כי הסיבה לעזיבתם הייתה בעיות משמעת, 30% דיווחו שהם נאלצו לעזוב בגלל היעדרויות מרובות, ו-29% מהנושרים ציינו שעזבו את הלימודים בגלל יחס המורים. שני-שלישים מהתלמידים ציינו (בדרך כלל, בנוסף לסיבות הקשורות לבית-הספר) גם סיבות הקשורות לסביבה החברתית או המשפחתית בה הם חיים (לוח 66). שליש ציינו שנשרו כדי לתרום לפרנסת המשפחה, ואחוזים נמוכים יותר ציינו סיבות אחרות, כגון עזרה בבית או בעיה בריאותית של בן משפחה.

נמצאו הבדלים בין הבנים לבנות בדיווח על הסיבות השונות לנשירה.³⁸ נמצא, כי סיבות הקשורות ללימודים דווחו יותר על-ידי בנים כסיבות עיקריות לעזיבת הלימודים מאשר על-ידי בנות, ובעיקר בעיות משמעת, יחס המורים כלפי התלמידים וחוסר עניין. גם ממצא זה מקבל אישוש ממחקרים אחרים, לפיהם בעיית הסתגלות ונשירה סמויה נפוצות יותר בקרב בנים מאשר בקרב בנות (כהן-נבות ואחרים, 2001). יותר בנים מבנות עזבו את בית-הספר עקב הצורך לסייע בפרנסת המשפחה, ובהשפעת חברים (תופעות שכמעט לא נמצאו אצל הבנות), בעוד שיותר בנות מבנים עזבו את לימודיהן עקב בעיה

³⁸ יש לשים לב, כי רק 17 בנות התראיינו בסקר זה, כך שפירוש הנתונים על הבנות, ועל הבדלים בין המינים, בעייתי וחייב להיעשות בזהירות רבה.

בריאותית של בן משפחה, ועקב הצורך לסייע בבית (תופעות שכמעט לא נמצאו אצל הבנים). כמו-כן, כרבע מהבנות ציינו שעזבו בגלל לחץ המשפחה (נושא שיידון בהמשך), או בגלל העלות הגבוהה של הלימודים. מכיוון שרק בודדים מהבנים עזבו מסיבה זו, ניתן לשער שייתכן שקושי לשלם בעבור הלימודים משקף סדרי עדיפויות של המשפחות הרואות בלימודי הבת ערך נמוך יחסית.

לוח 66: הסיבות העיקריות לעזיבה, לפי מין ושכבות הכיתה בעת העזיבה (באחוזים)

שכבות כיתה בעת העזיבה						
מספר משיבים	סה"כ	בנים	בנות	עד כיתה ח'	כיתה ט'	כיתות י'-י"ב
92	75	17	28	44	23	
סיבות שקשורות לבית-הספר						
עזיבה עקב סיבות הקשורות ללימודים:						
מזד מסכם ¹	94	95	88	93	96	91
קשיים בלימודים	54	53	59	57	54	52
היעדרויות	30	32	24	25	32	35
בעיות משמעת	39	47	6	46	39	30
חוסר עניין	44	51	12	43	48	30
יחס המורים	29	33	6	43	23	17
יחס התלמידים	8	7	12	4	11	9
חוסר שביעות רצון מהרמה הלימודית	7	7	6	7	7	4
חוסר שביעות רצון מהמגמה	10	9	12	11	7	13
סיבות שקשורות לסביבה חברתית						
עזיבה עקב סיבות הקשורות לסביבה חברתית: מזד מסכם						
67	67	71	75	66	57	
עזרה בפרנסה	33	39	6	32	36	26
עזרה בבית	12	8	29	18	5	17
בעיה בריאותית של בן משפחה	11	5	35	14	5	17
השפעת בני משפחה	11	8	24	7	11	13
השפעת חברים	17	21	--	11	23	13
קשיי תחבורה	5	5	6	11	2	4
עלות גבוהה של הלימודים	8	4	24	7	5	13
סיבות אחרות						
עזיבה עקב סיבות אחרות: מזד מסכם						
6	7	6	4	7	9	
בריאותיות	4	5	--	4	5	4
שינוי מגורים	3	3	6	--	2	9

¹ המזד המסכם כולל את אחוז התלמידים שענו לפחות על סיבה אחת מבין הסיבות שצוינו. כנ"ל גם המדדים המסכמים האחרים בלוח

הבדלים בין שכבות הכיתה שבהן הנושרים עזבו את הלימודים נמצאו רק בנוגע ליחס המורים, כאשר שיעור המדווחים על עזיבה עקב יחס המורים גבוה במיוחד בקרב הנושרים שעזבו בגיל צעיר (כמעט

מחציתם). ממצא זה מחזק את החשיבות של יחסי מורה-תלמיד חיוביים במניעת נשירה, במיוחד בשביל הצעירים, המהווים את קבוצת הסיכון החמורה ביותר.

בחינת מידת המעורבות של בית-הספר ומשפחת התלמיד בהחלטתו לעזוב את בית-הספר, מעלה כי כשני-שלישים מהנושרים (65%) דיווחו כי החליטו על כך לבדם, 13% דיווחו כי החליטו על כך מכיוון שהמשפחה דחפה אותם לעזיבה, ו-12% השיבו כי ההחלטה לעזוב נקבעה במשותף בינם לבין משפחתם (לוח 67). רק 6% מהנושרים השיבו כי צוות בית-הספר המליץ על העזיבה ו-4% נוספים השיבו כי ההחלטה הייתה שלהם או של בני-משפחתם במשותף עם צוות בית-הספר. מכאן, שלפי תשובות הנושרים, ברוב המקרים צוות בית-הספר לא יזם בעצמו את עזיבת הלימודים. עם זאת, הממצאים מעידים על כך שהנושרים חוו קשיים רבים בבית-הספר, שלא זכו למענה מצד צוותי בתי-הספר, והובילו עד לעזיבה.

לוח 67: הגורם שהחליט על עזיבת בית-הספר, לפי מין ושכבות הכיתה בעת העזיבה (באחוזים)

שכבות כיתה בעת העזיבה					
סה"כ	בנים	בנות	עד כיתה ח'	כיתה ט'	כיתות י'-י"ב
מספר משיבים	92	75	17	28	44
המרואיין לבדו	65	68	50	57	61
המשפחה דחפה	13	8	38	25	7
מרואיין + משפחה	12	13	6	7	19
צוות בית-הספר המליץ	6	5	6	--	2
המרואיין/המשפחה + צוות בית-הספר	4	5	--	11	2

נמצא, כי יותר בנות מבנים עזבו את בית-הספר בעידוד המשפחה. כמעט מחצית מהבנות (44%) עזבו בעקבות החלטה של המשפחה לבד, או שלהן יחד עם המשפחה. הדבר עולה בקנה אחד עם ממצאים אחרים המובאים בדוח, המשקפים מערכת ערכים שונה ביחס לנורמות התנהגות של בנות

כמחצית מבני הנוער (46%) שעזבו ביוזמתם או ביוזמת משפחתם, דיווחו כי צוות בית-הספר ניסה לשכנעם שלא לעזוב את מסגרת הלימודים (לוח 68). עוד עולה, כי שיעור הדיווח על ניסיון של צוות בית-הספר לשכנע את התלמידים שלא לעזוב את בית-הספר, יורד עם העלייה בשכבות הכיתה (זאת בהמשך למגמה, לפיה צוות בית-הספר הוא שיזם את עזיבת 17% מהתלמידים מהשכבות הגבוהות). שיעור דומה של עוזבים דיווחו, כי בני משפחתם ניסו להניעם מהחלטתם לעזוב את הלימודים (44%), או לשכנע את צוות בית-הספר להשאירם במסגרת זו (46%). מכאן אנו רואים שכאשר מתקבלת החלטה לעזוב את בית-הספר, בחלק משמעותי מהמקרים הן צוות בית-הספר והן ההורים אינם נוקטים בפעילות כדי למנוע זאת, גם אם ההחלטה מנוגדת לדעתם.

לוח 68: התלמידים שדיווחו כי צוות בית-הספר או בני משפחה ניסו לשכנעם שלא לעזוב את הלימודים, לפי מין ושכבת הכיתה בעת העזיבה (באחוזים)

שכבות כיתה בעת העזיבה					
סה"כ	בנים	בנות	עד כיתה ח'	כיתה ט'	כיתות יו"ב
מתוך בני הנוער שהשיבו כי ההחלטה הייתה שלהם או של המשפחה: אחוז המציינים כי צוות בית-הספר ניסה לשכנע שלא לעזוב את הלימודים					
46	45	57	71	53	35
מתוך בני הנוער שהשיבו כי ההחלטה הייתה שלהם או של צוות בית-הספר: אחוז המציינים כי בני משפחה ניסו לשכנע שלא לעזוב את הלימודים					
44	46	25	33	47	50

11.3 תפיסת הנושרים את בית-הספר

הנושרים שהשתתפו במחקר התייחסו אל הדברים העיקריים שלא מצאו חן בעיניהם בבית-הספר האחרון בו למדו: 40% מהם התלוננו על יחס המורים כלפיהם (בעיה שגם צוינה כסיבה לעזיבה בשכיחות גבוהה), 29% התלוננו על שעות לימוד ארוכות מדי, לטעמם, ו-19% התלוננו על סטיגמה שלילית של בית-הספר.³⁹ עוד נמצא, כי 13% השיבו "הכל לא מצא חן בעיני". לעומתם, כרבע מהנושרים (23%) דיווחו "אין דברים שלא מצאו חן בעיני".

לוח 69 מציג את תשובות הנושרים בנוגע להיבטים שליליים של בית-הספר האחרון בו למדו במספר תחומים: מחד, אקלים בית-ספרי ותדמית נמוכה לבית-הספר, ומאידך, רמה לימודית גבוהה מדי. נמצא, כי אקלים בית-ספרי (כמדד מסכם) צוין בשכיחות רבה יותר (55%) כמייצג היבטים שליליים בהווי בית-הספר, בהשוואה לתדמית נמוכה (28%), ולרמתו הלימודית הגבוהה מדי בעבור בני הנוער (5%).

³⁹ בנצרת קיימות מסגרות לימודיות טכנולוגיות חלופיות, וחלק מהנושרים למדו קודם לכן שם.

לוח 69: הדברים העיקריים שלא מצאו חן בעיני הנושרים בבית-הספר האחרון בו למדו, לפי מין ושכבות הכיתה בעת העזיבה (באחוזים)

שכבות כיתה בעת העזיבה					
מספר משיבים	סה"כ	בנים	בנות	עד כיתה ח' כיתה ט' כיתות י'-י"ב	כיתה ט' כיתות י'-י"ב
מספר משיבים	92	75	17	28	44
מדד מסכם - אקלים בית-ספר*	55	63	24	54	57
יחס המורים	40	47	12	46	36
שעות לימוד ארוכות מדי	29	36	--	25	39
יחס המנהל	15	17	6	21	14
יחס התלמידים	4	4	6	14	--
מדד מסכם - תדמית נמוכה לבית-הספר**	28	32	12	32	18
סטיגמה שלילית של בית-הספר	19	21	6	18	11
רמה נמוכה של הלימודים	5	5	6	4	4
מבנה בית-הספר	13	13	12	14	7
רמה גבוהה מדי של הלימודים	5	3	18	7	4

* המדדים המסכמים מציגים את אחוז המרואיינים שצינו לפחות אחד מהפריטים במדד כדבר שלא מצא חן בעיניהם בבית-הספר האחרון בו למדו. מהימנותו הפנימית היא 0.56.

** מהימנותו הפנימית של המדד המסכם היא 0.50.

מלוח 70 עולה כי הדבר העיקרי שהנושרים ציינו שמצא חן בעיניהם בבית-הספר היה הימצאות חברים (63%). רבע מהנושרים הביעו שביעות רצון מהיבטים שונים באקלים בית-הספר. בנוסף, 21% מהנושרים ציינו ש"הכל מצא חן בעיניי", בעוד ש-8% מהם ציינו ש"אין דברים שמצאו חן בעיניי".

לוח 70: הדברים העיקריים שמצאו חן בעיני הנושרים בבית-הספר האחרון בו למדו, לפי מין ושכבות הכיתה בעת העזיבה (באחוזים)

שכבות כיתה בעת העזיבה					
מספר משיבים	סה"כ	בנים	בנות	עד כיתה ח' כיתה ט' כיתות י'-י"ב	כיתה ט' כיתות י'-י"ב
מספר משיבים	92	75	17	28	44
הימצאות חברים	63	71	29	68	61
מדד מסכם* - אקלים בית-ספרי	25	27	18	21	29
אווירה טובה	15	16	12	18	16
יחס המורים	7	7	6	7	7
יחס המנהל	4	5	--	4	4
מבנה בית-הספר	11	12	6	7	18
עניין בשיעורים	8	8	6	11	2

* המדד המסכם מציג את אחוז המרואיינים שצינו לפחות אחד מהפריטים במדד כדבר שמצא חן בעיניהם בבית-הספר האחרון בו למדו. המדד המסכם נבנה על-סמך ניתוח גורמים ומהימנותו הפנימית היא 0.63.

11.4 קבלת עזרה בזמן הלימודים

הנושרים שהשתתפו במחקר נשאלו האם קיבלו עזרה מיוחדת בלימודים בשנה האחרונה בה למדו. רק כשליש מהנושרים (31%) השיבו בחיוב. סוגי העזרה השכיחים ביותר היו עזרה מהמורים בזמן השיעורים

(n=10) ושיעורי עזר פרטיים לאחר הלימודים (n=6). לאור ממצאינו, שרבים מהנושרים עזבו בגלל קשיים בלימודים (54%), אין ספק שיש מקום להרחבה משמעותית של היקף העזרה הניתנת.

הנושרים מהקבוצה שנבדקה נשאלו, עוד, האם בזמן שלמדו בבית-הספר היו להם עיסוקים או בעיות שהפריעו להם ללמוד. שבעים ושבעה אחוזים מהנושרים שענו על השאלה, דיווחו כי היו להם עיסוקים או בעיות אחרות שהפריעו להם ללמוד לפני שעזבו (n=51, מתוכם 46 מהנושרים פירטו את סוג הבעיה). שישים ואחד אחוזים מהנושרים דיווחו כי בזמן הלימודים הם נאלצו להתמודד עם בעיות משפחתיות, 28% התמודדו עם בעיות שונות בבית-הספר, ו-11% עם בעיות אחרות (לוח 71). ממצאים אלה מצביעים על צורכיהם של מרבית הנושרים בתחומים שונים, ועל כך שהתייחסות הולמת מצוות בית-הספר או מגורם טיפולי אחר, הייתה יכולה להקל על קשיי הנושרים ואולי אף למנוע את הנשירה.

לוח 71: הבעיות שהפריעו לעוזבים בתקופת הלימודים, לפי מין ושכבות הכיתה בעת העזיבה (באחוזים)

שכבות כיתה בעת העזיבה					
מספר משיבים*	סה"כ	בנים	בנות	עד כיתה ח'	כיתה ט' / כיתות י'-י"ב
מספר משיבים*	46	38	8	14	13
בעיות משפחתיות	61	58	75	50	69
בעיות שונות בבית-הספר	28	29	25	29	23
בעיות חברתיות או בריאותיות או כלכליות	11	13	--	21	8

* המספר מתייחס למרואיינים שצינו שהייתה בעיה שהפריעה להם

לבסוף, הנושרים נשאלו האם הם עבדו באופן קבוע בזמן הלימודים בבית-הספר. רובם לא עבדו ורק 29% השיבו בחיוב.

מכלול הממצאים שהבאנו עד כאן על אודות הנושרים בנצרת מצביעים בבירור על קבוצת בני נוער שהיו מוטרדים מבעיות רבות בעת הלימודים. גם אם מרבית בני הנוער עזבו את בית-הספר בגלל בעיות הקשורות ללימודים ולבית-הספר. בעיות אלה לוו פעמים רבות בבעיות בתחום המשפחה, בתחום החברה, ובמישור האישי.

11.5 התועלות וההפסדים שבעזיבת הלימודים בפרספקטיבה לאחר

הנושרים שהשתתפו במחקר נשאלו מהם הדברים הטובים והלא טובים שבעזיבת הלימודים.⁴⁰ נציג, תחילה, את הדברים הטובים אותם ציינו הנושרים: האפשרות לנהוג בחופשיות (44% מהמשיבים שענו על השאלה), ההזדמנות ללמוד במסגרת אחרת (31%), ועבודה בשכר (17%). לא ניכר הבדל בתשובותיהם של הנושרים בני הגילאים השונים.

⁴⁰ יש לציין כי 43 מרואיינים, המהווים 45% מהקבוצה שהשתתפה במחקר, לא השיבו על שאלה זו.

לוח 72: תפיסת הנושרים את התועלות שבעזיבת הלימודים, לפי גיל נוכחי* (באחוזים)

	גילאי 14-15	גילאי 16 ומעלה	סה"כ
מספר משיבים	18	33	52
חופשיות	44	42	44
לימודים במסגרת אחרת	22	36	31
עבודה בשכר	22	15	17

* האחוזים אינם מסתכמים ל-100%, מכיוון שניתן היה לענות על יותר מתשובה אחת. אין חלוקה לפי מין, משום שרק 4 בנות השיבו על שאלה זו.

לוח 73 מציג את תפיסת הנושרים את ההפסדים שבעזיבת הלימודים, לפי מין וגיל המרואייין בזמן איסוף המידע. הדברים הלא טובים שבעזיבת הלימודים, כפי שדווחו על-ידי התלמידים הנושרים,⁴¹ היו זמן חופשי רב מדי הגורם לשעמום (47%), העייפות מהעבודה (30%), הפסד לימודים (30%) והתנתקות מחברים (8%). שיעור גבוה יותר של בנות, בהשוואה לבנים, ציינו "הפסד לימודים", וכן קבוצת הגיל הצעירה יותר בהשוואה לקבוצת הגיל הבוגרת.

לוח 73: תפיסת הנושרים את ההפסדים שבעזיבת הלימודים, לפי מין וגיל נוכחי* (באחוזים)

	גילאי 14-15	גילאי 16 ומעלה	בנות	בנים	סה"כ
מספר משיבים	25	40	13	51	64
זמן חופשי רב מדי ותחושת שעמום	36	55	39	49	47
עייפות בגלל העבודה	28	33	23	31	30
הפסד לימודים	44	20	54	24	30
התנתקות מחברים	8	8	15	6	8

* האחוזים אינם מסתכמים ל-100%, מכיוון שניתן היה לענות על יותר מתשובה אחת.

11.6 כוונות להמשך לימודים

הנושרים שהשתתפו במחקר נשאלו אם הם מעוניינים לחזור ללימודים (לוח 74): 63% השיבו בשלילה. הסיבות אותם ציינו הנושרים לחוסר רצון זה הם: "עקב עבודה" (23 מהם), "האווירה בבית-הספר לא לטעמי" (7 מהם) ו"שונא לימודים" (2 מהם). לעומתם, 37% מהנושרים השיבו בחיוב. מתוכם, כ-40% דיווחו שפנו למישהו לצורך קבלת עזרה לחזור ללימודים, וכמחציתם אכן קיבלו את העזרה המבוקשת. הנושרים נשאלו גם אם פנו לבית-ספר אחר כדי להמשיך ללמוד. רבע מהנושרים השיבו בחיוב. עם זאת, הם לא התחילו ללמוד משום שמסגרת בית-הספר אליהם פנו דחתה אותם (7 מהם); מכיוון שהם התחרטו ולא רצו להמשיך ללמוד (8 מהם); או מסיבות אחרות (5 מהם).

לוח 74: הנושרים שמעוניינים או אינם מעוניינים לחזור למסגרת לימודית כלשהי, לפי מין וגיל נוכחי (באחוזים)

	גילאי 14-15	גילאי 16 ומעלה	בנות	בנים	סה"כ
מספר משיבים	37	55	17	75	92
לא מעוניין כעת לחזור ללימודים	69	59	47	66	63
מעוניין כעת לחזור ללימודים	31	41	53	34	37

⁴¹ יש לציין, כי 28 מרואיינים, המהווים 29% מהקבוצה שהשתתפה במחקר, לא השיבו על שאלה זו

11.7 הכשרה מקצועית

עשרים ושמונה אחוזים מבין הנושאים (23 במספר) דיווחו כי עברו הכשרה כלשהי במסגרת אחרת. מלוח 75 עולה, כי יותר בנות מבנים דיווחו על לימודי מקצוע או הכשרה מקצועית. הסיבה לכך קשורה לכך שחלק משמעותי מהבנות שהתראיינו למדו בזמן הסקר במסגרת להכשרה מקצועית המופעלת על-ידי נעמ"ת. מסגרות ההכשרה האחרות כוללות: מרכז נערות העתיד, ותכנית של השירות לקידום נוער, כולל תכנית היל"ה. רובם עברו את ההכשרה חצי שנה עד שנה מעזיבת הלימודים.

הנושאים נשאלו אם היו מעוניינים ללמוד מקצוע מסוים. כמחצית (53%) השיבו בחיוב. המקצועות המבוקשים ביותר הם חשמלאות, ספרות ומזכירות. ארבעים ושישה אחוזים מהנושאים פנו בשנה האחרונה לעזרה על מנת להתקבל להכשרה מקצועית. הפנייה העיקרית התבצעה דרך עובד סוציאלי. מבין הפונים, רובם קיבלו את העזרה המבוקשת (83% מהם).

לוח 75: נושאים שעברו הכשרה מקצועית עם סיום לימודיהם, ונושאים המעוניינים כיום ללמוד מקצוע, לפי מין וגיל נוכחי (באחוזים)

סה"כ	בנים	בנות	גילאי 14-15	גילאי 16 ומעלה
מספר משיבים	92	75	37	55
למדו מקצוע או עברו הכשרה מקצועית	28	22	19	33
מעוניינים כיום ללמוד מקצוע	53	51	60	51

12. עבודה

העבודה בחייהם של הנושאים ממלאה שתי פונקציות המתמזגות זו בזו: האחת, מסגרת לעיסוק יומיומי; השנייה, מסגרת תומכת ומסייעת בפרנסת המשפחה. פרק זה בוחן את הסיבות שהובילו את הנושאים לעבוד, את מאפייני התפקיד בעבודה, ואת שביעות רצונם מן העבודה.

12.1 היקף התעסוקה

שני-שלישים מהנושאים שהשתתפו במחקר דיווחו כי הם עובדים תמורת שכר או בעסק משפחתי (59% מהם). לוח 76 מציג את אחוז הנושאים בקבוצה שנבדקה שמועסקים תמורת שכר או בעסק משפחתי, לפי מין וגיל נוכחי. נמצא, כי בעוד ש-78% מהבנים עובדים, הרי שאף לא אחת מהבנות עובדת. עוד נמצא, כי שיעור גבוה יותר של עוזבים המשתייכים לקבוצת הגיל הבוגרת מועסקים, בהשוואה לקבוצת הגיל הצעירה. חמישים ותשעה אחוזים נוספים ציינו שהיו רוצים לעבוד.

לוח 76: נושאים המועסקים תמורת שכר או בעסק משפחתי, לפי מין וגיל נוכחי (באחוזים)

סה"כ	בנים	בנות	גילאי 14-15	גילאי 16 ומעלה
מספר משיבים	92	75	55	37
מועסקים	67	78	50	77

12.2 הסיבות לעבודה

הנושאים בקבוצה שנבדקה נשאלו מהן הסיבות העיקריות שהובילו אותם לעבודה בשכר. כשני-שלישים (64%) ציינו "כדי לסייע בפרנסת המשפחה", כרבע (24%) ציינו "כדי להשיג כסף לצרכים אישיים" ו-11% מהם ציינו "כי אני נהנה מהעבודה". חשיבות ההכנסה הנוספת מובנת לאור רמתן החברתית-כלכלית הנמוכה של רבות ממשפחות הנושאים (ראו פרק 10). המצב שבו הנושאים עובדים לצורך פרנסה מנוגד למצב השכיח אצל התלמידים הלומדים בבית-הספר, אשר עובדים על-פי-רוב לצורך דמי כיס לצרכים אישיים (ראו סעיף 5.3).

12.3 מאפייני העבודה

התפקידים אותם מבצעים הנושאים בקבוצה שנבדקה, בשכירות הגבוהה ביותר, הם עבודות בלתי מקצועיות. חמישים ושישה אחוזים מהנושאים מועסקים כפועלים, שליש כעוזרים בלתי מיומנים. בנוסף, 7% מהנושאים מועסקים כמוכרים, 2% כמסגרים, ו-2% כשמרטפים.

רוב הנושאים בקבוצה שנבדקה (77%) עובדים בעבודה קבועה לאורך כל השנה, והיתר (23%) עובדים רק מדי פעם או בתקופות שונות. עוד נמצא, כי רק ל-46% מהנושאים שעובדים יש פנקס עבודה (כנדרש על פי החוק על מנת לאפשר פיקוח על עבודת בני נוער).

הנושאים בקבוצה שנבדקה התבקשו לציין את מספר השעות השבועיות המוקדשות לצורכי עבודה. תשעה-עשר אחוזים מהנושאים מסרו שהם מועסקים עד 40 שעות שבועיות, 62% מסרו שהם מועסקים בין 46 ל-55 שעות שבועיות ו-19% מועסקים בין 56 ל-72 שעות שבועיות. מכאן, שרוב הנושאים בקבוצה שנבדקה (81%) מועסקים מעבר לשעות המקובלות למשרה מלאה, ובכלל זה מעבר למותר לעבודת נוער על פי החוק, ומעבר להיקף משרה סביר לבני נוער.

מרבית הנושאים שבעי רצון מעבודתם. עשרה אחוזים "מרוצים מאוד", 52% "מרוצים", 26% "מרוצים במידה מועטה" ו-13% "בכלל לא" מרוצים מעבודתם.

13. בילוי בשעות הפנאי, התנהגות חברתית והתנהגויות סיכון

הנושאים שהשתתפו במחקר נתבקשו לציין את הפעילויות בהן הם עסקו יום קודם לריאיון (לוח 77). הפעילויות השכיחות ביותר הן האזנה לרדיו (57%), עבודה בשכר (54%) ובילוי עם ידידים בבית (44%). בשכירות בינונית נמסרו פעילויות, כמו קבלת שיעור פרטי (31%), קריאת עיתונים או ספרים (29%), השתתפות בחוג או במועדון (25%) וביצוע מטלות ביתיות (21%). בשכירות נמוכה בלבד נמסרו הפעילויות הבאות: בילוי עם ידידים מחוץ לבית (13%), שימוש במחשב (13%), צפייה בטלוויזיה או בוידאו (8%) והסתובבות בשכונה (3%). על אף ניתוקם מהשתתפות במסגרת לימודים רגילה, כשליש מהנושאים ציינו כי קיבלו שיעור פרטי ביום שקדם לריאיון. בקרב הנושאים מטופלי השירות לקידום נוער מקבלים שיעורים פרטיים במסגרת תכנית "היל"ה" להשלמת השכלה. מעניין לציין כי אף לא אחד מהנושאים בקבוצה שנבדקה מסר שהוא לא עשה כלום.

לוח 77: הפעילויות בהן עסקו הנושרים אתמול, לפי מין וגיל נוכחי (באחוזים)

גילאי 16 ומעלה	גילאי 14-15	בנות	בנים	סה"כ	
37	55	17	75	92	מספר משיבים
					עבודה בשכר ושלא-בשכר
61	43	--	65	54	עבודה בשכר או בעסק משפחתי
18	27	94	5	21	מטלות ביתיות
					לימודים
38	22	35	32	31	קבלת שיעור פרטי
					חוגים
21	30	60	17	25	השתתפות בחוג או במועדון
					בילוי חברתי
43	46	18	51	44	בילוי עם ידידים בבית
14	11	6	15	13	בילוי עם ידידים מחוץ לבית
					פעילות פנאי
54	62	82	51	57	האזנה לרדיו
7	8	6	8	8	צפייה בטלוויזיה או בוידיאו
12	14	29	9	13	שימוש במחשב
25	35	6	36	29	קריאת עיתונים או ספרים
2	5	--	4	3	בילוי בשכונה או בעיר

נמצא, כי בקבוצה שנבדקה, בנים עסקו יותר מבנות, יום קודם, בעבודה בשכר, בבילוי עם ידידים ובקריאה בעיתונים או ספרים. בעוד שבנות ביצעו יותר מטלות ביתיות לעומת הבנים, השתתפו בחוג או מועדון והאזינו לרדיו.

13.1 השתתפות בחוגים ובפעילויות קבוצתיות

הנושרים נשאלו האם השתתפו, בחודש האחרון, בחוג או בפעילות קבוצתית מטעם העירייה או כל גוף אחר. כשליש מהם (32%) השיבו בחיוב. מלוח 78 עולה (בניגוד למגמה שנמצאה בלוח 77 המתאר את פעילויות הפנאי), כי בנים יותר מבנות השתתפו בחודש האחרון בחוגים, וכי השתתפות רבה יותר בחוגים מאפיינת את שכבת הגיל הבוגרת, בהשוואה לשכבת הגיל הצעירה. שני-שלישים מהנושרים ענו שהיו רוצים להשתתף בחוגים ובפעילויות פנאי שעד כה לא השתתפו בהם.

היקף ההשתתפות בחוגים בקרב הנושרים נופל מעט מזה שנמצא בקרב התלמידים (50% מהתלמידים משתתפים בחוגים). אולם, כזכור, נתונים אלה תקפים אך ורק לקבוצה הספציפית שנבדקה. סביר להניח ששיעור ההשתתפות אף גבוה יותר בקרב הנושרים שרואינו, מאשר בקרב כלל הנושרים, משום שהם היו בקשר עם שירותי טיפול אשר מספקים פעילות מאורגנת, וגם מעלים את ערך הביקוש לשירותים כאלה בעיני בני הנוער, וכן בגלל מאפיינים מסוימים של בני הנוער הנמצאים במגע עם שירותי טיפול, כמו, למשל, רצון להתחבר למערכות חברתיות פורמליות על אף הניתוק מהלימודים.

לוח 78: נושרים שהשתתפו בחודש האחרון בחוגים, ואלה המעוניינים להשתתף בחוגים נוספים, לפי מין וגיל נוכחי (באחוזים)

גילאי 16 ומעלה	גילאי 14-15	בנות	בנים	סה"כ	
37	55	17	75	92	מספר משתתפים
43	15	14	37	32	השתתפו בחודש האחרון בחוג או בפעילות קבוצתית
63	72	73	64	67	מעוניינים להשתתף בחוגים נוספים

הנושרים בקבוצה שנבדקה נשאלו האם יש מקומות מחוץ לבית בהם הם יכולים לבלות בנוח עם ידידים. ארבעים אחוזים מהנושרים השיבו בשלילה.

כמחצית הנושרים מסרו כי בדרך כלל משעמם להם אחר-הצהריים. שלושה-עשר אחוזים מהנושרים שהשתתפו במחקר דיווחו כי משעמם להם אחר הצהריים "תמיד", 40% "לעתים קרובות", 32% "לפעמים" ו-15% השיבו "אף פעם לא".

נמצא, כי רוב הבנות הנושרות שהשתתפו במחקר (88%) השיבו כי משעמם להן אחר-הצהריים בתדירות גבוהה, וזאת בשיעור גבוה הרבה יותר מהנמצא בקרב בנים נושרים (43%). גם בקרב בני הנוער שהשתתפו בסקר התלמידים נמצאה רמת שעמום גבוהה הרבה יותר אצל הבנות מאשר אצל הבנים. במקרה של הבנות הנושרות, מצב השעמום מובן במיוחד לאור העובדה שהן גם אינן לומדות וגם אינן עובדות בשכר. הנושרים הצעירים יותר (גילאי 14-15) דיווחו יותר על שעמום "תמיד" או "לעתים קרובות", בהשוואה לנושרים המבוגרים יותר (גילאי 16 ומעלה) - 60% ו-47%, בהתאמה.

13.2 חברים ומצב רגשי

בפרק קודם ראינו, כי הדבר העיקרי שאליו מתגעגעים הנושרים בהיזכרם בבית-הספר, הוא חבריהם. בני נוער שעוזבים את מסגרת החינוך הפורמלית, מתקשים לא אחת לשמור על מערכות יחסים יציבות עם חבריהם הלומדים, ולעתים נדרשים לבנות לעצמם רשת חדשה של תמיכה חברתית. פרק זה נוגע בתחושת הבדידות, מחד, והתחברות ל"קבוצת השווים", מאידך. נושא נוסף שנבחן הינו תחושת אושר של הנושרים, כביטוי למצב רגשי.

ארבעים וחמישה אחוזים מהנושרים שהשתתפו במחקר דיווחו כי "תמיד" יש להם עם מי לבלות כאשר הם רוצים בכך, 43% השיבו "בדרך כלל כן", 3% "בדרך כלל לא" ו-9% השיבו כי אין להם עם מי לבלות. מכאן, שלרוב המכריע של הנושרים בקבוצה הספציפית שנבדקה (88%) יש עם מי לבלות, ורק מיעוט מביניהם חש בדידות.

הנושרים בקבוצה שנבדקה נשאלו האם הם חלק מקבוצה של חברים שנוהגים להסתובב או לבלות ביחד. כשני-שלישים מהם (64%) השיבו בחיוב, היתר (36%) השיבו בשלילה (לוח 79). כמחצית מהנושרים ציינו כי חבריהם נוהגים לעודד האחד את השני למעשים אסורים או למעשים שעלולים להיות מסוכנים. כמחצית (51%) השיבו "לא, אף פעם", כשליש (32%) השיבו "כן, לפעמים" ו-17% "כן, לעתים קרובות". מכאן, שרבים מהנושרים נתונים לרמת סיכון גבוהה, וזאת באחוזים גבוהים בהרבה מהנמצא אצל התלמידים (רק כרבע מהתלמידים ציינו שחבריהם נוהגים לעודד מעשים אסורים).

נמצא, כי בקבוצה זו בניס נוסטים יותר להוות חלק מקבוצת חברים שנוהגת לבלות יחד, לעומת בנות בודדות, וכי הבנים וחבריהם מעודדים אלה את אלה למעשים אסורים בשיעורים גבוהים בהרבה מהבנות. עוד עולה מן הלוח המגמה לפיה נוסרים בגילאי 16 ומעלה מדרבנים זה את זה יותר למעשים אסורים או מסוכנים, בהשוואה לשכבת הגיל הצעירה יותר.

לוח 79: פעילות חברתית בקרב הנושרים, לפי מין וגיל נוכחי (באחוזים)

מספר משיבים	סה"כ	בנים	בנות	גילאי 14-15	גילאי 16 ומעלה
	92	75	17	55	37
חלק מקבוצה שנוהגת לבלות יחד	64	78	12	60	67
החברים מעודדים אחד את השני למעשים אסורים	49	57	7	37	59

בני הנוער נשאלו אם קל להם לשוחח עם אנשים שונים על נושאים שמטרידים אותם. כמעט כולם מסרו כי קל להם לשוחח עם ידידים בני אותו מין (90%), אך רק כרבע מהנושרים בקבוצה זו מסרו כי קל להם או קל להם מאוד לשוחח עם ידידים בני המין השני (ראו לוח 86 בפרק 15 על יחסים במשפחה).

הנושרים בקבוצה שנבדקה נשאלו באשר להרגשתם בימים אלו. חמישה אחוזים מהם דיווחו כי הם "מאשרים מאוד", 57% דיווחו כי הם "מאשרים", 30% "מאשרים במידה מועטה" ו-7% "לא מאשרים כלל". מכאן, שרוב הנושרים בקבוצה הספציפית שנבדקה (63%) ציינו שהם חשים מאשרים. עם זאת, רמת האושר המדווחת על-ידי הנושרים נמוכה מהמדווחת על-ידי התלמידים בנצרת וגם נמוכה מהמדווחת בכלל האוכלוסיות הערבית והיהודית בישראל (ראו בסעיף 6.1 על סביבת החברים ומצב רגשי). ממצא זה אינו מפתיע לאור מצב הסיכון שבו נמצאים בני הנוער האלה שהתנתקו מהלימודים, ולאור צורכיהם הרבים, עליהם אנו לומדים בפרקים האחרים של הדוח.

13.3 אלימות והתנהגויות סיכון

פרק זה מתמקד במספר נושאים הקשורים באלימות והתנהגות אנטי-חברתית. נושא זה קיבל תשומת לב רבה, הן בסקר התלמידים והן בסקר הנושרים, וזאת לאור דאגתם של אנשי המקצוע שהזמינו את המחקר בשל המגמה של ריבוי מקרי אלימות בעיר. גם בני הנוער, הן התלמידים והן הנושרים שהשתתפו בקבוצות מיקוד בשלב מחקר הגישוש, הדגישו את דאגתם מהרמה של אלימות בני הנוער בעיר.

א. אלימות

הנושרים בקבוצה שנבדקה התבקשו לדווח על התדירות שבה הם היו מעורבים במעשי אלימות שונים, במשך החודשים האחרונים (לוח 80).

קורבנות

נמצא ששני-שלישים מהנושרים בקבוצה זו היו קורבנות להטרדות או להצקות, לפחות פעם אחת במהלך החודשים האחרונים. ארבעים ואחד אחוזים מהנושרים דיווחו כי נתנו להם מכה, סטירה או דחיפה חזקה ומכאיבה לפחות פעם אחת בפרק זמן זה. כרבע דיווחו כי נגנב להם חפץ כלשהו, ו-14% מסרו כי נלקח מהם חפץ כלשהו תוך שימוש בכוח, או שפגעו בהם באמצעות מקל, סכין או כלי נשק אחר.

תוקפנות

כשני-שלישים מהנושרים בקבוצה שנבדקה דיווחו כי הם השתתפו בקטטה בחודשים האחרונים. כ-40% מהנושרים מסרו כי הם השתתפו לפחות פעם אחת בהטרדה או בהצקה לנערים אחרים (44%). כשליש מהנושרים דיווחו על מעשי אלימות והוונדליזם הבאים: נוכחות במקרה של הרס רכוש על-ידי אחר (37%); כתיבה, קשקוש או ציור על ריהוט או קירות (31%); השחתת רכוש (27%);

לוח 80: אירועי אלימות בקרב הנושרים שהתרחשו במשך החודשים האחרונים, לפי תדירות (באחוזים)

לפחות פעם בשבוע	פעם או לפעמים	פעם או לפעמים	לא קרה אף פעם	
קורבנות				
16	25	26	33	הטרידו או הציקו לך
1	5	8	86	מישהו לקח ממך כסף או חפצים בכוח
3	8	16	73	נגנב לך משהו
1	14	26	59	מישהו נתן לך מכה, סטירה או דחיפה חזקה
--	8	6	86	מישהו פגע בך במקל, סכין או כלי אחר
תוקפנות				
8	18	18	56	השתתפת בהטרדה או בהצקה לנערים אחרים
11	26	30	33	השתתפת בקטטה ("מכות")
4	12	15	69	כתבת, קשקשת, או ציירת על קירות
4	13	20	63	נוכחת במקרה של הרס
3	10	14	73	השחתת רכוש

לוח 81 מראה, כי התוקפנות נפוצה יותר בקרב הבנים מאשר בקרב הבנות, וכי אין הבדל בין קבוצות הגיל השונות - מלבד בנוגע להשחתת רכוש, שנפוצה יותר אצל הנושרים הבוגרים יותר.

לוח 81: אירועי אלימות בקרב הנושרים שהתרחשו במשך החודשים האחרונים, לפי מין וגיל נוכחי (באחוזים)

סה"כ	בנים	בנות	גילאי 14-15	גילאי 16 ומעלה	
92	75	17	55	37	מספר משיבים
קורבנות					
67	74	47	72	67	הטרידו אותך
14	15	6	16	11	נלקח ממך כסף בכוח
27	25	35	25	28	נגנב לך משהו
41	41	41	43	41	נתנו לך מכה/דחיפה
14	18	--	16	13	פגעו בך במקל
תוקפנות					
44	51	18	44	46	השתתפת בהטרדה
67	82	12	70	66	השתתפת בקטטה
31	33	29	32	32	קשקשת על הריהוט
37	40	24	24	48	נוכחת במקרה של הרס
27	32	12	14	36	השחתת רכוש

ב. התנהגויות סיכון: נשיאת נשק, שתיית אלכוהול ושימוש בסמים

הנושאים שבבדיקה התבקשו, בנוסף, לדווח על נשיאת נשק כלשהו להגנה עצמית במהלך החודש האחרון (לוח 82). נמצא, כי שני-שלישים מהבנים דיווחו כי נשאו עמם כלי נשק מסוג כלשהו להגנה עצמית (סכין, מקל, שרשרת או גז מדמיע). זהו, ללא ספק, היקף מדאיג ביותר של התנהגות סיכון - גם בגלל האפשרות לנזק עצמי, וגם בגלל האפשרות לפגיעה באחרים. ושוב, היקף זה של נשיאת נשק גדול הרבה יותר מהמדווח בקרב תלמידי נצרת והאוכלוסייה הכללית.

עוד נמצא, כי אף לא אחת מן הבנות דיווחה על נשיאת נשק להגנה עצמית.

לוח 82: התנהגויות סיכון של הנושאים: נשיאת נשק, שתיית אלכוהול עד לשכרות, ושימוש בסם למטרות לא רפואיות, לפי מין וגיל נוכחי (באחוזים)

מספר המשיבים	סה"כ	בנים	בנות	גילאי 14-15	גילאי 16 ומעלה
נשיאת נשק ^Δ	92	75	17	55	37
שתו אי-פעם אלכוהול עד לשכרות	52	64	0	40	60
ראו אדם המשתמש בסם ^{ΔΔ}	43	51	6	24	54
	58	60	47	43	67

^Δ הנושאים נשאלו עם הם נשאו נשק כמו סכין, מקל, שרשרת או גז מדמיע להגנה עצמית במהלך 30 הימים האחרונים

^{ΔΔ} הנושאים נשאלו אם הם ראו אדם המשתמש בסם ל"מטרות לא רפואיות"

במגמה לבחון את היקף שתיית האלכוהול, נשאלו הנושאים שהשתתפו במחקר, האם שתו אי-פעם אלכוהול עד לשכרות (לוח 82). ארבעים ושלושה אחוזים מהם השיבו בחיוב. בנים יותר מבנות שתו אי-פעם אלכוהול עד לשכרות, כמו גם קבוצת הגיל הבוגרת בהשוואה לקבוצת הגיל הצעירה.

הנושאים שבבדיקה נשאלו תחילה האם נתקלו באדם שהשתמש בסם למטרות לא רפואיות (לוח 82). חמישים ושמונה אחוזים השיבו בחיוב. נמצא, כי שיעור גבוה יותר מקרב הגילאים הבוגרים ראו או פגשו אדם שהשתמש בסם, בהשוואה לקבוצת הגיל הצעירה.

הנושאים התבקשו לדווח בנוסף, האם השתמשו אי-פעם בסמים (למטרות לא רפואיות). עשרה מהם השיבו בחיוב (11% מהקבוצה שנבדקה). יש לקחת בחשבון כי הריאיון עם הנושאים נעשה פנים-אל-פנים, ועל כן ייתכן שחששו למסור תשובות כנות בנושא זה. (לעומת זאת, סקר התלמידים והסקרים הארציים בוצעו באופן אנונימי).

יש לציין, כי רמות האלימות, נשיאת הנשק, השימוש באלכוהול והמגע עם סמים המדווחות על-ידי הנושאים גבוהות בהרבה מאלו המדווחות על-ידי התלמידים בנצרת, וגם גבוהות מהנמצאות באוכלוסיות הערבית והיהודית בישראל (ראו פרק 6). ממצאים אלה מאששים את התפיסה המקובלת, לפיה ניתוק ממסגרת לימודים מהווה מצב סיכון חמור. סביר להניח, כי רמת האלימות הגבוהה נובעת גם ממאפיינים אישיים של בני הנוער הנושאים, אשר, מחד, גרמו לקשיי הסתגלות בבית-הספר והביאו אותם לנשור, ומאידך, להיותם נתונים כעת להשפעות שליליות בחברת הילדים והמבוגרים שעמם הם

נפגשים במשך ימיהם מחוץ לבית-הספר. לכך ראינו עוד עדות קודם לכן בדיווח מרבית הנושרים כי החברים מעודדים פעילות אסורה ומסוכנת.⁴²

14. אוריינטציה עתידית וערכית

פרק זה מתמקד ב-2 נושאים: האחד, החשיבות שהנושרים השתתפו במחקר מייחסים למטרות אישיות שונות; השני, עמדתם בנוגע לנורמות התנהגות שונות.

הנושרים בקבוצה שנבדקה נשאלו, תחילה, עד כמה חשוב להם להשיג ערכים אישיים בנושאים שונים (לוח 83). נמצא, כי הערכים האישיים שחשוב מאוד לכמחצית מהנושרים בקבוצה זו להשיג הם הנאה מהחיים (ל-51% מהם) ועיסוק במקצוע מעניין (46%). ערכים אחרים שנמסרו הם הקמת משפחה (38%), מיצוי עצמי ופיתוח כישורים אישיים (35%), ולהרוויח הרבה כסף (34%). חשיבות נמוכה יותר ניתנה לערכים האישיים הבאים: רכישת השכלה גבוהה (27%), עזרה לזולת (23%) וקיום מצוות הדת (15%).

נמצא, שיותר בנות, בהשוואה לבנים, ציינו כי חשוב להן מאוד למצות את עצמן ולרכוש השכלה גבוהה, לעומת הבנים. ממצא זה עולה בקנה אחד עם ממצא שהבאנו קודם, לפיו מרבית הבנות הנושרות שהתראיינו הביעו את רצון לחזור ללימודים, ואת צערן על הפסד בלימודים עקב הנשירה.

לוח 83: הנושרים שהשיבו כי חשוב להם מאוד להשיג ערכים אישיים שונים, לפי מין וגיל נוכחי (באחוזים)

גילאי 16 ומעלה	גילאי 14-15	בנות	בנים	סה"כ	
37	55	17	75	92	מספר משיבים
54	43	59	49	51	ליהנות מהחיים
53	38	47	46	46	לעסוק במקצוע מעניין
35	40	41	38	38	להקים משפחה
39	28	62	30	35	למצות את עצמי ולפתח את כישורי
32	38	24	37	34	להרוויח הרבה כסף
26	31	59	19	27	לרכוש השכלה גבוהה
23	24	44	19	23	לעזור לזולת
13	16	23	14	15	לקיים את מצוות הדת

הנושא השני שנבדק הינו אוריינטציה ערכית "מערבית" לעומת אוריינטציה "מסורתית". האוריינטציה "המודרנית" נמדדת ביחס לעמדות הדוגלות בשוויון הזדמנויות בין המינים, דגש על השכלה וחופש פעולה. לעומת זאת, עמדות "מסורתיות" מצדדות בציפיות שונות להתנהגות הבנים לעומת התנהגות הבנות, בשימת דגש על צורכי המשפחה לעומת צורכי הילד כפרט, ובפיקוח הורי הדוק. לוח 84 מציג את מידת ההסכמה של הנושרים בקבוצה שנבדקה בנוגע לשורה של היגדים הבוחנים עמדות בנושאים

⁴² יש לזכור כי המרואיינים בסקר הם בני נוער הנמצאים במגע עם שירותי טיפול ולא מדגם מייצג של כלל הנושרים. ייתכן כי רמת האלימות שונה אצל בני הנוער שלא התראיינו.

שצוינו. הרוב המכריע של הנושרים בקבוצה מסכימים כי חשוב מאוד שכל בן ירכוש מקצוע לעתיד (98%). רק מיעוט מהנושרים (20%) סבורים כי רצוי שבת תעזוב את הלימודים אם המצב הכלכלי של משפחה קשה, ומרביתם סבורים כי "עדיף שבנים כמו גם בנות לא יינשאו לפני סיום לימודיהם התיכוניים" (79%-ו-76%, בהתאמה).

לעומת עמדות אלה, הנושרים בקבוצה שנבדקה מבטאים עמדות "מסורתיות" יחסית בנושאים הבאים:

- ♦ 61% מהנושרים מסכימים כי על הבנים לעזוב את לימודיהם במידה שמשפחתם נקלעת למצב כלכלי קשה
- ♦ 54% מהם מתנגדים לכך שבנות תלמדנה באוניברסיטה
- ♦ 42% אינם מסכימים ליחס שווה בין המינים
- ♦ 37% אינם מסכימים כי רצוי שלא להתחתן עם קרוב משפחה

לוח 84: הסכמה ואי-הסכמה עם עמדות ביחס לנורמות התנהגות שונות בקרב הנושרים (באחוזים)

מסכים מאוד	מסכים	לא מסכים	לא בכלל לא מסכים
רכישת מקצוע, השכלה ונישואין לפני סיום בית-ספר תיכון			
55	43	1	1
38	41	15	6
22	54	15	9
16	39	28	17
חלקם של בני הנוער בהתמודדות המשפחה עם מצב כלכלי קשה			
--	20	40	40
20	41	15	24
מעמד חברתי שוויוני לבנות			
19	47	29	5
23	35	35	7
נישואין לקרוב משפחה			
10	53	30	7
יציאה מהבית בשעות החשיכה			
5	30	28	37
31	43	13	13

נמצא, כי הבנות הסכימו בשיעורים גבוהים יותר, בהשוואה לבנים, עם מרבית העמדות הדוגלות ביחס שוויוני בין המינים (לוח 85). עמדות אלה מתייחסות לנישואין לפני סיום בית-ספר תיכון, רכישת השכלה גבוהה והשגת מעמד חברתי שוויוני. בנוסף, הבנות הסכימו יותר מהבנים כי לא רצוי שבנים יעזבו את מסגרת הלימודים, גם כאשר המשפחה נקלעת למצב כלכלי קשה. הבנים הביעו דעות מסורתיות במיוחד ביחס לציפיותיהם להתנהגות הבנות, מעבר לציפיותיהם להתנהגות שלהם עצמם. לדוגמה, בעוד שהרוב

המכריע של הבנים (97%) מכירים בחשיבות רכישת מקצוע לבני מינם, הרי שרק 60% מהם מייחסים חשיבות לרכישת מקצוע בעבור בנות.

לוח 85: עמדות הנושרים ביחס לנורמת התנהגות, לפי מין וגיל נוכחי (באחוזים) **, *

גילאי 16 ומעלה	גילאי 14-15	בנות	בנים	סה"כ	
37	55	17	75	92	מספר משיבים
					רכישת מקצוע, השכלה ונישואין לפני סיום תיכון
98	97	100	97	98	חשוב מאוד שכל בן ירכוש מקצוע לעתיד
82	76	88	76	79	עדיף שבנים לא יינשאו לפני סיום בית-ספר תיכון
76	76	94	71	76	עדיף שבנות לא תינשאנה לפני סיום בית-ספר תיכון
40	51	82	36	45	אני בעד שבנות תלמדנה באוניברסיטה
					חלקם של בני הנוער בהתמודדות המשפחה עם מצב כלכלי קשה
83	76	82	79	80	במצב כלכלי קשה רצוי שהבת לא תעזוב את לימודיה
38	40	71	30	39	במצב כלכלי קשה רצוי שהבן לא יעזוב את לימודיו
					מעמד חברתי שוויוני לבנות
59	76	100	60	66	חשוב מאוד שכל בת תרכוש מקצוע לעתיד
66	49	94	51	58	בנות צריכות לקבל מהחברה יחס שווה לבנים
					נישואין לקרוב משפחה
76	46	65	64	63	עדיף לא להתחתן עם קרוב משפחה
					יציאה מהבית בשעות החשיכה
66	61	53	66	65	מותר לבנים לצאת לאחר החשיכה
22	30	41	23	26	מותר לבנות לצאת לאחר החשיכה

* מוצג אחוז המרואיינים שצינו "מסכים" או "מסכים מאוד".

** בלוח הקודם הובאו מספר היגדים שהסכמה עליהם מבטאת עמדות "מסורתיות". כדי שהסכמה זו תבטא עמדות "מערביות", בוצע בהיגדים אלה היפוך של סולם התשובות, ובהתאמה השאלה נוסחה מחדש. לדוגמה, ההיגד "אני נגד שבנות תלמדנה באוניברסיטה" שונה לנוסח "אני בעד שבנות תלמדנה באוניברסיטה".

15. יחסים במשפחה

פרק זה בוחן את איכות התקשורת בין הנושרים בקבוצה שנבדקה לבין חברי משפחתם. מלוח 86 עולה, כי לרוב הנושרים קל או קל מאוד לשוחח עם אמם (86%) בנושאים שמטרידים אותם. בשיעורים נמוכים יותר קל או קל מאוד ללני הנוער בקבוצה זו לשוחח עם אחיות גדולות (62%) או עם אחים גדולים (48%).

לוח 86: הנושרים שקל להם או קל להם מאוד לשוחח עם בני משפחה, ידידים ואנשי מקצוע שונים על נושאים שמטרידים אותם, לפי מין וגיל נוכחי (באחוזים)

	גילאי 16 ומעלה	גילאי 14-15	בנות	בנים	סה"כ
מספר משיבים	37	55	17	75	92
הורים					
אב	44	43	41	47	44
אם	85	89	88	86	86
אחאים					
אחיות גדולות	56	71	65	64	62
אחים גדולים	44	52	35	52	48
קרובי משפחה אחרים	32	30	41	31	32
קבוצת השווים					
ידידים	93	85	71	94	90
ידידים בני המין השני	32	15	18	29	26
אנשי מקצוע שונים					
מדריך מהמועדון/מתנ"ס	38	34	29	37	37
עו"ס או פסיכולוג	25	30	47	22	26
צוות בית-הספר	14	19	47	9	16
איש דת	13	19	--	19	15

אולם, רק 44% מהם מסרו כי קל להם לשוחח עם אביהם בנושאים משמעותיים. ממצא זה מלמד על כך כי יחסי הנושרים עם אבותיהם בעייתיים יותר מאשר אצל התלמידים בנצרת, זאת, על אף ששיעור החשים נוח לשוחח עם האם דומה בין הנושרים והתלמידים. ייתכן, שיש קשר בין יחסים בעייתיים בין הנער או הנערה לבין אביהם, לבין היותם נושרים. ניתן להעלות השערות לגבי פירוש הממצא: ייתכן שיחסים בעייתיים עם האב מהווים גורם סיכון משמעותי בעבור בני הנוער שבעקבותיו עולה הסיכוי שהם יתקשו להתמודד עם הדרישות בבית-הספר, ולפיכך יעלה הסיכוי לאירוע הנשירה. הסבר אחר, שיכול אף להתקיים במקביל, הוא האפשרות כי היות בני הנוער מנותקים ממסגרת הלימודים הוא זה שהביא להידרדרות ביחסים עם האב/אם בגלל אכזבת ההורה מהחלטת הילד לנשור, או אכזבה מההתנהגות הבעייתית (אלימות וכו') שבה מרבים לעסוק בני הנוער; או בגלל שבני הנוער עזבו את הלימודים בלחץ האב, ומכאן הידרדרות ביחסים.

16. תפיסת השירותים בנצרת

16.1 קשר עם שירותי רווחה

היה רצוי שאחוזים גדולים מהנושרים יקבלו שירות מגורם קהילתי טיפולי כלשהו, לאור הצרכים הרבים שמאפיינים קבוצה זו, ולאור מצב הסיכון הגבוה בעקבות הנשירה מבית-הספר. הנושרים בקבוצה שנבדקה נשאלו האם הם נמצאים בקשר עם לשכת הרווחה, לשכת התעסוקה או קבוצה טיפולית כלשהי. חמישים ותשעה אחוזים מהנושרים שהשתתפו במחקר זה דיווחו כי הם בקשר עם לשכת הרווחה. כפי שראינו קודם לכן, קשר זה הועיל, בין היתר, בעזרה לקבלת הכשרה מקצועית. חשוב לזכור, כי רבים מהנושרים שנסקרו אותרו באמצעות שירותי הטיפול של העירייה, כך שיש להניח שבנתונים אלה ישנו

ייצוג יתר למקבלי עזרה, וייתכן כי ישנם נושרים רבים הזקוקים לקשר עם שירותי הרווחה שאינם מקבלים מהם שירות.

הנושרים נשאלו בסקר גם האם הם מתייעצים עם אנשי מקצוע על נושאים שמטרידים אותם (לוח 86). רק מיעוט מהנושרים השיבו שנוח להם לשוחח עם אנשי המקצוע השונים: ל-37% מהנושרים קל או קל מאוד לשוחח עם מדריך מהמועדון/מתנ"ס, ורבע משוחחים בקלות עם עובדת סוציאלית או פסיכולוגית (26% לכל תשובה). בשיעורים נמוכים בלבד נמסר על אדם כלשהו מבית-הספר (16%) או אנשי דת (15%).

16.2 תמונת מצב כללית של צורכי בני הנוער בעיר

במטרה לקבל תמונת מצב כללית על צורכי הנושרים נשאלו משתתפי המחקר על הבעיות שמעסיקות אותם במיוחד, וכן על הפתרונות אותם הם מציעים לשיפור מצבם. לוח 89 מציג את הבעיות שמטרידות במיוחד את בני הנוער של נצרת, מנקודת מבטם של הנושרים. שבעים ושמונה אחוזים מסרו, כי בעיות האלימות, שתיית האלכוהול והסמים מטרידות אותם במיוחד. כשליש (31%) מסרו, כי הבעיות המרכזיות בנצרת מקורן בקיצוניות הדתית,⁴³ וכרבע (22%) מסרו כי הבעיות הכלכליות בנצרת מטרידות אותם (מחסור במקומות עבודה, אבטלת בני נוער ויוקר המחיה). חמישה-עשר אחוזים מהנושרים מסרו כי בעיה מטרידה נוספת הינה מחסור במסגרות בלתי פורמליות לבילוי בשעות הפנאי ופעילויות למענם (מגרשי ספורט, בריכות שחייה, בתי קפה ועוד). בעיות אחרות שנמסרו בשכיחות נמוכה בלבד הן היעדר אוזן קשבת ובעיות ביחסים עם האחרים. מעניין לציין, כי תפיסת הנושרים את בעיותיהם העיקריות של בני הנוער בנצרת דומה מאוד לתפיסת הבעיות של התלמידים בבתי-הספר (ראו ממצאים בפרק 9).

לוח 87: הבעיות שמטרידות במיוחד את בני הנוער בנצרת מנקודת מבטם של הנושרים, לפי מין וגיל נוכחי (באחוזים)*

גילאי 16 ומעלה	גילאי 14-15	בנות	בנים	סה"כ	
37	55	17	75	92	מספר משיבים
85	69	50	83	78	בעיות אלימות, אלכוהול וסמים
33	28	--	38	31	קיצוניות דתית
28	16	25	23	22	בעיות כלכליות
13	16	8	17	15	מחסור במסגרות פנאי בלתי פורמליות ופעילויות לנוער

* האחוזים בלוח אינם מסתכמים ל-100%, מכיוון שניתן היה לענות על יותר מתשובה אחת.

הועלו מספר הצעות לשיפור מצבם של בני הנוער (לוח 90). ההצעה שהוזכרה על-ידי 71% מהנושרים בקבוצה שנבדקה הינה הקמת מסגרות לפעילות פנאי בלתי פורמלית, כגון מרכז ספורט, קניון, ספרייה ציבורית וגינה ציבורית. הצעות נוספות שהועלו כוללות: ביצוע פיוס בין קבוצות דתיות, תקצוב פעילויות לבני נוער והפחתת עלויות ועזרה במציאת מקומות עבודה לבני נוער. בכך, מצטרפות המלצות הנושרים להמלצות המתקבלות מהמחקר על אודות הצורך בפיתוח נוסף של מערכת השירותים לחינוך בלתי פורמלי ופנאי. בנוסף, חלק מהנושרים המליצו להקים גוף לטיפול בצורכי בני הנוער, וכן חיזוק העובדים

⁴³ הסקר נערך ב-1999, זמן קצר לאחר אירועי אלימות ומתח רב ששררו בעיר על רקע מחלוקת על אודות בניית מסגד במרכז העיר.

הסוציאליים, הצעה שעולה בקנה אחד עם ממצאים שהבאנו קודם לכן על הצורך בהרחבת שירותי טיפול קהילתיים לקבוצה זו. ככלל, הממצאים המובאים כאן מראים כי בני הנוער הנושרים מודעים היטב לצורכיהם.

לוח 88: הצעות לשיפור מצב בני הנוער בעיר מנקודת מבטם של הנושרים, לפי מין וגיל נוכחי (באחוזים)*

גילאי 16 ומעלה	גילאי 14-15	בנות	בנים	סה"כ	
37	55	15	75	92	מספר משיבים
65	88	78	73	71	הקמת מסגרות לבילוי בשעות הפנאי
9	12	--	14	11	פיוס בין קבוצות דתיות
					הקמת גוף מטעם העירייה וחיזוק עו"ס לטיפול בבני
12	8	11	8	10	נוער
12	4	--	10	9	תקצוב והפחתה מעלות הפעילויות
7	4	--	7	6	סיוע במציאת מקומות עבודה
2	--	--	2	1	חיזוק תלמידים חלשים ומניעת נשירה

* האחוזים בלוח אינם מסתכמים ל-100%, מכיוון שניתן היה לענות על יותר מתשובה אחת.

חלק ד: מצב השירותים לחינוך בלתי פורמלי

ופעילות פנאי לבני נוער בנצרת

17. רקע

בפרויקט הנוכחי הושם דגש מיוחד על מיפוי השירותים הקיימים לחינוך בלתי פורמלי ופעילות פנאי. שירותים אלו מכונים primary services (שירותים בסיסיים) כדי להבליט את מקומם המרכזי בעולם החברתי והקהילתי המוכר של הילדים (Whalen & Wynn, 1995).

בספרות המקצועית אנו לומדים שתומתם של שירותים אלה יכולה להתבטא בארבע דרכים עיקריות (Halpern, 1992; Heath & McLaughlin, 1994; Quinn, 1995; Whalen & Wynn, 1995):

1. מתן הזדמנויות לקידום התפתחותם האישית והחברתית של בני הנוער. למשל, הזדמנויות ללמוד מיומנויות חדשות כגון אומנות, או לפתח כישורים גופניים כמו פעילות ספורט. חיזוק בני הנוער כפרטים עשוי אף להשפיע על שיפור התפקוד של המשפחה באופן כללי.
2. איתור מוקדם של בעיות ואבחון לפני שהן הופכות חריפות. עצם המגע הקרוב והשוטף של בני הנוער עם אנשי מקצוע מאפשר גילוי של מצבים בעייתיים, ומתן מענה או הפניה לטיפול בעוד מועד.
3. מתן מענה לבעיות מיוחדות של הילדים ובני משפחתם - כדוגמת שיעורי עזר לילדים המתקשים בלימודים, או ייעוץ מקצועי של המדריכים לבני נוער הסובלים מבעיות נפשיות או משפחתיות.
4. קידום שוויוניות בין בני הנוער על-ידי סגירת פערים שנוצרו בין קבוצות שונות בגלל הבדלים ברמת התפקוד בין המערכות החברתיות השונות שנותנות מענים לילדים - כמו המשפחה, בית-הספר, וכו'. מסגרות כאלו, שפתוחות לבני נוער מכל שכבות האוכלוסייה, יכולות לפצות על אי-מתן שירות לאוכלוסיות מסוימות. למשל, ילדים שלומדים בבית-ספר בעייתי יכולים לקבל תגבור לימודי אחר-הצהריים. באורח דומה, שירותים אלה יכולים לסייע לילדים שבאים מבתי שבהם יש בעיות בתפקוד ההורים.

בחלקים הקודמים של הדוח הוצגו ממצאים מסקר התלמידים ומסקר הנושרים על השתתפות בני הנוער במסגרות לחינוך בלתי פורמלי, על העדפותיהם לפיתוח מסגרות נוספות ועל פעילותם בשעות הפנאי באופן כללי. בחלק זה של הדוח יובאו ממצאים ממיפוי השירותים הקיימים בנצרת לחינוך בלתי פורמלי ולפעילות פנאי לאחר שעות הלימודים כתחום מרכזי המהווה בסיס לתכנון כוללני של שירותים לבני נוער בעיר נצרת.⁴⁴

ניתוח משולב של המידע המובא כאן על המסגרות לחינוך בלתי פורמלי ופעילות פנאי, יחד עם המידע משאלוני בני הנוער, התלמידים והנושרים כאחד, מאפשר הפקת תמונה מקיפה ושיטתית של היקף

⁴⁴ לתיאור שיטת המחקר במיפוי השירותים, ראו פרק 2

הצרכים של בני הנוער לעומת השירותים הקיימים, ובעיקר על הפערים בין צרכים ומענים, והנושאים הדורשים תשומת לב ופיתוח.

18. גורם מפעיל, מימון, ומערך כוח אדם

הסקר כלל 76 מסגרות, בהן בתי-ספר (37% מהמסגרות) ותנועות נוער, מועדונים שונים (כמו מועדון הפועלים, מועדון התרבות הצרפתי ועוד), מתנ"סים, י.מ.ק.א., ועוד (ראה נספח ב). מסגרות אלו מספקות מגוון פעילויות לבני הנוער כמו פעילויות ספורט, חוגי העשרה, אומנות, מוזיקה, תיאטרון, ועוד. המסגרות פזורות בכל 9 השכונות שבעיר. ב-35% מהמסגרות השירות מופנה רק לבני נוער הגרים בשכונה בה המסגרת ממוקמת, בעוד ש-65% מהמסגרות מפנות את שירותיהן לכל בני הנוער בעיר.

18.1 הגורם המפעיל

כל המסגרות שנסקרות כאן מעניקות לבני הנוער שירותים של חינוך בלתי פורמלי או שירותים לפעילות פנאי. עם זאת, ניתן להבחין במאפיינים מרכזיים של השירותים, שהם בעלי השלכות משמעותיות לאופי ניהולם ודרכי פעולתם בתחומים שונים. בניתוח המובא כאן סיווגנו את המסגרות על פי הגורם המפעיל את המסגרת. ארבעים וארבע מסגרות מופעלות על-ידי העירייה: 17 מסגרות הן תכניות לחינוך בלתי פורמלי שמופעלות על-ידי אגף החינוך של העירייה בבתי-הספר העירוניים (לאחר שעות הלימודים), 10 מסגרות מופעלות על-ידי אגף הרווחה של העירייה,⁴⁵ ו-17 מסגרות שייכות לרשת המרכזים הקהילתיים שמופעלות, אף היא, על-ידי העירייה.⁴⁶

שלושים ושתיים מסגרות מופעלות על-ידי גורמים אחרים, חלקם גורמים ציבוריים - רשת עמל, אורט, הנוער העובד והלומד ותנועות נוער אחרות; וחלקם גורמים פרטיים - בעיקר בתי-ספר פרטיים.

18.2 מקורות מימון

המרואיינים התבקשו לציין את הגורמים העיקריים המעורבים במימון הפעילות לחינוך בלתי פורמלי ופנאי. מרבית מנהלי המסגרות (84%) ציינו שהרשות המקומית משתתפת במימון השירות באופן מלא או חלקי (לוח 89). שבעה-עשר אחוזים מהמרואיינים ציינו שמתקבל מימון מגורם ממשלתי. ביותר ממחצית מהמסגרות תשלומי המשתתפים מממנים את עלות השירות, לפחות באופן חלקי (ראה לוח 90).

⁴⁵ כולל בעיקר מרכזי "בית חם" ומועדוניות (לרבות 2 מועדוניות המופעלות בשיתוף עם אגף החינוך)
⁴⁶ כולל בעיקר מועדונים שכונתיים ועירוניים, וכן שירותים לחינוך בלתי פורמלי של היחידה לקידום נוער

לוח 89: המסגרות המקבלות מימון מגורמים שונים, לפי גוף מפעיל (באחוזים)

הגורם המממן*	סה"כ	אגף החינוך (עירייה)	אגף הרווחה (עירייה)	מרכזים קהילתיים (עירייה)	ציבורי אחר או פרטיים
מספר המסגרות	76	17	10	17	32
הרשות המקומית	84	100	100	100	**63
גורם ממשלתי	17	0	0	0	**41
ארגון וולונטרי	7	12	10	6	3
אחר - גורמים פרטיים, ועד הורים, אנשי השכונה, קופת-חולים וכו'	38	29	0	29	**60

* ניתן היה לציין יותר מגורם מממן אחד. המידע מבוסס על דיווח המנהלים ודיון עם צוות העירייה המלווה את המחקר.

** P<.001

כצפוי, כל המסגרות המופעלות על-ידי העירייה מקבלות ממנה מימון, אך מעניין לציין שגם שני-שלישים מהמסגרות שאינן מופעלות על-ידי העירייה מקבלות ממנה מימון לפעילות חלק מהמסגרות המופעלות על-ידי ארגונים ציבוריים ופרטיים אחרים מקבלות מימון ישירות מגורמים ממשלתיים (41% מהן), ומרביתן מקבלות מימון ממגוון מקורות אחרים (גורמים פרטיים, ועד הורים, וכו'). כשליש מהתכניות בבתי-הספר ומהמרכזים הקהילתיים זוכות גם למימון מגורמים פרטיים, אך אין הדבר כך לגבי מסגרות הרווחה.

18.3 התשלום הנדרש להשתתפות בפעילות

ביותר ממחצית (55%) המסגרות ישנה עלות כלשהי המשולמת על-ידי המשתתפים בתמורה לשימוש בשירות. ההשתתפות במרבית הפעילויות דורשת תשלום של פחות מ-100 ₪ לחודש. ביותר מ-10% מהמסגרות עלות ההשתתפות בפעילות (לחודש) היא יותר מ-100 ₪, ובמקרים מסוימים התשלום הנדרש להשתתפות אף מגיע לכמה מאות שקלים לחודש.⁴⁷

לוח 90 מציג את עלות התשלום לפעילויות השונות לפי הגוף המפעיל. מממצאים אלו עולה שקיים הבדל בין סוגי המסגרות השונות מבחינת התשלום. לרוב, בפעילויות המתקיימות במסגרות השייכות לעירייה לא נדרש תשלום, או שעלותן נמוכה (עד מאה ₪). במרבית התכניות בבתי-הספר העירוניים לא נדרש תשלום, לעומת במרכזים הקהילתיים, שם נדרש תשלום במרבית המקרים. כמעט כל הפעילויות שעלותן גבוהה מתקיימות במסגרות השייכות לארגונים פרטיים או ציבוריים. פעילויות אלו כוללות לרוב קורסים בתחום המחשבים, טכנולוגיה, לימודי שפות וכו'.

⁴⁷ ייתכן ששכום זה כולל לעתים תשלום בעבור פעילות שנמשכת יותר מחודש

לוח 90: עלות התשלום לפעילויות השונות, לפי גוף מפעיל של המסגרת (באחוזים)**

מספר הפעילויות	סה"כ	אגף החינוך (עירייה)	אגף הרווחה (עירייה)	מרכזים קהילתיים (עירייה)	ציבורי אחר או פרטיים
436	119	41	120	156	
אין תשלום ¹	45	77	51	18	40
תשלום עד מאה ₪ לפעילות	44	19	49	74	39
תשלום בין 101-200 ₪ לפעילות	3	2	0	5	4
תשלום בין 201-300 ₪ לפעילות	1	0	0	2	2
תשלום בין 301-400 ₪ לפעילות	3	0	0	0	7
תשלום מעל 400 ₪ לפעילות	4	3	0	1	8

^{**} P<.01

¹ קטגוריה זו כוללת גם פעילויות ללא תשלום וגם פעילויות שלגביהן לא נמסרה לנו העלות. לא יכולנו להבחין בין שני מקרים אלה, ואחוז הפעילויות הניתנות ללא תשלום כנראה מוטה כלפי מעלה.

19. מערך כוח האדם

כפי שאופייני לארגונים חברתיים, גם בשירותים לחינוך בלתי פורמלי משאבי כוח אדם מהווים את אחד המשאבים המרכזיים של המסגרת, על-פי-רוב המשאב המשמעותי ביותר. אופי פעילות הסגל, וצורת ההתייחסות אנשיו לבני הנוער, קובעים במידה מכרעת את טיב השירות הניתן.

19.1 גודל הסגל

כמה מאפיינים מייחדים את כוח האדם בשירותים לחינוך בלתי פורמלי, לעומת שירותים חברתיים אחרים כמו בתי-ספר ושירותי רווחה. ראשית, ברבים מהם יש מספר מצומצם למדי של אנשי סגל בשכר. לוח 91 מלמד, כי בשליש מהמסגרות שנסקרו ישנם עד 2 אנשי סגל בשכר בלבד. רק ב-13% מהמסגרות מועסקים 7 עובדים ומעלה.

ב-16% מהמסגרות אין אף עובד בשכר. נתון זה מצביע על היבט נוסף של כוח אדם שמאפיין לעתים שירותים לחינוך בלתי פורמלי בניגוד לארגונים אחרים - והוא ההישענות על מתנדבים בהפעלת השירות. מהסקר למדנו כי בשליש מהמסגרות פועלים מתנדבים על בסיס קבוע. אולם, העובדים המתנדבים אינם רבים והם אינם מספיקים כדי להעלות באופן משמעותי את מספר העובדים במסגרת: במחצית המסגרות שיש בהן מתנדבים, פועלים רק מתנדב אחד או שניים, ובשאר פועלים 3 עד 6 מתנדבים. בסך-הכל פועלים בכלל המסגרות 88 מתנדבים קבועים, אשר עובדים ב-26 מסגרות.

בסוגים השונים של המסגרות ישנם דפוסים שונים של גודל מצבת כוח האדם והרכבו. המרכזים הקהילתיים נוטים להפעיל כוח אדם רב הרבה יותר משאר המסגרות: המרכזים הקהילתיים מפעילים בממוצע כ-7 עובדים (בשכר ולא בשכר), לעומת כ-4 עובדים בממוצע במסגרות מהסוגים האחרים. במסגרות המופעלות על-ידי העירייה (התכניות בבתי-הספר העירוניים, מסגרות הרווחה והמרכזים הקהילתיים), יש יותר הסתמכות על עובדים בשכר מאשר במסגרות המופעלות על-ידי ארגונים פרטיים וציבוריים אחרים, שם קיים שימוש נרחב יותר בכוח אדם התנדבותי. למשל, ביותר משליש מהמסגרות

שמופעלות על-ידי גורמים ציבוריים או פרטיים לא עירוניים אין אף עובד בשכר, ועוד רבע מהמסגרות הללו פועלות עם עובד אחד בשכר בלבד. לעומת זאת, ב-59% מהמסגרות הללו פועלים מתנדבים (לעתים קרובות 3 מתנדבים ויותר) - לעומת שימוש במתנדבים רק בכ-20% מהתכניות בבתי-הספר העירוניים והמרכזים הקהילתיים, ורק ב-10% ממסגרות הרווחה.

לוח 91: מספר העובדים בשכר והמתנדבים במסגרת, לפי גוף מפעיל (באחוזים)

מספר העובדים	סה"כ	אגף החינוך (עירייה)	אגף הרווחה (עירייה)	מרכזים קהילתיים (עירייה)	ציבורי אחר או פרטיים
מספר מסגרות	76	17	10	17	32
סך-הכל עובדים בשכר ומתנדבים*					
עובד אחד	18	25	20	11	17
שני עובדים	8	6	0	6	13
3-4 עובדים	18	19	30	0	23
5-6 עובדים	34	38	50	24	33
מעל 7 עובדים	22	13	0	59	13
(ממוצע)	(4.7)	(3.8)	(3.6)	(7.1)	(4.2)
עובדים בשכר**					
אין אף עובד בשכר	16	6	0	0	34
עובד אחד בשכר	21	24	20	12	25
שני עובדים	13	12	10	6	19
3-6 עובדים	37	53	70	35	19
מעל 7 עובדים	13	6	0	47	3
(ממוצע)	(3.5)	(3.6)	(3.5)	(6.5)	(1.8)
מתנדבים**					
אין מתנדבים	65	82	90	77	41
מתנדב אחד	8	18	10	6	3
שני מתנדבים	8	0	0	11	13
3-6 מתנדבים	20	0	0	6	43
(ממוצע)	(1.2)	(0.2)	(0.1)	(0.6)	(2.4)

P<.05 *

P<.01 **

חשוב לציין, כי הן העובדים בשכר והן המתנדבים פועלים בדרך כלל בהיקף מצומצם למדי. רק לגבי 35% מהעובדים בשכר דווח כי הם מועסקים לפי משרה.⁴⁸ מבין העובדים שמועסקים במשרה, רק 45% (כלומר 16% מכלל העובדים) מועסקים במשרה מלאה. ארבעים אחוזים מהעובדים מועסקים בחצי משרה, 9% מועסקים בשליש משרה ו-6% מועסקים בפחות משליש משרה. לגבי המתנדבים, בדרך כלל מדובר על פרקי זמן מוגבלים מאוד. עם זאת, עולה ש-80% מהמתנדבים עושים זאת פעם בשבוע או יותר.

⁴⁸ ייתכן שעובדים בשכר נוספים מועסקים לפי משרה, אך חסר מידע ביחס להיקף המשרה

19.2 מאפייני העובדים בשכר

מנהלי המסגרות נשאלו לגבי מספר מאפיינים של העובדים בשכר במסגרות השונות (ראו לוח 92).

תפקיד מקצועי: רוב העובדים הם מדריכים (50%) או מאמני ספורט (21%).

מין: החלוקה בין המינים כמעט שווה, כך שבמסגרות אלו מועסקים 46% נשים ו-54% גברים.

גיל: העובדים בשכר במסגרות צעירים יחסית. יותר מרבע (26%) מהעובדים בשכר במסגרות השונות הם גילאי 21-25, ו-38% גילאי 26-35. שאר העובדים (29%) מעל גיל 35.

רמות השכלה של העובדים בשכר גבוהות יחסית. הרוב המכריע (88%) הם בעלי השכלה על-תיכונית. רק מעטים (7%) בעלי השכלה יסודית בלבד.

תחומי לימוד: מהלוח עולה כי, במקרים רבים רכשו העובדים השכלה הרלוונטית לתפקידים אותם הם מבצעים בשירות. השכלתם של 29% מהעובדים היא בתחום הספורט, 15% בתחום החינוך, ו-6% למדו עבודה סוציאלית; השאר למדו במגוון רחב של תחומים.

לוח 92: מאפיינים של העובדים בשכר (באחוזים)*

סך-הכל באחוזים	
	תפקיד מקצועי
50	מדריכים
21	מאמני ספורט
17	רכזי פעילות
11	אב/אם בית
3	עובד סוציאלי
6	בעלי מקצועות נוספים (שומר, צבע וכו')
	מספר שנות לימוד**
7	עד 9 שנות לימוד
5	השכלה תיכונית
72	12-15 שנות לימוד
16	16 שנות לימוד ומעלה
	תחום לימוד***
29	ספורט - חינוך גופני
15	חינוך
6	עבודה סוציאלית
10	מדעי הרוח
7	מדעי החברה
10	שפה
18	תחומים אחרים (מוזיקה, תיאטרון וכו')

* המידע מתייחס ל-263 עובדים

** חסר מידע על 14% מבין העובדים

*** חסר מידע על 29% מבין העובדים

בעניין הוותק של העובדים בשכר, אנו רואים שרבים מהם בעלי ותק רב. מחצית מהעובדים הם בעלי ותק של שש שנים ומעלה, וכרבע מהעובדים (23%) עוסקים בתחום 11-21 שנים. קיים דמיון בין העובדים למנהלים מבחינת מספר שנות הוותק שלהם.

לוח 93: שנות ותק בתחום של העובדים והמנהלים (באחוזים)*

שנות ותק בתחום	עובדים	מנהלים
סך-הכל במספרים	203	76
סך-הכל באחוזים	100	100
עד שנה	2	9
1-5 שנים	48	49
6-10 שנים	27	16
11-21 שנים	23	26

* הוזכרו 263 עובדים, אך חסר מידע ביחס לשנות ותק של 23% מתוכם

19.3 מאפייני המתנדבים

כפי שראינו, כוח האדם המספק שירותים לחינוך בלתי פורמלי כולל גם מתנדבים בשליש מהמסגרות. פיזור הגילים של המתנדבים גדול יותר משל העובדים: 23% מהמתנדבים הם בני 15-18 שנים, קבוצת גיל שאינה מיוצגת כלל בקרב העובדים בשכר. יש לציין, שחלק ממתנדבים אלו הם תלמידי בית-ספר תיכון שחייבים להתנדב כחלק מהפעילות החברתית בלימודים. יותר משליש מהמתנדבים (36%) הם בני 35 שנים ומעלה, ושאר המתנדבים הם בני 19-34 שנים. מעניין לציין, שרובם הגדול (80%) של המתנדבים הם גברים.

כמו העובדים בשכר, גם בקרב המתנדבים התפקיד השכיח ביותר הוא עבודה כמדריכים (50%).⁴⁹

לוח 94: תפקיד מקצועי וותק של המתנדבים (באחוזים)

סך-הכל באחוזים	תפקיד מקצועי של המתנדב*
50	מדריך
19	רכז פעילות
8	מנהל
7	סדרן
16	תפקידים אחרים (מזכיר/פקיד וכו')
	ותק במסגרת**
26	חודש עד 6 חודשים
30	7-12 חודשים
20	19-24 חודשים
24	25 חודשים ויותר

* הנתונים מתייחסים ל-88 מתנדבים, כאשר חסר מידע על 30% מהם.

** הנתונים מתייחסים ל-88 מתנדבים, כאשר לגבי 39% מהמתנדבים חסר מידע על משך זמן שבו הם עובדים כמתנדבים.

⁴⁹ בחמש מסגרות ציין המנהל כי הוא עצמו מתנדב

באופן כללי, השכלת המתנדבים כקבוצה נמוכה מזו של העובדים בשכר, בין היתר משום שרבע מהם מתחת לגיל 18. ההשכלה של יותר ממחצית המתנדבים (54%) היא עד 12 שנות לימוד, השכלתם של 32% מהמתנדבים היא בין 12-15 שנות לימוד ו-14% מהמתנדבים הם בעלי השכלה בין 16-18 שנות לימוד (חסר מידע לגבי השכלתם של 16% מהמתנדבים). המתנדבים למדו בתחומים מגוונים בהם מחשבים וטכנולוגיה, שפות, אומנות ותיאטרון, כלכלה, משפטים. בכך הם דומים לרבים מהעובדים בשכר. בניגוד אליהם, המתנדבים לא למדו בתחומי לימוד המעניקים הכשרה מקצועית מעשית בחינוך או עבודה סוציאלית.

בדרך כלל המתנדבים הם בעלי ותק מועט מזה של העובדים בשכר והמנהלים של המסגרות. לוח 94 מציג את משך הזמן שבו עוסק המתנדב בהתנדבות הנוכחית. מעל מחצית המתנדבים נמצאים עד שנה במסגרות שנחקרו. רבים (26%) מתנדבים פחות מחצי שנה.

19.4 בעיות הקשורות בכוח אדם

המנהלים נשאלו אם במסגרת שאותה הם מנהלים קיימות בעיות מיוחדות הקשורות בנושא כוח אדם. עולה שהבעיה הנפוצה ביותר שהמנהלים מדווחים עליה (29% מהמנהלים) היא מחסור בתקני כוח אדם (לוח 95). בנוסף, חלק מהמנהלים הצביעו על קשיים באיוש וחוסר התאמה של כוח האדם הקיים לדרישות התפקיד.

לוח 95: בעיות הקשורות בנושא כוח אדם (באחוזים)*

בעיות הקשורות בכוח אדם	אחוז מתוך כל המנהלים (N=76)	אחוז מתוך המנהלים שענו על השאלה (N=38)
מחסור בתקנים	29	58
קשיים כספיים	17	34
קושי באיוש	9	18
כוח אדם לא מתאים	8	16

* 50% מהמנהלים לא ציינו בעיות הקשורות בנושא כוח אדם. למנהל הייתה אפשרות להצביע על יותר מבעיה אחת.

20. מאפייני המבנים והגישה הפיזית

מרביתם של מבני המסגרות בעיר הם עצמאיים (68%). שאר המבנים משותפים למסגרות פעילות אחרות כגון בתי-ספר, גנים או שירותים אחרים. כמחצית ממבני המסגרות הם בבעלות ציבורית, על-פי-רוב - העירייה.

רק כמחצית ממנהלי המסגרות הביעו שביעות רצון במידה רבה ממצב התחזוקה (53%), מניקיון המבנים (57%), מטיפוח החצר (57%), מהשמירה על המבנה (46%) ומהספקת ציוד ומשחקים (42%). כ-73% ממנהלי המסגרות דיווחו כי חסר להם ציוד או מכשירים לפעילויות שצריכות להתקיים. הציוד החסר הוא מתקני ספורט, כגון חדר כושר; מחשבים; כלי נגינה וזמר; מכשירי חשמל, כגון טלוויזיה, רמקולים,

מדפסת, טלפון/פקס; מערכת מוזיקה; מערכות חימום וקירור. כשליש ממנהלי המסגרות סבורים כי חסר גם שטח מספיק לפעילות. בעיקר חסרים חצר או מגרש למשחק מחוץ למבנה. אך בחלק מהמסגרות דיווחו כי חסרים חדרים או אולמות לצורך קיום הפעילויות.

כמחצית המסגרות ממוקמות במרכז השכונה ומסגרות רבות נוספות ממוקמות במרכז העיר. במרבית המסגרות סבורים שהגישה אל המסגרת נוחה הן להולכי רגל (74%) והן לנוסעים ברכב (71%). לעומת זאת, מספר מנהלי מסגרות מדווחים על בעיות שונות: בעיות של תאורה, בעיות ביטחון, היעדר מעברי חצייה והיעדר תחבורה ציבורית המגיעה אל המקום.

21. מטרות הפעילות לחינוך בלתי פורמלי

בכל ניתוח של ארגון או מערך שירותים יש חשיבות רבה מאוד להבנת מטרות הארגון או השירות, שהרי הם אשר קובעים את היעדים שאליהם שואפים להגיע, ואת האמצעים הנדרשים לשם כך. זיהוי מטרותיהן של המסגרות משמעותי במיוחד במקרה שלנו, כי המונח "שירותים לחינוך בלתי פורמלי ולפעילות פנאי" עשוי להתייחס למגוון רחב מאוד של סוגי שירותים.

בסקר הנוכחי בחנו את מטרות הפעילות לחינוך בלתי פורמלי כפי שמנהלי המסגרות תופסים אותן (ראה סיכום תשובותיהם לשאלה פתוחה בלוח 96). מהלוח ניתן לראות שאמנם קיים מגוון של מטרות לפעילות. שלוש המטרות המוזכרות ביותר הן חינוך תרבותי, בילוי וספורט ופעילות חברתית. חשוב לשים לב, כי כל אלה מתייחסות למתן מענים לצרכים התפתחותיים רגילים של בני נוער.

חלק מהמסגרות שואפות גם להקנות ידע ומיומנויות לבני הנוער (37%), או להציע תמיכה, טיפול ומניעה (29%). המטרה של תמיכה, טיפול ומניעה, מעלה היבט של מתן סיוע לבני נוער עם בעיות או צרכים מיוחדים, ואולם מטרה זו אינה זוכה לדגש רב בין כלל השירותים לחינוך בלתי פורמלי.

לוח 96: מטרות הפעילויות של המסגרות, לפי גוף מפעיל¹ (באחוזים)

המטרה	סה"כ	אגף החינוך (עירייה)	אגף הרווחה (עירייה)	מרכזים קהילתיים (עירייה)	ציבורי אחר או פרטי
מספר המסגרות	76	17	10	17	32
חינוך תרבותי	46	41	60	41	37
בילוי וספורט	45	59	20	48	44
פעילות חברתית	59	59	70	71	50
הקניית ידע ומיומנויות	37	29	30	47	38
תמיכה, טיפול ומניעה	29	35	60	12	25

¹ האחוזים מציגים את אחוז המנהלים שדיווחו כי מטרה זו מאפיינת את העבודה במסגרת

מהלוח ניתן לראות כי לסוגי המסגרות השונות יש נטייה לקחת על עצמן מטרות שונות. במרבית המסגרות של אגף החינוך בעירייה מודגשות מטרות של בילוי וספורט ושל פעילות חברתית, וברבות מהן

גם חינוך תרבותי. הנושא של הקניית ידע ומיומנויות זוכה להתייחסות מועטה יותר, כנראה, מכיוון שמענים שקשורים ללימודים ניתנים בבתי-הספר במסגרת הלימודים הפורמליים.

הייחוד של מסגרות מחלקת הרווחה הוא, שרוב המנהלים ציינו שמטרת פעילותם היא מתן תמיכה, טיפול או מניעה. דגש זה בפעילות שירותי רווחה אינו מפתיע. נמצא, אולי, היבט מפתיע בממצא ש-40% מהמנהלים לא ציינו זאת כמטרה. כמו תכניות של בתי-הספר העירוניים, גם מסגרות אלו שמות דגש על פעילות חברתית וחינוך תרבותי, ורק מעטות מציעות פעילות שמטרתה בילוי וספורט.

פרופיל המטרות של המרכזים הקהילתיים והמסגרות של גורמים ציבוריים ופרטיים מחוץ לעירייה, דומה במידה רבה. כמעט כל המטרות שהועלו מוזכרות על-ידי כמחצית המנהלים, עם דגש רב במיוחד על מטרות חברתיות. במסגרות אלו יש יותר נטייה לעסוק בהקניית ידע ומיומנויות מאשר במסגרות מהסוגים האחרים. מטרות של תמיכה, טיפול ומניעה זוכות להתייחסות מועטה, במיוחד בקרב מנהלי המרכזים הקהילתיים. מהממצאים עולה, שמטרות אלו אינן נתפסות כמרכזיות לחינוך בלתי פורמלי במסגרות הרגילות המעניקות שירותים אלה לבני נוער, וזכות להתייחסות רק במסגרות המיוחדות של מחלקת הרווחה.

22. בני הנוער המשתתפים בפעילויות

22.1 אוכלוסיית היעד

הגדרת אוכלוסיית היעד של ארגון, בדומה למטרות שמוגדרות על-ידיו, מלמדת על גישת השירות ומדיניותו. על-פי-רוב, הגדרת אוכלוסיית היעד תקבע במידה רבה את מאפייני המשתתפים בפועל. מנהלי מרבית המסגרות הגדירו את אוכלוסיית היעד של פעילות המסגרת בצורה מאוד רחבה: לרוב, כלל אוכלוסיית בני הנוער בנצרת. הדבר עולה בקנה אחד עם פריסת המטרות הרחבה שהובאו על-ידם, ועם הממצא שראינו קודם, שהצביע על התמקדות החינוך הבלתי פורמלי בצרכים התפתחותיים כלליים, ששותפים לכלל בני הנוער.

נושרים, ילדים בסיכון, וילדים ממעמד חברתי-כלכלי נמוך, הוגדרו כאוכלוסיית היעד על-ידי מעטים ממנהלי המסגרות, והדבר מחזק ממצא שהבאנו קודם, לפיו רק מעטות מהמסגרות (בעיקר מסגרות של הרווחה), רואות בשירותם כלי למתן שירותי תמיכה וטיפול. הגדרת קבוצות מיוחדות אלו כאוכלוסיית היעד של השירות, נעשתה בעיקר במסגרות של מחלקת הרווחה ובמרכזים הקהילתיים, ולא הוזכרה אף לא פעם אחת על-ידי מנהל מסגרת ציבורית (לא-עירייה) או פרטית. ואולם מידע מסקר הנושרים שהבאנו מלמד כי רבים מהנושרים שרואינו (כשליש) מבקרים במסגרות אלו בפועל, וזאת, כאמור על אף שהשירותים אינם מכוונים אליהם באופן מיוחד.

22.2 משיכת המשתתפים

מאפיין חשוב של השירותים לחינוך בלתי פורמלי, הנמנים עם אותם "שירותים בסיסיים" שמסלמים שירותים פורמליים אחרים, טמון בכך שהפנייה לשירות וההשתתפות בפעילות הן על בסיס וולונטרי. על כן, כדי להגשים את מטרותיהן, ולתת שירות לאוכלוסיית היעד, מוטל על המסגרות לפעול כדי למשוך משתתפים פוטנציאליים. ידוע, כי פעמים רבות מסגרות לחינוך בלתי פורמלי אינן ממצות את מלוא יכולתן לתת שירות לאוכלוסייה הזקוקה להן. דרך אחת להגביר יעילות של שירות היא בפעילות אפקטיבית למשיכת בני נוער מאוכלוסיית היעד.

מנהלי המסגרות נשאלו באיזו מידה הם נוקטים בשיטות שונות, על מנת למשוך משתתפים. על פי הממצאים המוצגים בלוח 97, אנו רואים שעיקר המאמצים של השירותים מושקעים בפנייה להורים במטרה ליידע ולגייס בני נוער לשירותים: 66% מהמנהלים דיווחו שהם עושים זאת לעתים קרובות. חמישים וחמישה אחוזים מהמנהלים דיווחו שהם פונים לאנשי מקצוע (למשל, צוותי בתי-ספר, צוותי מסגרות אחרות כמו מתנ"סים, עובדים טיפוליים של משרד הרווחה או משרד החינוך). המסגרות נוטות פחות להשקיע מאמצים בפעילויות מסוגים אחרים, כמו קיום פעילויות מיוחדות לבני נוער, מפגשים עם בני הנוער בשכונה ובבתי-ספר, פרסום מודעות, פרסום בעיתונות ובתקשורת המקומית.

לוח 97: הפעילויות שננקטות על-ידי המסגרות (N=76) על מנת למשוך משתתפים (באחוזים)

סוג הפעילות הננקטת	לעתים קרובות	לעתים רחוקות	אף פעם
פניות להורים	66	27	7
פניות לאנשי מקצוע	55	33	12
קיום פעילויות מיוחדות לבני הנוער			
ארגון ימי כיף	39	47	14
מחנות/טיולים	33	55	12
מפגשים עם בני נוער בשכונה	25	21	55
פעילויות בבתי-הספר			
ביקורים בבית-הספר	27	40	33
ארגון פעילות בבתי-ספר	10	37	53
פרסום מודעות			
פרסום מודעות וחלוקת פלירים	34	34	32
פרסום בעיתונות ובתקשורת מקומית	24	39	37

ישנם הבדלים בין המסגרות המופעלות על-ידי הגופים השונים בפעולות הננקטות על ידן למשיכת בני נוער בתדירות גבוהה. כל המסגרות השייכות לאגף הרווחה נוהגות לפנות להורים ולאנשי המקצוע, וכך נוהגות לפעול גם מרבית התכניות בבתי-הספר העירוניים והמרכזים הקהילתיים. המרכזים הקהילתיים מאופיינים בפעילות הרבה ביותר לגיוס משתתפים. בנוסף לפניות להורים ולאנשי מקצוע, מרביתם מקיימים גם מפגשים עם בני נוער, ארגון פעילות מיוחדת למשיכת בני הנוער, ושימוש בפרסום. לעומתם, המסגרות הציבוריות והפרטיות האחרות מאופיינות בפעילות המועטה ביותר לשם משיכת בני נוער

אליהן: רק מיעוט מהמסגרות עוסקות בכל אחד מסוגי הפעולות השונים, והיקף פעילות זו נמוך בהרבה מזו של סוגי המסגרות האחרות (לוח 98).

לוח 98: הפעולות הננקטות למשיכת בני הנוער, לפי גוף מפעיל (באחוזים)¹

הפעילות	סה"כ	אגף החינוך (עירייה)	אגף הרווחה (עירייה)	מרכזים קהילתיים (עירייה)	ציבורי אחר או פרטיים
מספר המסגרות	76	17	10	17	32
פניות להורים	66	81	100	77	* 42
פניות לאנשי מקצוע	55	56	100	71	** 30
פעילויות מיוחדות למשיכת בני נוער	42	35	40	59	38
מפגשים עם בני נוער בשכונה	25	13	0	53	* 23
ארגון פעילות בבתי-ספר	29	6	60	65	** 13
פרסום מודעות	34	25	0	71	** 31

¹ מוצג אחוז המסגרות שפעילות זו ננקטת בהן לעתים קרובות.

* P < .05

** P < .01

22.3 קריטריונים לקבלת שירות במסגרת

על מנת להבטיח ששירות שניתן יגיע לאוכלוסיית היעד שנקבעה, מקובל שהמסגרות קובעות גם קריטריונים לקבלה לשירות ולהשתתפות בפעילות. אולם, מרבית המסגרות ציינו שהן משרתות אוכלוסיית יעד המוגדרת באופן נרחב ככלל הילדים ובני הנוער בשכונה או בעיר, ולכן אין לצפות כי המסגרות יפעילו קריטריונים רבים או מחמירים. בתשובה לשאלתנו 73% מהמנהלים ציינו שישנם קריטריונים כלשהם לקבלת השירותים הניתנים במסגרת, אך רבים מהקריטריונים שהוזכרו היו כלליים למדי, כמו גיל הילד או היותו תלמיד בית-ספר. הקריטריונים הספציפיים שדווחו בשכיחות גבוהה יחסית על-ידי המנהלים: מגורים של הילד בשכונה שהמסגרת פועלת בתוכה, היותו של הילד בעל רקע כלכלי-חברתי נמוך, או במצב משפחתי קשה, ילדים עם קשיי למידה או ילדים בעייתיים, ילדים עם ידע קודם או כושר גופני וכו'.

מנהלי כמעט כל המסגרות הציבוריות (לא עירוניות), והמסגרות הפרטיות, דיווחו על הקריטריון של הסכמה לכללי המקום. קריטריון זה הוזכר גם על-ידי חלק ממנהלי המרכזים הקהילתיים והתכניות בבתי-הספר העירוניים, אבל לא על-ידי אף אחת ממסגרות הרווחה. ידע קודם או כושר, כתנאי להשתתפות בפעילות, הוזכר בעיקר על-ידי מנהלי המרכזים הקהילתיים. הבדל משמעותי נוסף בין סוגי המסגרות הוא בהתייחסותן לקריטריונים של צרכים מיוחדים של הילדים (בעיקר קשיים בלימודים או נשירה) ורקע משפחתי. קריטריונים מעין אלה הוזכרו על-ידי חלק ממנהלי התכניות בבתי-הספר העירוניים, על-ידי מנהלי רוב המסגרות של הרווחה, ועל-ידי יותר ממחצית ממנהלי המרכזים הקהילתיים, אולם, אף אחד ממנהלי המסגרות הציבוריות והפרטיות לא הזכיר קריטריון כלשהו מסוג זה.

22.4 מאפייני המשתתפים בפעילויות

במרבית הפעילויות (78%) משתתפים גם בנים וגם בנות. ב-16% מהפעילויות משתתפים רק בנים וב-6% מהפעילויות משתתפות בנות בלבד.

בני נוער עם בעיות מיוחדות המגיעים לפעילות: כפי שראינו, מרבית המסגרות שואפות לשרת את כלל ילדי השכונה או העיר, וחלקן אף מכוונות לילדים ובני נוער בסיכון ובמצוקה. ממצאי הסקר מגלים (לוח 99) כי במרבית המסגרות (63%) יש בקרב המשתתפים גם בני נוער שיש להם בעיות בתחומים שונים: בלימודים, בתחום החברתי או בתחום הבריאות. במיוחד נפוצה נוכחות בני נוער עם בעיות לימודיות: 60% מהמנהלים ציינו שמגיעים למסגרת בני נוער המתקשים בלימודים. על אף החשד שאוכלוסיית הנושאים מנותקת מכל השירותים, הנתונים שלנו מלמדים שלפחות חלק מהם כן משתמשים בשירותים אלה: מנהלי רבע מהמסגרות דיווחו שבמסגרתם מבקרים בני נוער שמנותקים מכל מסגרת לימודית או תעסוקתית אחרת. ממצא זה אושש בסקר הנושאים, במסגרתו דיווחו כשליש מהנושאים כי הם מבקרים במסגרת לחינוך בלתי פורמלי או בפעילות פנאי. רבים מהמנהלים מודעים לכך שמבקרים אצלם בני נוער ממשפחות הסובלות מבעיות קשות. למשל, 45% מהמנהלים ציינו שבין בני הנוער, יש נערים ונערות עם בעיות של אלימות במשפחה (לוח 100).

לוח 99: בני נוער עם בעיות מיוחדות שמשתתפים במסגרות (N=76) (באחוזים)*

ישנם בני נוער עם בעיה זו	יש לפחות בעיה אחת
63	בעיות לימודיות
60	מנותקים (לא עובדים ולא לומדים)
25	בעיות חברתיות
45	אלימות במשפחה
45	עבריינות
3	התמכרויות
1	בעיות בריאות
22	מגבלות פיזיות
16	פיגור שכלי
6	מחלה נפשית
3	

* נתונים אלו מתייחסים לאחוז המנהלים שדיווחו שלפחות לחלק מבני הנוער המשתתפים במסגרתם יש אחת מהבעיות המיוחדות המוצגות בלוח 100 (הקטגוריות לתשובות היו מ-1=בכלל לא ועד 4=כל בני הנוער)

יש לזכור, כי הממצאים אינם מלמדים על אחוז המשתתפים בעלי הבעיות השונות, אלא על אחוז המסגרות שבהן מבקרים בני נוער בעלי אותה בעיה. לוח 100 מציג את אחוז המסגרות מהסוגים השונים אשר מגיעים אליהן בני נוער עם בעיות שונות. ניתן לציין מספר דברים בולטים:

- יש פיזור רב של בני הנוער המתמודדים עם בעיות לימודיות ומשפחתיות בין המסגרות השונות: רק בכשליש מהמסגרות לא דיווחו המנהלים כי מבקרים בני נוער עם בעיות.
- על אף שניתן להניח כי רובן הגדול של המסגרות אינן מיועדות למתן טיפול ייחודי ואינן אוספות מידע באופן שיטתי, לומדים המנהלים להכיר את המשתתפים (או מועבר אליהם מידע מהצוות) והם מודעים להיותם נתונים לבעיות שונות.

- ♦ גם אם המסגרות לא הגדירו את אוכלוסיית היעד כ"ילדים בסיכון" או כ"נוער במצוקה", בפועל יש ילדים עם בעיות שונות בקרב בני הנוער המגיעים לשירות. מכאן, שהתייחסות כוללת לצורכי כלל המשתתפים, מחייבת לקיחה בחשבון של אוכלוסייה זו.

לוח 100: המסגרות שבהן משתתפים בני נוער עם בעיות מיוחדות, לפי גוף מפעיל (באחוזים)

מספר מסגרות	סה"כ	אגף החינוך (עירייה)	אגף הרווחה (עירייה)	מרכזים קהילתיים (עירייה)	ציבורי אחר או פרטיים
76	17	10	17	32	
בעיות לימודים ¹	60	59	100	65	*47
בעיות חברתיות ²	45	41	100	50	*28
בעיות בריאות ³	22	35	50	6	*17
יש לפחות בעיה אחת	63	65	90	65	53

* P<0.5

- 1 יש לפחות בעיה לימודית אחת
- 2 יש לפחות בעיה חברתית אחת
- 3 יש לפחות בעיה בריאותית אחת

ב-60% מהמסגרות מבקרים ילדים עם בעיות לימודיות. אולם, קיים שוני בין המסגרות של הרווחה לבין שאר המסגרות בנושא זה: כל המסגרות של אגף הרווחה קולטות ילדים עם בעיות בתחום הלימודים ובתחום החברתי, ובמחציתן מבקרים גם ילדים עם בעיות בריאותיות. נראה, שאוכלוסיית הילדים המקבלים שירות באגף הרווחה מאופיינת בצרכים אישיים וחברתיים רבים יותר, מאשר האוכלוסייה המקבלת שירות במסגרות האחרות.

מתוך המנהלים שציינו שבמסגרתם משתתפים בני נוער עם בעיות, 55% ציינו שהשירות מעניק טיפול מיוחד לבני נוער אלה ו-45% ציינו שהם מפנים לעתים בני נוער אלה לגורם מטפל אחר. לרוב, מפנים למועדון המשפחה (כמחצית מהמנהלים שמפנים).

רוב מנהלי המסגרות (58%) ציינו, שלדעתם, יש בני נוער שזקוקים לשירות אך אינם משתמשים בו מכיוון שהם אינם פונים אליו. הסיבות העיקריות שהוצגו על-ידי המנהלים לכך שבני הנוער נמנעים להשתמש בשירות הן חוסר עניין בפעילויות והיעדר מוטיבציה, מועדי פעילות לא מתאימים וקושי להתפנות, חוסר אימון בממסד, וקושי לשלם. ואכן, מסקר התלמידים למדנו כי רק 48% מהתלמידים משתתפים בפעילות מאורגנת כלשהי, וזאת בזמן שמרביתם (כ-60%) היו מעוניינים להשתתף בעוד פעילויות אילו הדבר היה מתאפשר להם.

בנוסף, מנהלי כשליש מהמסגרות (36%) ציינו שישנם בני נוער שזקוקים לשירות אך אינם מתקבלים אליו מסיבות שונות, כאשר הסיבה העיקרית שהוצגה על-ידי המנהלים לכך היא בעיות התנהגות של הילדים. סיבות נוספות כוללות מספר מקומות מוגבל ואי-יכולת לשלם על הפעילות.

יש לשים לב, כי הדרישה לתשלום הוזכרה על-ידי המנהלים הן כגורם שמרתיע ילדים לפנות לשירות (כי הם חושבים שלא יוכלו לעמוד בתשלום), והן כבסיס להחלטת השירות שלא לקבל ילד לפעילות. בשני

המקרים עלות הפעילות מהווה מחסום נגישות לשירות. זאת, על אף שברוב המקרים העלות לפעילות אינה עולה על 100 ₪ לחודש (ראה סעיף 18.3). אפשר להניח שבעיות אלו מתעוררות דווקא לגבי אותם הילדים הבאים ממשפחות מרובות ילדים או מעוטות יכולת, שבשבילן אף תשלום בגובה זה מהווה קושי. על אף שרבים מהמנהלים מציינים כי הנגישות לשירות היא בעייתית, ראינו בתחילת הפרק כי הפעולות למשיכת בני נוער ברוב המסגרות מתמקדות בפעולות מסוימות בלבד ואינן מתפרסות על מגוון של פעולות אפשריות, שיוכלו להעלות את המוטיבציה לבוא לשירות בקרב נערים ונערות שאינם מעוניינים בשירות.

23. הפעילויות המתקיימות במסגרות השונות

כדי להבין את מהות השירות הניתן על-ידי המסגרות לחינוך בלתי פורמלי ולפעילות פנאי, ביקשנו מהמנהלים למנות את סוגי הפעילויות השונות המוצעות לבני הנוער. לאחר מכן, חילקנו את הפעילויות השונות שהוזכרו למספר סוגים עיקריים. למדנו, שסוגי הפעילות שמתקיימים באחוז הגבוה ביותר של המסגרות הם חוגי העשרה והקניית מיומנויות. חוגים אלו ניתנים לבני הנוער כסיוע לימודי, ופועלים כתגבורת ללימודים העיוניים הפורמליים. חוגי ההעשרה מתקיימים בשני-שלישים מהמסגרות שנסקרו. הדבר מלמד על הקשר החזק שקיים בנצרת בין מערכת החינוך הפורמלית, המכוונת להישגים לימודיים, לבין מערכת החינוך הבלתי פורמלית, התורמת אף היא ליעד זה באופן משמעותי. פעילויות נוספות שקיימות בשיעור גבוה של המסגרות הן חוגי ספורט, המתקיימים במחצית המסגרות, וחוגי אומנות מוזיקה ותיאטרון, המתקיימים אף הם במחצית מהמסגרות. שאר הפעילויות קיימות בשכיחות נמוכה יותר במסגרות השונות. פעילות במסגרת תנועות נוער (צופים) ותכניות מנהיגות של משרד החינוך (מד"צים ומש"צים) מתקיימות ברבע מהמסגרות; וחוגים של תקשורת ומחשבים, מתקיימים ב-20% מהמסגרות. ב-28% מהמסגרות מתקיימות פעילויות חד-פעמיות מסוגים שונים (למשל, טיולים או מסיבות). סוגי פעילות שמתקיימים במעט מאוד מסגרות בעיר הם חוגים לעזרה ראשונה, מועדוניות (מסגרות טיפוליות לילדים עם בעיות משפחתיות מיוחדות) והכשרה מקצועית.

לוח 101: המסגרות בהן מתקיימות הפעילויות השונות, לפי גוף מפעיל (באחוזים)

מספר מסגרות	סה"כ	אגף החינוך (עירייה)	אגף הרווחה (עירייה)	מרכזים קהילתיים (עירייה)	ציבורי אחר או פרטיים
	76	17	10	17	32
סוגי הפעילויות:					
חוגי העשרה והקניית מיומנויות	68	94	40	71	63
חוגי ספורט	51	59	60	71	34
חוגי אומנות, מוזיקה ותיאטרון	49	35	70	65	41
חוגי תקשורת ומחשבים	20	18	60	18	9
חוגי עזרה ראשונה	7	6	0	18	3
תנועות נוער ותכניות מנהיגות	26	29	30	24	25
מועדוניות	11	24	40	0	0
הכשרה מקצועית	1	0	0	6	0
פעילות חד-פעמית	28	41	20	0	38
מספר הפעילויות	436	119	41	120	156

יש הבדלים בסוגי הפעילויות המתקיימים בסוגי המסגרות השונות. למשל, כמעט כל התכניות בבתי-הספר העירוניים מקיימות חוגי העשרה, ורובם גם מקיימים חוגי ספורט. לעומת זאת, באחוז קטן יותר יש חוגי אומנות, מוזיקה ותיאטרון. מסגרות הרווחה, לעומת זאת, שמות פחות דגש על חוגי העשרה, וברוב מסגרות הרווחה יש לצד חוגי ספורט גם חוגי אומנות, מוזיקה ותיאטרון, וכן חוגי תקשורת ומחשבים. רוב המרכזים הקהילתיים מקיימים מגוון סוגי חוגים. המסגרות הציבוריות (לא עירוניות) והפרטיות שמות אף הן דגש על חוגי העשרה וספורט, בעוד ששאר סוגי הפעילויות מתקיימות רק במיעוט ממסגרות אלו.

בספרות התיאורטית קיימת טענה, ששירות לחינוך בלתי פורמלי שהוא אפקטיבי הינו שירות אשר מספק לבני הנוער מגוון שירותים שמתוכם הם יכולים לבחור את המתאימים לרצונם ולכישוריהם. בניתוח סוגי הפעילויות שתוארו על-ידי מנהלי כלל המסגרות בעיר, איתרנו תשעה סוגי פעילויות שונים, המהווים מגוון רחב למדי של סוגי פעילויות ברמה העירונית. עולה השאלה, באיזו מידה כל אחת מהמסגרות מציעה מגוון של סוגי פעילויות למבקרים אצלה. מצאנו, שב-28% מהמסגרות מתקיימות בין 4-6 סוגי פעילויות שונים. במחצית המסגרות מתקיימים עד שניים או שלושה סוגי פעילויות שונים, וב-24% מהמסגרות קיים רק סוג פעילות אחד. בממוצע יש 2.6 סוגי פעילויות בכל מסגרת. ממצאים אלה מלמדים, שעל אף היצע של מגוון רחב למדי של סוגי פעילויות ברמה העירונית, אין בדרך כלל מגוון רב של סוגי פעילויות ברמת המסגרת היחידה, דבר שהיה יכול להעלות את רמת האפקטיביות של השירות. עם זאת, יש לציין ככי סוגי הפעילות האלה הם סוגים כלליים למדי, וחלק מהמסגרות מציעות מספר פעילויות שונות מאותו סוג (למשל, מספר חוגי ספורט שונים, או חוגים שונים בנושא העשרה).

24. עקרונות פעולה

הספרות המקצועית שדנה בגורמים התורמים לאפקטיביות של השירותים לחינוך הבלתי פורמלי ופעילות פנאי בעבור בני נוער, שמה דגש רב על עקרונות הפעולה של השירותים. לפי ספרות זו, ההסבר לתרומתם של שירותים אלה להתפתחותם ולרווחתם של בני הנוער, טמון בעקרונות הפעולה המיוחדים של החינוך הבלתי פורמלי (לעומת החינוך הפורמלי). ואולם, לא כל השירותים משכילים לפעול בצורה יעילה. הטענה היא, שמניתוח עקרונות הפעולה המיושמים בפועל בכל שירות ושירות, ניתן להבין מה הופך שירות לאטרקטיבי בעיני בני הנוער, ומשמעותי בשבילם, לעומת שירותים אחרים שנכשלים במשיכת משתתפים או בהפעלתם בצורה אפקטיבית (Whalen & Wynn, 1995; Kahane, 1997; Wynn, 1995; Quinn, 1995).

הגורמים הבאים מוזכרים בספרות כמסבירים את "סוד ההצלחה" של המסגרות לחינוך הבלתי פורמלי ופעילות פנאי שנותנות שירות אפקטיבי:

- ♦ מתן הזדמנות ליטול חלק במגוון רחב של פעולות, הדורשות כישורים שונים, והמתבססות על נורמות התנהגות שונות (למשל, תחרות לעומת שיתוף וכו').
- ♦ התייחסות כוללנית למגוון הצרכים ההתפתחותיים של המתבגרים.
- ♦ "סימטריה" (שוויוניות) בקשר שבין בני הנוער למדריכים, כלומר יצירת מערכת קשרים בין הצוות למשתתפים בפעילויות, המצמצמת את ההבדלים בין תפקידי המבוגרים והמתבגרים, לעומת מסגרות פורמליות אחרות כמו בתי-הספר.
- ♦ שיתוף בני הנוער בקבלת החלטות על פעילות השירות, ונכונות לשנות תכניות בעקבות שינויים בתחומי ההתעניינות של בני הנוער.
- ♦ מתן הזדמנויות לבני הנוער לקחת יוזמה וליטול על עצמם תפקידים חדשים שאינם מקובלים במסגרות אחרות - בעיקר מנהיגות.
- ♦ גמישות בכללי התנהגות, המאפשרת התייחסות מובחנת לבני הנוער במצבים שונים.
- ♦ יצירת קבוצות של בני הגיל הממשיכות להיפגש לאורך זמן, וכן יצירת הזדמנות לקשרים קרובים עם מבוגרים לאורך זמן.
- ♦ קידום מעורבות בני הנוער בחיי הקהילה (למשל, באמצעות פעילות התנדבותית, ועשייה למען התושבים והאינטרסים הכלליים של הקהילה).

בסקר שערכנו רצינו לעמוד על המידה שבה גורמים אלה, המוזכרים בספרות המקצועית, אכן מתארים את עבודת המסגרות לחינוך בלתי פורמלי בעיר נצרת. לשם כך, הצגנו למנהלי המסגרות שורה ארוכה של היגדים שונים המתייחסים לגורמים המובאים לעיל, וביקשנו שיצינו באיזו מידה האמירות מאפיינות את הפעילויות במסגרת. בבחינת פעילויות המסגרת התייחסנו לחמישה עקרונות פעולה מרכזיים:

- ♦ מתן הזדמנות לבני הנוער לפיתוח כישורים ויצירתיות
- ♦ שימת דגש על חינוך ערכי
- ♦ פיתוח קשרים קרובים בין מדריכים לחניכים

- ♦ שיתוף בני הנוער בקבלת החלטות על אופי הפעילות
- ♦ שיתוף בני הנוער בקבלת החלטות לגבי מועד הפעילות ומיקומה.

מתן הזדמנות לבני הנוער לפיתוח כישורים ויצירתיות: מנהלי ורכזי המסגרות דיווחו שקיימת מודעות גבוהה לחשיבות שבמתן אפשרות לביטוי כישורים אישיים וליצירתיות, ולהתפתחות בתחומים אלה. מהממצאים בלוח 102 עולה שרוב המנהלים (90%) חושבים שמטרה מרכזית של מסגרתם היא פיתוח כישורים אישיים. כמו-כן, 90% מהם מדווחים שברוב הפעילויות או בכולן ניתנת לחניכים הזדמנות ליצירתיות, ולבטא את היכולת האישית שלהם. המנהלים מביעים גם הסכמה רבה (83%) שברוב הפעילויות, או בכולן, מתאפשר מתן ביטוי למגוון רחב של כישורי בני הנוער. חשוב לציין, שגם בעיני התלמידים, על פי סקר התלמידים, ישנה תרומה כזו של השירותים למשתתפים בפעילות: 90% מהם ציינו כי תרומה כזו מתקיימת כשהם משתתפים בפעילויות "תמיד" או "לעיתים קרובות".

לוח 102: עקרונות הפעולה של המסגרות (N=76), לפי דיווח המנהלים (באחוזים)

באף פעילות	בחלק קטן מהפעילויות	ברוב הפעילויות	בכל הפעילויות	
				מתן הזדמנות לפיתוח כישורים ויצירתיות
0	10	28	62	לחניכים ניתנת הזדמנות ליצירתיות, ולבטא את היכולת האישית שלהם
0	18	23	60	מתאפשר מתן ביטוי למגוון רחב של כישורי בני הנוער
0	10	20	70	מטרה מרכזית היא פיתוח כישורים אישיים
				שימת דגש על חינוך ערכי
7	10	19	65	מטרה מרכזית היא לחזק ולתת ביטוי לערכים ואידיאולוגיות
				פיתוח קשרים קרובים בין מדריכים לחניכים
5	0	28	66	המדריכים משקיעים רבות ביצירת יחסים קרובים עם החניכים
16	34	28	22	בני הנוער פונים לאנשי הצוות במסגרת/בית-הספר גם בבעיות אישיות שאינן קשורות לפעילות
34	15	11	41	החניכים פונים לאנשי הצוות בשמם הפרטי
				שיתוף בני הנוער בהחלטות לגבי אופי הפעילות
18	22	27	33	תוכן הפעילות משתנה בהתאם לשינויים בתחומי העניין של החניכים
12	57	23	8	מקור הרעיון לפעילות הוא בהצעות החניכים
1	15	34	60	במקרה של חילוקי דעות, ההכרעה היא תמיד בידי הצוות
בכלל לא	לעתים רחוקות	לעתים קרובות	תמיד	
				שיתוף בני הנוער בהחלטות לגבי אופי הפעילות (המשד)
10	22	36	32	תוכני הפעילות
11	32	30	27	סוג הפעילות
59	16	16	10	תנאי ההשתתפות בפעילות
56	27	8	8	מי יעביר את הפעילות
				שיתוף הנוער בהחלטות לגבי זמן ומקום הפעילות
19	26	26	29	ימי הפעילות
25	23	23	29	שעות הפעילות
33	33	11	23	עונת הפעילות
47	18	22	13	היכן תתקיים הפעילות

שימת דגש על חינוך ערכי: מדיווח רוב המנהלים (84%) עולה כי ברוב הפעילויות או בכולן מטרה מרכזית היא לחזק ולתת ביטוי לערכים ולאידאולוגיות.

פיתוח קשרים הדוקים בין מדריכים לחניכים: העבודה על פי עיקרון זה נפוצה למדי בעבודתן של המסגרות, על אף שהוא אינו מאפיין את כולן באותה מידה. מרבית המנהלים (94%) סבורים שהמדריכים משקיעים רבות ביצירת יחסים קרובים עם החניכים. נמצא גם שמחצית המנהלים מדווחים

שברוב הפעילויות או בכולן בני הנוער פונים לאנשי הצוות בבעיות אישיות שאינן קשורות לפעילות, ופונים לצוות בשמם הפרטי, דברים שכפי הנראה נובעים מגישת המדריכים.

גם **שיתוף בני הנוער בקבלת החלטות** נזכר בספרות המקצועית כעיקרון פעולה חשוב של מסגרות אפקטיביות לחינוך בלתי פורמלי ופנאי. מהממצאים בלוח 102 עולה ש-60% מהמנהלים מדווחים שברוב הפעילויות, או בכולן, תוכן הפעילות משתנה בהתאם לשינויים בתחומי העניין של בני הנוער. הנושאים בהם דיווחו המנהלים על שיתוף בני הנוער בקבלת החלטות הם לרוב בעניין תוכני הפעילות (68%) מהמנהלים דיווחו על "לעיתים קרובות" או "תמיד", וסוג הפעילות (57%); למשל, האם לקיים טיול, מסיבה או קרנבל, או לפתוח קורס חדש. בכמחצית מהמסגרות גם מתקיימות התייעצויות עם בני הנוער לגבי זמני הפעילויות. לעומת זאת, לגבי נושאים כמו מי יעביר את הפעילות ותנאי ההשתתפות בהן, אין משתפים את בני הנוער בהחלטות עליהם במידה רבה. גם ביחס להחלטות לגבי זמן הפעילויות ומיקומן נמצא ששיתוף בני הנוער הוא על-פי-רוב חלקי.

באופן כללי, עקרונות הפעולה המדגישים פיתוח קשרים קרובים בין המדריכים לחניכים, ושיתוף בני הנוער בקבלת החלטות באים פחות לידי ביטוי במסגרות שנסקרו, מאשר עקרונות הפעולה הראשונים שנסקרו: פיתוח כישורים אישיים ושימת דגש על חינוך ערכי. מעניין לציין, שגם ממצאים אלה קיבלו אישוש מסקר התלמידים. בני הנוער, בהערכתם את תרומת ההשתתפות בפעילות בשבילם, ציינו כי תרומת השירותים ביצירת הזדמנויות להשתתף בקבלת החלטות, או לשאת בתפקידים משמעותיים, הייתה פחותה מאשר תרומת השירותים בתחומים אחרים. ואמנם, רוב המנהלים (79%) ציינו שהיה רצוי לשתף את בני הנוער בהחלטות יותר ממה שקיים בפועל במסגרתם. לעומתם, 21% העלו ספקות האם הדבר רצוי. יותר ממחצית מהמנהלים (51%) מדווחים שישנם קשיים בשיתוף בני הנוער בהחלטות. המנהלים הסבירו שהקשיים נובעים מכך שקשה לענות על כל דרישותיהם של התלמידים, ושמחסור במשאבים מקשה על אפשרותם לענות על בקשות שעולות.

עקרונות הפעולה שסוגי המסגרות השונות מפעילים: בדקנו האם קיימים הבדלים בעקרונות הפעולה המופעלים על-ידי סוגי המסגרות השונות. נמצא, שכל סוגי המסגרות שמים דגש רב על הזדמנויות לפיתוח כישורים אישיים אצל המשתתפים ועל חינוך ערכי. לעומת זאת, על פי דיווח המנהלים, נמצא הבדל בין סוגי הארגונים בדגש על פיתוח קשרים קרובים בין המדריכים לחניכים, ובשיתוף בני הנוער בהחלטות (ראה לוח 103). במסגרות השייכות לאגף החינוך נמצא פחות דגש על עקרונות אלה. במסגרות השייכות לאגף הרווחה ישנו דגש מיוחד של פיתוח קשרים קרובים בין המדריכים לבין בני הנוער.

לוח 103: עקרונות הפעולה של המסגרות (N=76), לפי הגוף המפעיל (באחוזים)^א

מספר המסגרות	סך-הכל	אגף החינוך (עירייה)	אגף הרווחה (עירייה)	מרכזים קהילתיים (עירייה)	ציבורי אחר או פרטי
	76	17	10	17	32
מתן הזדמנות לפיתוח כישורים ויצירתיות					
לחניכים ניתנת הזדמנות ליצירתיות ולביטוי היכולת האישית שלהם ^א	91	94	90	100	84
מתאפשר מתן ביטוי למגוון רחב של כישורי בני הנוער ^א	82	75	100	94	74
מטרה מרכזית היא פיתוח כישורים אישיים ^א	91	88	100	100	84
שימת דגש על חינוך ערכי					
מטרה מרכזית היא לחזק ולתת ביטוי לערכים ואידאולוגיות ^א	**84	75	100	100	74
קשרים קרובים בין מדריכים לחניכים					
המדריכים משקיעים רבות ביצירת יחסים קרובים עם החניכים ^א	95	94	100	100	90
בני הנוער פונים לאנשי צוות המסגרת גם בבעיות אישיות שאינן קשורות לפעילות ^א	**50	31	90	53	45
החניכים פונים לאנשי הצוות בשמם הפרטי ^א	**51	6	100	77	45
שיתוף בני הנוער בהחלטות לגבי אופי הפעילות					
תוכן הפעילות משתנה בהתאם לשינויים בתחומי העניין של החניכים ^א	**60	47	100	47	61
מקור הרעיון לפעילות הוא בהצעות החניכים ^א	**31	-	30	35	45
תוכני הפעילות ^{אא}	68	47	89	77	68
סוג הפעילות ^{אא}	58	40	70	77	52
תנאי השתתפות בפעילות ^{אא}	26	7	44	25	30
מי יעביר את הפעילות ^{אא}	*16	-	-	24	26
שיתוף בני הנוער בהחלטות לגבי זמן ומקום הפעילות					
ימי הפעילות ^{אא}	**55	20	60	65	65
שעות הפעילות ^{אא}	**52	13	60	65	61
עונת הפעילות ^{אא}	34	13	57	29	42
היכן תתקיים הפעילות ^{אא}	35	13	44	29	45

* p<.01

** p<.1

^א מוצג אחוז המנהלים שצינו כי עקרונות הפעולה ננקטים "בכל הפעילויות" ו"ברוב הפעילויות". קטגוריות נוספות לבחירה היו: "בחלק קטן מהפעילויות", "באף פעילות"

^{אא} מוצג אחוז המנהלים שצינו כי בני הנוער שותפו בנושאים אלה "תמיד" ו"לעתים קרובות". קטגוריות נוספות היו "לעתים רחוקות", "בכלל לא"

היבטים נוספים שנבדקו בנושא זה מתייחסים לנושא של **התנסות בני הנוער בתפקידים חדשים**. יותר משני-שלישים מהמנהלים (69%) ציינו שברוב הפעילויות או בכולן מאפשרים לחניכים להתנסות במגוון

תפקידים ומשימות, גם אם הדבר כרוך בהשקעה נוספת של זמן. שבעים וחמישה אחוזים מהמנהלים ציינו שברוב הפעילויות או בכולן מטילים על בני הנוער אחריות רבה לביצוע תפקידים. גם אם אין תמיד שיתוף רב בכל סוגי ההחלטות המתקבלות במסגרות (כפי שמשתקף מהממצאים המובאים לעיל), אנו רואים כי בקרב המנהלים קיימת מודעות ביחס לחשיבות שבמתן תפקידים חדשים לבני הנוער.

בנוסף להתייחסותנו למידת שיתוף בני הנוער בקבלת החלטות, בוצעה בדיקה מפורטת של דפוסי **קבלת החלטות באופן כללי**. מהממצאים בלוח 104 עולה שרוב המנהלים (78%) ציינו שקבלת ההחלטות בנוגע למגוון הפעילויות המועברות לבני הנוער נעשות על פי דרישות שמעלים בני הנוער. עוד דרכים נפוצות לקבלת החלטות בנושא זה הן על פי התייעצות עם הצוות או בהתייעצות עם מומחים, או על פי מדיניות הנהלת השירות.

לוח 104: אופן קבלת ההחלטות על פעילויות המסגרת, לפי גוף מפעיל (באחוזים)

אופן קבלת ההחלטה	סה"כ	אגף החינוך (עירייה)	אגף הרווחה (עירייה)	מרכזים קהילתיים (עירייה)	ציבורי אחר או פרטים
מספר מסגרות	76	17	10	17	32
על פי דרישות שמעלים בני הנוער	78	65	80	94	75
על פי התייעצות עם הצוות	82	77	70	100	78
על פי סקר צרכים שמבוצע על-ידי בית-הספר	34	65	30	35	*19
על פי סקר צרכים שמבוצע על-ידי מפעילי הפעילות	53	47	80	71	*38
על פי התייעצות עם מומחים	67	71	80	94	**47
על פי התייעצות עם ההורים	46	65	50	71	**22
על פי מה שנקבע בחוק	42	53	40	65	*25
על פי מדיניות ההנהלה	65	59	10	88	**72

* P < .05

** P < 0.01

בעיות התנהגות ושמירה על כללי התנהגות: השירותים פועלים כמערכת אינטראקטיבית - עקרונות הפעולה של השירותים מושפעים במידה רבה מהתנהגות האוכלוסייה המקבלת שירות. גם אלה אינם גורם "קבוע": התנהגות בני הנוער מושפעת במידה רבה מעקרונות הפעולה המופעלים במקום. בדקנו את אופיים של כללי התנהגות במסגרות, באיזו מידה נאלצות המסגרות שנסקרו להתמודד עם בעיות התנהגות בקרב בני הנוער המבקרים אצלם, וכיצד מגיבים השירותים על הפרת כללי התנהגות.

כמעט כל המנהלים (94%) ציינו שישנם כללי התנהגות כלשהם בשירות. ברוב המסגרות, אלה הם כללים שנקבעים במסגרת בה מתקיימת הפעילות. הדבר בולט במסגרות המתקיימות בבתי-הספר העירוניים, שם כללי בית-הספר נתפסים כמחייבים גם את התנהגות בני הנוער במסגרת לחינוך בלתי פורמלי שמופעלת שם. בנוסף, חלק מהמנהלים ציינו שיש גם כללים בנושאים ספציפיים כמו סדר וניקיון, התייצבות בזמן ונוכחות מלאה, ואיסור הבאת אוכל. ארבעים ושניים אחוזים מהמנהלים דיווחו שכללים אלה כתובים, והשאר (58%) ציינו שהם בגדר נורמות מקובלות.

עוד עולה, שבמרבית המסגרות (88%) מפגינים חלק מבני הנוער בעיות התנהגות. כמחצית המנהלים דיווחו שמשתתפים במסגרתם בני נוער שמציקים לילדים אחרים, שמשקרים ומרמים, שמתנהגים באופן תוקפני, או שמתמשים בקללות ובשפה גסה.

לוח 105: המסגרות (N=76) שבהן יש בעיות התנהגות מסוגים שונים בקרב בני הנוער (באחוזים)	
סוג הבעיה	קיימת בעיה זו
אלימות כלפי בני נוער - מדד מסכם	49
מציקים לילדים אחרים	56
משקרים ומרמים	55
נוהגים בתוקפנות	53
מקללים או משתמשים בשפה גסה	53
משתתפים בקטטות אלימות	46
מחבלים ברכוש במקום	40
אלימות כלפי הצוות והפרעה למהלך הפעילות - מדד מסכם	21
מתחצפים לצוות	23
מתנהגים באלימות כלפי הצוות	11
מפריעים למהלך הפעילות	43
אינם שומרים על הכללים	49
התנהגויות סיכון - מדד מסכם	24
מעשנים סיגריות	22
שותים אלכוהול	10
יש לפחות בעיה אחת	89

מניתוח גורמים של ההיגדים המתארים בעיות התנהגותיות של בני הנוער (אשר הוצגו בלוח 105) נבנו שלושה מדדים מסכמים:⁵⁰

- ♦ אלימות כלפי בני נוער - מילולית ופיזית (6 פריטים)
- ♦ אלימות כלפי הצוות - מילולית ופיזית והפרעה למהלך הפעילות (4 פריטים)
- ♦ התנהגות בעייתית של עישון סיגריות ושתית אלכוהול (2 פריטים).

לוח 106 מציג את אחוז המנהלים שדיווחו על קיומה של כל אחת מבעיות ההתנהגות הללו לפי המדדים המסכמים. מהממצאים עולה שמנהלי המסגרות השייכות לאגף הרווחה בעירייה דיווחו בשכיחות גבוהה יותר, מאשר מנהלי המסגרות האחרות, על בני נוער שנוהגים באלימות כלפי נערים אחרים; וגם על בני נוער שנוהגים באלימות כלפי הצוות או מפריעים למהלך הפעילות. הדבר מצביע על חומרת הבעיות של המשתתפים בפעילויות של אגף הרווחה, לעומת המשתתפים במסגרות של הארגונים האחרים. גם מנהלי מסגרות של אגף החינוך דיווחו בשכיחות גבוהה על אלימות של בני נוער אלה כלפי אלה (ובמידה

⁵⁰ המדדים לגבי אלימות מבטאים את אחוז המנהלים שצינו שבמסגרתם משתתפים בני נוער המפגינים התנהגות בעייתית במרבית התחומים המרכיבים את המדד. המדד לגבי עישון ואלכוהול מבטא את אחוז המנהלים שצינו שמשתתפים במסגרתם בני נוער העוסקים באחת מהפעילויות הללו לפחות.

מסוימת גם על אלימות כלפי הצוות והפרעה לקיום הפעילויות). לעומת זאת, מנהלי המרכזים הקהילתיים דיווחו יותר על בני נוער שמעשנים ושותים אלכוהול, מאשר מנהלי המסגרות האחרות.

לוח 106: המסגרות שבהן יש בעיות התנהגות בקרב בני הנוער, לפי גוף מפעיל (באחוזים)

המדד	סך-הכל	אגף החינוך (עירייה)	אגף הרווחה (עירייה)	מרכזים קהילתיים (עירייה)	ציבורי אחר או פרטיים
מספר מסגרות	76	17	10	17	32
אלימות כלפי בני נוער אחרים	49	77	90	47	22 *
אלימות כלפי הצוות והפרעה לפעילות עישון ושתית אלכוהול	20	24	40	18	13
	25	18	0	47	25 **

* P < 0.05

** P < 0.01

התגובה להפרת כללי ההתנהגות: הפעולה השכיחה ביותר כתגובה להפרת כללי התנהגות היא יזום פגישה של איש צוות עם הנער או הנערה (צוינה על-ידי 75% מהמנהלים), בה מתקיים דיון על משמעות המעשים הבעייתיים.⁵¹ תגובה כזו משקפת גישת משמעת המבוססת על ניסיון להידברות והבאת שינוי בהתנהגות הנער מרצון, ותוך כדי המשך הקשר איתו. תגובה נפוצה נוספת, המתקיימת ב-43% מהמסגרות היא הרחקת המשתתף מהפעילות, לפעמים עם אפשרות לחזרה "על תנאי". תגובה זו משקפת גישת משמעת אחרת, לפיה המסגרת מציבה גבולות והמשתתף נדרש להתאים את עצמו אליהם כתנאי להמשך השתתפותו בה. תגובות אחרות שצוינו על-ידי המנהלים הן פנייה להורים (24% מהמנהלים), הודעה להנהלת המסגרת (18%), הערכת המצב על-ידי הצוות (11%) ודיון בוועדת משמעת (5%). תגובות אלו משקפות תרכובות שונות של שתי הגישות הכלליות למשמעת.

לוח 107 מציג את ההבדלים בין המסגרות השונות מבחינת תגובתן להפרת כללי התנהגות. ההשוואה מתייחסת לשלוש הפעולות שדווחו בשכיחות הגבוהה ביותר על-ידי מנהלי המסגרות. עולה שהשימוש בשיחה בין איש הצוות והנער נפוץ בכל סוגי המסגרות. עם זאת, לגבי הרחקה מהמסגרת ופנייה להורים, נמצאו הבדלים משמעותיים בין המסגרות השייכות לאגף החינוך לבין שאר המסגרות. מסגרות החינוך נוקטות פחות בפעולה של הרחקה מאשר שאר המסגרות, ונוקטות יותר בפעולות של פנייה להורים, דפוסי פעולה אופייניים למערכת החינוך הפורמלי. המסגרות של הגורמים הציבוריים והפרטיים שאינן שייכות לעירייה מאופיינות בשימוש רב בהרחקה מהפעילות, דבר שכנראה מצביע על האופי הוולונטרי המובהק של ארגונים אלה.

⁵¹ הנתונים המובאים הם תשובות לשאלה פתוחה. למנהל הייתה אפשרות לציין יותר מתגובה אחת. שישה-עשר אחוזים מהמנהלים לא ציינו מהי התגובה

לוח 107: תגובות על הפרת כללי התנהגות במסגרות השונות, לפי גוף מפעיל (באחוזים)*

התגובה	סך-הכל	אגף החינוך (עירייה)	אגף הרווחה (עירייה)	מרכזים קהילתיים (עירייה)	ציבורי אחר או פרטיים
מספר מסגרות	76	17	10	17	32
פגישה של איש צוות עם הנער, הסבר למשתתף	75	79	71	82	68
הרחקה מהפעילות (חזרה על תנאי)	43	14	43	41	60
פנייה להורים	24	57	14	17	12

אלימות של הצוות: תופעה נוספת שנבדקה במסגרת הסקר היא אלימות של הצוות כלפי בני הנוער המשתתפים במסגרת. אלימות כזו יכולה להתעורר בתגובה להתנהגות המשתתפים, ועם זאת היא נתפסת על-ידינו כהתנהגות בעייתית של הסגל. כמו שאר הממצאים המדווחים כאן, גם נושא זה נבדק באמצעות שאלות למנהלי המסגרות.

שבעה-עשר אחוזים מהמנהלים ציינו שנתקלו באלימות כלשהי - מילולית או פיזית - מצד הצוות כלפי החניכים. לוח 108 מציג את ההבדלים בין סוגי המסגרות השונות לפי שיעור הדיווח של המנהלים על אלימות מצד הצוות כלפי בני הנוער. מממצאים אלו עולה ששיעור הדיווח הגבוה ביותר על אלימות כלפי בני הנוער המשתתפים בפעילות היה של מנהלי המסגרות השייכות לאגף הרווחה (56%). ייתכן, שההסבר לכך קשור לממצא שדיווח קודם, כי כמעט בכל המסגרות של רווחה ישנם ילדים הנוהגים באלימות כלפי ילדים אחרים וברבים מהם אלימות כלפי הצוות.

לוח 108: אלימות צוות כלפי בני הנוער, לפי גוף מפעיל (באחוזים)

מספר מסגרות	סך-הכל	אגף החינוך (עירייה)	אגף הרווחה (עירייה)	מרכזים קהילתיים (עירייה)	ציבורי אחר או פרטיים
אלימות מצד הצוות כלפי בני הנוער	17	13	56	18	7**

** P < .01

25. קשרים בין השירותים

מערכת השירותים לחינוך בלתי פורמלי בנצרת כוללת, כאמור, שבעים ושש מסגרות, חלקן דומות זו לזו וחלקן ייחודיות בסוג השירות שהן מספקות. כמחצית המנהלים (53%) ציינו שישנם שירותים או פעילויות מקבילים לאלו הניתנים על ידם. שלושים ושבעה אחוזים מהמנהלים ציינו את שם השירות, או לאיזה סוג שירות הוא שייך. חלק מהמנהלים חושבים שכל המועדונים בעיר נותנים שירות מקביל לשלהם.

הקשר של המסגרת עם שירותים אחרים עשוי להעלות את האפקטיביות שלה בדרכים שונות: באפשרות לקיום פעולות משותפות (שלא היו אפשריות על-ידי כל מסגרת לחוד), באפשרות להפנות ילדים משירות

לשירות ובכך לתת מענים שמותאמים בצורה מרבית לצורכי הילד. בנוסף, דו-שיח בין צוותי המסגרות עשוי לקדם מאמצים להשפיע על קביעת מדיניות בתחום וכן לקדם תהליכים של ייעוץ הדדי ולמידה משותפת.

המסגרות שנסקרו נמצאות בקשר זו עם זו וכן עם שירותים אחרים של העירייה (למשל, היחידה לביקור סדיר, הלשכה לשירותים חברתיים), משרדי הממשלה, וגופים אחרים, בהם, למשל, אוניברסיטת חיפה.

חמישים אחוזים מהמנהלים דיווחו שבני נוער מופנים ממסגרתם לשירותים אחרים. מהממצאים בלוח 109 עולה שיש הבדל מובהק בשיעור הדיווח של המנהלים על הפניית בני נוער לשירותים אחרים לפי הגוף המפעיל של המסגרת. במסגרות השייכות לאגף החינוך נמצא שיעור הדיווח הנמוך ביותר על הפניית בני נוער לשירותים אחרים. לעומתם, במסגרות השייכות לרשת המרכזים הקהילתיים נמצא שיעור הדיווח הגבוה ביותר על הפניית בני נוער לשירותים אחרים.

לוח 109: הפניית בני נוער, לפי גוף מפעיל (באחוזים)

מספר מסגרות	סך-הכל	אגף החינוך (עירייה)	אגף הרווחה (עירייה)	מרכזים קהילתיים (עירייה)	ציבורי אחר או פרטיים
הפניית בני נוער מהמסגרת לשירותים אחרים	76	17	10	17	32
הפניית בני נוער משירותים אחרים למסגרת	50	18	50	82	50**
	72	88	60	77	63

** $P < .01$

שיעור גבוה יותר מהמנהלים (72%) דיווחו שמופנים אליהם בני נוער משירותים אחרים. לא נמצאו הבדלים משמעותיים בדיווח מנהלי המסגרות השונות על הפניית בני נוער משירותים אחרים למסגרות אותם הם מנהלים.

רוב המנהלים דיווחו כי מתקיימות פעילויות משותפות בין מסגרתם לבין השירותים האחרים איתם הם נמצאים בקשר. כמו-כן, רוב המנהלים דיווחו שישנם מנגנונים פורמליים לניהול הקשרים שלהם עם השירותים האחרים. שלושים ותשעה אחוזים מהמנהלים ציינו שהם משתתפים בוועדה בין-מקצועית משותפת עם מסגרות אחרות הנותנות שירות לבני הנוער ו-21% מהמנהלים ציינו שהם משתתפים בוועדת השכונה. מרבית המנהלים מתארים את טיב הקשר עם שירותים אלו כמספק.

26. הצעות לקידום ושיפור מערך השירותים לבני הנוער בעיר

בחלק זה של הדוח נציג את הצעות המנהלים לדברים שלדעתם עשויים לשפר ולקדם את מסגרתם ואת המסגרות האחרות בעיר אשר מספקות שירותים לבני הנוער.

לוח 110 מציג דיווח של המנהלים על דברים שיכולים לשפר את השירות במסגרותיהם לפי גוף מפעיל של המסגרת. מהממצאים בלוח עולה ש-37% ממנהלי המסגרות ציינו שתוספת כספים עשויה לשפר ולקדם את השירות שלהם לבני הנוער. אלמנטים נוספים שדווחו כוללים הוספת פעילויות וציוד חסרים, העסקת מדריכים בעלי הכשרה הולמת, מתן השתלמות לצוות בנושאים חברתיים, הוספת כוח אדם, הסעות לפעילויות, הקמת מועצת תלמידים וכד'.

לוח 110: הצעות מרכזיות של המנהלים לשיפור השירות במסגרתם, לפי גוף מפעיל (באחוזים)

ההצעה	סך-הכל	אגף החינוך (עירייה)	אגף הרווחה (עירייה)	מרכזים קהילתיים (עירייה)	ציבורי אחר או פרטיים
מספר מסגרות	76	17	10	17	32
מימון נוסף	37	53	11	24	44
הוספת פעילויות וציוד חסרים	16	18	11	29	9
העסקת מדריכים מתאימים לתפקיד	15	18	0	12	19
השתלמויות לצוות בנושאים חברתיים	16	12	0	24	19
הוספת כוח אדם	5	18	0	6	0

** המנהלים ענו על שאלה פתוחה, והם לא הוגבלו במספר ההצעות. שנים-עשר אחוזים מהמנהלים לא ענו על שאלה זו. האחוזים מבטאים את אחוז המנהלים שצינו כל הצעה, מתוך כלל מנהלי המסגרות

הצורך במימון נוסף מודגש בעיקר על-ידי מנהלי המסגרות בבתי-הספר העירוניים ומנהלי המסגרות הציבוריות והפרטיות האחרות. לעומתם, מנהלי המסגרות השייכות לאגף הרווחה העלו מעט הצעות לשיפור. מנהלי המרכזים הקהילתיים מדגישים את הצורך בהשתלמויות בנושאים החברתיים והוספת פעילויות וציוד חסרים.

המנהלים נשאלו גם מה צריך לעשות, לדעתם, על מנת לקדם שיפורים ושינויים בשירותים אחרים לבני הנוער בנצרת. עולה ש-17% מהמנהלים דיווחו שמימון כספי עשוי לקדם שיפורים גם בשירותים האחרים לבני הנוער ו-17% התייחסו לבניית בתי נוער שכונתיים רב-תכליתיים על מנת לשפר את השירותים האחרים בעיר (לוח 111).

לוח 111: הדברים הנחוצים לשירותים אחרים לבני הנוער, לדעת המנהלים (באחוזים)

ההצעה	סך-הכל
בניית בתי נוער שכונתיים רב-תכליתיים - מתנ"סים	17
מימון נוסף	17
מדריכים מתאימים	14
אחר: מועדונית, הקדשת שעות בתקשורת למען הנוער וכו'	14

* המנהלים ענו על שאלה פתוחה והם לא הוגבלו במספר ההצעות. עשרים ושישה אחוזים מהמנהלים לא ענו על שאלה זו. האחוזים מבטאים את אחוז המנהלים שצינו כל הצעה, מתוך כלל מנהלי המסגרות (N=76)

בתשובה לשאלה: "אלו שירותים חסרים כיום בעיר?" עולה שכמחצית מהמנהלים (47%) רואים שבעיר חסרים מועדונים חינוכיים, 49% חושבים שחסרים בעיר שירותים תרבותיים - גיוון בפעילות החוגים ועוד (לוח 112). דברים נוספים שדווחו על-ידי המנהלים כחסרים: ספרייה ציבורית, מסגרות עבודה בחודשי הקיץ, מסגרות להכשרה מקצועית, וארגון פגישות בין בני נוער משכונות שונות ועוד.

לוח 112: ההצעות העיקריות לשירותים לבני הנוער שחסרים בעיר, לדעת המנהלים (באחוזים)*

סה"כ	
47	הקמת מועדונים חינוכיים
39	שירותים תרבותיים - גיוון בפעילויות החוגים
32	הקמת מגרשים ומתקני ספורט (מגרשים, אולמות לכדורגל/כדורסל)
13	מקומות בילוי
11	מומחים להדרכת בני נוער
9	בריכת שחייה

* המנהלים ענו על שאלה פתוחה והם לא הוגבלו במספר התשובות. הצעות נוספות שהועלו על-ידי מנהלים מעטים כוללות ספרייה ציבורית ומרכז מחשבים

חלק ה: סיכום והמלצות

27. סיכום הממצאים המרכזיים על בני הנוער

27.1 מאפיינים סוציו-דמוגרפיים של תלמידי בתי-הספר

בני הנוער שהשתתפו בסקר התלמידים למדו בשכבות ו', ט' ו-י"א.⁵² מחצית התלמידים במדגם הם בנים ומחציתם בנות. כמחצית התלמידים (49%) גדלים במשפחות מרובות ילדים (4 אחים או יותר). כשליש מאמותיהם ואבותיהם של התלמידים למדו עד לשלב של חטיבת הביניים. לעומת זאת, כחמישית רכשו השכלה על-תיכונית. עשרים ושלושה אחוזים מהתלמידים מסרו כי אביהם אינו עובד כיום, אם בגלל אבטלה, נכות, יציאה לפנסיה או סיבה אחרת. שני-שלישים מהתלמידים (66%) הם מוסלמים, והיתר (34%) נוצרים. רוב התלמידים ציינו שהם שומרים על מסורת דתית, ורק מיעוט ציינו שהם "דתיים" (17%), או, לחילופין, "לא דתיים" (16%).

כמחצית מתלמידי נצרת (49%) לומדים בבתי-ספר פרטיים, שבחסות הכנסייה ובפיקוח משרד החינוך. שאר התלמידים לומדים בבתי-הספר הציבוריים, שמופעלים על-ידי עיריית נצרת. כמעט כל תלמידי בתי-הספר הציבוריים הם מוסלמים (90%), ואילו רוב התלמידים הלומדים בבתי-הספר הפרטיים הם נוצרים (58%) והשאר (42%) הם מוסלמים. הרמה החברתית-כלכלית הממוצעת של משפחות התלמידים בבתי-הספר הפרטיים גבוהה יותר מזו של משפחות התלמידים בבתי-הספר הציבוריים. בעוד שכשני-שלישים (63%) מהתלמידים הלומדים בבתי-הספר הציבוריים דיווחו כי במשפחתם יש 4 ילדים ויותר, הרי שכשליש בלבד מהתלמידים (36%) הלומדים בבתי-הספר הפרטיים דיווחו כך. כמו-כן, שיעור גבוה יותר של תלמידים הלומדים בבתי-הספר הציבוריים דיווחו כי להוריהם יש השכלה נמוכה יחסית (עד רמה של חטיבת ביניים) וכי אביהם אינו עובד היום.

27.2 תפיסות התלמידים את הלימודים ומערכת החינוך הפורמלית

שביעות רצון כללית ואקלים בית-ספרי

לתפיסת התלמידים את הלימודים בבית-הספר היה מקום חשוב בסקר, בגלל החשיבות המכרעת שיש ללימודים בחיי בני הנוער בהווה, וכערוץ להכנתם לחייהם העתידיים כמבוגרים. רוב תלמידי נצרת הביעו שביעות רצון רבה מבית-הספר. למשל, 89% מהם מסרו שהם אוהבים את בית-הספר, 81% אמרו שהם מרגישים שייכות לבית-הספר, 85% סבורים כי ניתן לקבל מהמורים עזרה נוספת בעת הצורך, וכי המורים מתעניינים בהם כבני-אדם, ו-88% מהתלמידים סיפרו שהם נהנים להיות אלה בחברת אלה.⁵³

⁵² חלק מהתלמידים נושרים מבית-הספר עד הגיעם לכיתות הגבוהות. בעוד שהנתונים על תלמידי כיתות ו' מתייחסים לכלל בני הנוער בעיר, הרי הנתונים על תלמידי הכיתות הגבוהות יותר מתייחסים לאותם תלמידים שנשארו בבית-הספר, ואין הם כוללים התייחסות לאותם תלמידים שנשרו מבית-הספר במהלך שנות לימודיהם, שלרבים מהם יש קשיי הסתגלות או שהם סובלים מבעיות אחרות.

⁵³ התלמידים התבקשו לציין באיזו מידה הם מסכימים להיגדים שצוטטו בשאלון. בקטגוריות נכללו: נכון בהחלט, נכון, אין לי דעה, לא נכון, ב.החלט לא נכון. כאן מוצגים שיעורי התלמידים שצינו נכון או בהחלט נכון.

רמת שביעות הרצון מבית-הספר בקרב תלמידי נצרת דומה לרמה בקרב כלל תלמידי האוכלוסייה הערבית בישראל, וגבוהה מזו הנמצאת בקרב בני הנוער היהודים.

לצד שביעות הרצון הרבה, הממצאים מעלים עדויות גם לגבי בעיות באקלים הבית-ספרי. אחוז לא מבוטל מבין התלמידים (30%) סבורים כי החוקים והכללים של בית-הספר אינם הוגנים, ורוב התלמידים (63%) סבורים כי לא קיים שיתוף בין ההנהלה לתלמידים בקביעת חוקים. בנוסף, שיעור משמעותי של תלמידים דיווחו כי יש מורים שמדברים בצורה מעליבה (38%), וכי יש מורים שמשתמשים בעונשים פיזיים (38%).

באופן כללי, לא נמצא הבדל בין תלמידי בתי-הספר הציבוריים והפרטיים ביחס לאקלים הבית-ספרי. יוצא מהכלל הוא התחום של תפיסת היחסים עם המורים, לגבי דיווחו תלמידי בתי-הספר הפרטיים על רמת שביעות רצון גבוהה יותר. בולט במיוחד הפער בין למעלה ממחצית (56%) מתלמידי בתי-הספר הציבוריים שדיווחו כי יש עונש פיזי בבית-הספר, לעומת אחוז קטן בהרבה (19%) מקרב תלמידי בתי-הספר הפרטיים שדיווחו כך.

שביעות רצון מהלימודים והישגים לימודיים

הדיווחים על אקלים בית-ספרי חיובי מלווים בדיווחים גם על הצלחה בלימודים. מרבית התלמידים (כ-80%) מסרו כי הם חשים שמוריהם מעריכים את הישגיהם הלימודיים כגבוהים מהממוצע. עם זאת, מהמידע שנאסף עולה, כי התלמידים חווים לעתים את ההצלחה בלימודים כדורשת מחיר כבד. בעיה מרכזית שעולה היא תחושה שציפיות המבוגרים אינן תואמות את יכולותיהם וכי הם נתונים ללחץ כבד מדי במסגרת הלימודים:

- ♦ 48% מהתלמידים סבורים כי הוריהם מצפים מהם ליותר מדי מבחינת הישגיהם הלימודיים
- ♦ 43% מהתלמידים סבורים כי מוריהם מצפים מהם ליותר מדי
- ♦ 29% מהתלמידים דיווחו שהם מרגישים לחוצים מהלימודים. בעיה זו נפוצה יותר בקרב הבנות מאשר הבנים, בקרב תלמידי הכיתות הגבוהות יותר מאשר הכיתות הנמוכות יותר, וכן בקרב תלמידי בתי-הספר הפרטיים בהשוואה לציבוריים.

דרך להתמודד עם לחץ או קשיים בלימודים היא על-ידי קבלת עזרה לימודית. ואכן, עזרה כזו נפוצה למדי: כמחצית מהתלמידים (46%) מסרו כי הם מקבלים עזרה בלימודים, ואולם, 48% מהתלמידים היו מעוניינים בעזרה נוספת. יותר תלמידים הלומדים בבתי-ספר ציבוריים, בהשוואה ללומדים בבתי-ספר פרטיים, כבר מקבלים עזרה בלימודים, ואולם שיעור גבוה יותר מהם זקוקים, על פי דיווחם, לעזרה נוספת. אולם, הצורך לקבל עזרה עולה עם העלייה בגיל, ובני הכיתות הגבוהות מדווחים יותר על תחושות לחץ סובייקטיביות. מצוקה זו, כפי הנראה, קשורה לעובדה שבפועל אחוז התלמידים המקבלים עזרה יורד ככל ששכבת הכיתה גבוהה יותר.

בעיות של היעדרויות וניתוק

לצד אותם התלמידים שממשיכים לתפקד בבית-הספר למרות תחושות של לחץ או בעיות אחרות, ישנם תלמידים אחרים שמפגינים קשיי הסתגלות והתנהגויות של התנתקות מהלמידה ומהמסגרת הבית-ספרית. בעיות של התנתקות נבדקו בסקר באמצעות מדדים מסוגים שונים: דיווח על היעדרויות מרובות, השתמטות משיעורים ללא רשות ("ברחה משיעורים"), ודיווח עצמי על התנתקות מהלמידה על אף נוכחות בשיעור.

שישה אחוזים מהתלמידים סיפרו שבחודש האחרון הם נעדרו מבית-הספר למשך שלושה ימים ויותר, ולא בשל מחלה. שיעור זה דומה לשיעור ההיעדרויות בקרב כלל התלמידים הערבים בישראל (סקר ה-HBSC). מרבית התלמידים שנעדרו 4 ימים רצופים ויותר (80%) זכו להתעניינות מצד המחנך, מנהל בית-הספר, או קב"ס (קצין ביקור סדיר). התלמידים דיווחו גם על התנהגויות של התנתקות מהלימודים בזמן ששהו בבית-הספר: 15% נעדרו משיעורים ללא רשות לפחות פעם אחת בחודש האחרון, בדרך כלל כי "לא התחשק להם" להימצא בשיעור. שנים-עשר אחוזים מהתלמידים העידו על התנהגויות התנתקות מהלמידה בשיעורים, על אף נוכחותם בהם. תלמידים אלה דיווחו שהם עוסקים לעתים קרובות בדברים שאינם קשורים לשיעור, מחפשים תירוצים להשתחרר מהשיעור או מבית-הספר, או מפריעים למהלך השיעור. התנהגויות הניתוק שתיארו מאפיינות יותר את הבנים מאשר את הבנות, את תלמידי הכיתות הגבוהות לעומת הנמוכות יותר, ואת תלמידי בתי-הספר הציבוריים לעומת הפרטיים.

מעניין לציין, כי על אף הדיווחים על ההתנתקות מהלמידה ברמות שונות, אין הדבר מצביע בהכרח על כוונה מודעת לצאת ממסגרת בית-הספר. כמעט כל התלמידים (97%) שהשתתפו בסקר מסרו כי הם מתכוונים לסיים את כיתה י"ב.

27.3 תפיסות בני הנוער הנושרים את בית-הספר ואת הנסיבות לעזיבת הלימודים

במקביל לסקר התלמידים, נאסף מידע גם מבני נוער שעזבו את מערכת החינוך הפורמלי, ומהווים קבוצה בסיכון גבוה. בגלל קשיים באיתור הנושרים ובהשגת הסכמתם להתראיין, נאסף מידע בעיקר מבני נוער נושרים שהיו במגע עם גורמי טיפול קהילתיים. למרות שקבוצה זו אינה מהווה מדגם מייצג, ניתן ללמוד רבות על הגורמים לנשירה, וכן על היתרונות והחסרונות של מהלך זה בעיניהם.

רוב הנושרים שהשתתפו במחקר הם בנים, ממשפחות ברמה חברתית-כלכלית נמוכה, ועם 4 ילדים ויותר. כמעט כל הנושרים שהתראיינו הם מוסלמים. כמחצית מהעוזבים היו מחוץ לבית-הספר תקופה של שנה או פחות בזמן עריכת הסקר. שיעורי העזיבה הגבוהים ביותר היו בכיתה ט' (47% מהעוזבים), ורובם (56%) דיווחו שעזבו בסוף שנת הלימודים, בזמן המעבר לבית-ספר תיכון.

הסיבות העיקריות שהניעו את הנושרים לעזוב את בית-הספר קשורות בעיקר ללימודים ולהתנסות שלילית בבית-הספר. חשיבותו של האקלים הבית-ספרי להתמדה בלימודים משתקפת היטב בראיונות עם הנושרים. בני הנוער ציינו שהדברים העיקריים שלא מצאו חן בעיניהם בבית-הספר היו קשורים לאקלים בית-הספר, ובעיקר ליחס המורים כלפיהם. משאלות שונות בסקר עולה כי כ-30% אף ציינו

שיחס המורים אליהם היווה את הסיבה לנשירה. עם זאת, כשני-שלישים (65%) דיווחו שהחלטה לעזוב את בית-הספר הייתה שלהם, ולא של בית-הספר. רק אחוזים נמוכים דיווחו שצוות בית-הספר הוא שהמליץ על עזיבה (6%).

בנוסף, לחלק מהנושרים הפריעה הסטיגמה השלילית של המסגרת שבה למדו, ולחלק הפריעו שעות לימוד ארוכות מדי. מעניין לציין שהמגע עם החברים לכיתה היווה את מוקד המשיכה העיקרית לבית-הספר בעבורם.

על אף שכיחותן של בעיות לימודיות חמורות בקרב קבוצה זו בתקופה שקדמה לפרישתם מבית-הספר, רק כשליש מהעוזבים בקבוצה שנבדקה (31%) קיבלו עזרה מיוחדת בלימודים בשנה שקדמה לעזיבה. סיבות נוספות שהניעו את בני הנוער לעזוב את בית-הספר קשורות ללחצים מהסביבה, בעיקר לרצון לתרום לפרנסת המשפחה. שבעים ושבעה אחוזים מהנושרים דיווחו, כי בזמן שלמדו בבית-הספר הם הוטרוו מבעיות שונות, בעיקר בעיות משפחתיות, שהפריעו להם ללמוד. עוד נמצא, כי 29% מהעוזבים עבדו באופן קבוע כבר בעת שלמדו (מדובר בבנים בלבד). הסיבות העיקריות לעזיבת בית הספר נבעו מקשיי הסתגלות לבית הספר, ואולם, נראה שבעיות בסביבת הילדים הגבירו את המצוקה ותרמו גם הן להחלטה הסופית לעזוב.

הנושרים נשאלו לגבי היתרונות והחסרונות שבעזיבת בית-הספר, בעיניהם. היתרונות המרכזיים עליהם דיווחו בני הנוער הם: חופש ואפשרות ללמוד במסגרת מיוחדת אחרת. לעומת זאת, החסרונות שבולטים ביותר בדיווח הנושרים הם זמן חופשי רב מדי, עייפות מהעבודה (לגבי העובדים) והפסד לימודים. הממצאים מלמדים כי במקרים רבים הנושרים אינם מעוניינים להפסיק ללמוד. כשליש מהנושרים ציינו שהיו מעוניינים לחזור ללימודים. הסיבות העיקריות של אלה שאינם מעוניינים לחזור ללמוד הן מחויבות לעבודה שבה נקלטו, וזיכרונותיהם לגבי אווירת בית-הספר השלילית. נושרים רבים מעדיפים לקבל הכשרה מקצועית על חזרה ללימודים: כמחצית מהעוזבים (53%) ציינו שהם היו מעוניינים ללמוד מקצוע במסגרת כלשהי, אילו הדבר היה מתאפשר.

כפי שייאמר להלן, מרבית הנושרים שהם בנים, עובדים בשכר, ואולם, אף לא אחת מהבנות. כך, שללא שירותים קהילתיים, הבנות הנושרות נשארות מנותקות לחלוטין ממסגרת עיסוק מחוץ לבית.

27.4 עבודה

מלבד לימודים, עיסוק נוסף של חלק מבני הנוער הוא עבודה בשכר. בני הנוער העובדים בשכר מועסקים על-פי-רוב כפועלים בלתי מקצועיים. כמצופה, העיסוק בעבודה בשכר מרכזי הרבה יותר בחיי הנושרים מאשר בחיי התלמידים: כשני-שלישים מהנושרים שהתראיינו עבדו בשכר, לעומת 12% מהתלמידים (22% מהבנים ו-3% מהבנות). שלא כמו תחומים אחרים שנבדקו ושיתוארו בהמשך, בהם קבוצת הנושרים דומה לקבוצת התלמידים, בתחום זה קיימים הבדלים משמעותיים בין הקבוצות: בסיבות ליציאה לעבודה, בהיקף העבודה, בשכר ועוד.

מרבית הנושרים ציינו שהם עובדים כדי לסייע בפרנסת המשפחה (64%). לעומתם, התלמידים שעבדו ציינו שהם עושים זאת בגלל ההנאה או לסיפוק צרכים אישיים (35%), ורק מיעוט מהם (כ-20%) ציינו שהם עובדים כדי לסייע בפרנסת המשפחה. ממצא זה מעיד על ההבדלים בצרכים בין הנושרים לתלמידים, הנובעים מהרמה החברתית-כלכלית הנמוכה יותר של משפחות הנושרים. הנושרים עובדים בדרך כלל בעבודה קבועה, ושכרם הממוצע עומד על כ-2,690 ₪ בממוצע לחודש. הנושרים עובדים בהיקף שעות רב מאוד (בממוצע 48.5 שעות לשבוע): 81% מהם מועסקים מעל 40 שעות בשבוע. כ-20% מהנושרים אף עובדים 56-72 שעות בשבוע. הדבר מלמד על עומס רב על בני הנוער ועל מצב חמור ביותר של הפרה של חוקי עבודה לבני נוער.

התלמידים עובדים בהיקף מצומצם הרבה יותר. מרבית התלמידים שעובדים (70% מהם) עושים זאת רק בחופשות מהלימודים. ואולם, אותם תלמידים שעובדים בקביעות במהלך שנת הלימודים, מדווחים על היקף עבודה של 22 שעות שבועיות בממוצע, מספר שעות שבהחלט יוכל להוות עומס מכביד לבני נוער לומדים.

מרבית העובדים בשתי הקבוצות הביעו שביעות רצון גבוהה ממקום העבודה שלהם. עדות נוספת לכך שהעבודה נתפסת כדבר חיובי על-ידי רבים מבני הנוער, היא האחוזים הגדולים של בני הנוער שאינם עובדים ושהיו רוצים לעבוד, שמגיעים עד כדי שני-שלישים מהלומדים.

היציאה לעבודה נפוצה יותר בקרב בני הנוער המבוגרים יותר. כמו-כן, היציאה לעבודה נפוצה הרבה יותר בקרב הבנים מאשר בקרב הבנות. מעטות מהתלמידות עובדות בשכר (3%) ואף אחת מהבנות הנושרות לא עבדה בשכר. חשוב לציין, שהבנות אינן מרוצות מכך שהן אינן עובדות בשכר: כשני-שלישים מהבנות הלומדות ציינו שהיו רוצות לעבוד אילו היו משיגות עבודה.

27.5 פעילות פנאי של בני נוער

מוקד מרכזי של סקר זה היה בדיקת דפוסי ההשתתפות של בני הנוער במסגרות לחינוך בלתי פורמלי ופנאי בעיר, וכן עמדותיהם ביחס לשירותים אלה. מסגרות לחינוך בלתי פורמלי ופעילות פנאי מוכרות כשירותים חשובים לבני נוער. שירותים אפקטיביים בתחום זה עשויים לתרום להתפתחותם האישית והחברתית של בני הנוער, לספק הזדמנויות פוריות לקשרים משמעותיים עם מבוגרים ועם קבוצת השווים, להשלים פערים לימודיים או אחרים שמהם סובלים חלק מבני הנוער, ולאפשר איתור מוקדם של בעיות אישיות וחברתיות למען הגשת תמיכה או טיפול לבני הנוער לפני היווצרותן של בעיות חמורות.

ממצאי הסקר עולה כי יש צורך ברור בהרחבת מערכת השירותים לחינוך בלתי פורמלי ופנאי. בזמן הסקר רק כמחצית התלמידים (48%) וכשליש מהנושרים השתתפו בפועל בחוגים או בפעילות קבוצתית מאורגנת.⁵⁴ ספורט הוא סוג הפעילות שבו ההשתתפות הייתה רבה במיוחד (65% מהתלמידים שהשתתפו

⁵⁴ בני הנוער נשאלו אם הם השתתפו בחוג או בפעילות קבוצתית כלשהם (כולל נבחרת ספורט), מטעם העירייה או כל גוף אחר, במקום כלשהו, כגון מועדון, מתנ"ס בבית-ספר לאחר שעות הלימודים, בכנסייה, במסגד או בבית-ספר פרטי, במהלך החודש האחרון.

בפעילויות). רבים גם השתתפו בטיולים (28% מהתלמידים), בחוגים בעלי אופי לימודי (27% מבני הנוער), ובחוגים למחשבים (24%). בחוגי העשרה אחרים (למשל, דרמה, מחול, מוזיקה, ציור ומלאכת-יד) התלמידים משתתפים באחוזים נמוכים יותר.

חמישים ותשעה אחוזים מהתלמידים, ושיעור דומה מהנושרים, היו מעוניינים להשתתף בחוגים נוספים, אילו ניתנה להם הזדמנות לכך. קבוצה זו כוללת הן בני נוער שכבר משתתפים בחוגים אחרים והן בני נוער שאינם משתתפים באף חוג. רק 19% מהתלמידים ציינו שאינם משתתפים בחוג כלשהו וגם אינם מעוניינים להשתתף בחוג כלשהו.

בשאלון התלמידים נשאלו בשאלה פתוחה על הבעיות שמטרידות אותם ביותר. הם ציינו שהמחסור במסגרות לפעילות בלתי פורמלית לבני נוער הוא הבעיה החמורה ביותר שלהם, והמלצתם המרכזית לפיתוח שירותים הייתה לפתח יותר מסגרות בתחום זה. גם הנושרים שהתראיינו ציינו, שיש צורך להקים עוד מסגרות לפעילות פנאי ובילוי בעבור בני הנוער. המחסור במסגרות לפעילות פנאי השתקף בדיווח רב על שעמום והיעדר מקומות לבילוי:

- ♦ 39% מהתלמידים מסרו כי אין להם מה לעשות אחרי שעות הלימודים ומשעמם להם לעתים קרובות.
- ♦ 46% מהתלמידים השיבו כי אין מקומות נוחים לבילוי מחוץ לבית.

כפי שנראה בהמשך תיאור מערכת השירותים, בנצרת קיימת מערכת של למעלה מ-70 שירותים לחינוך בלתי פורמלי ופנאי. אחת השאלות שעניינה אותנו הייתה בירור המחסומים להשתתפות בפעילויות אלה. ואכן, בני הנוער מדווחים על מחסומים רבים. הסיבות העיקריות שנמסרו על-ידי התלמידים לכך שהם אינם משתתפים בחוגים או בפעילות קבוצתית אחרת הן:

- ♦ השעות אינן נוחות (51% מהתלמידים)
- ♦ חוסר זמן (42%)
- ♦ חוסר עניין בחוגים שמוצעים (40%)
- ♦ קושי להשתתף כשהחברים אינם מגיעים (31%) ותחושת ניכור מבני נוער אחרים (21%)
- ♦ חוסר ידע לגבי קיומם של החוגים והיכן הם מתקיימים (29%)
- ♦ קושי לעמוד בתשלום הדרוש (22%)
- ♦ היעדר תחבורה נוחה (20%).

עיון ברשימה זו מלמד כי חלק מהגורמים המעכבים את השימוש בשירותים הקיימים קשורים לשירותים המוצעים ולאטרקטיביות שלהם בעיני התלמידים - מבחינת עניין, מבחינת אווירה חברתית וכו'. גורמים אחרים קשורים לארגון השירותים והפעלתם: המיקום והצורך בתחבורה, חוסר ידע על השירותים ובעיות בהפצת מידע (למשל, בני הנוער חושבים שהשתתפות גוררת תשלום גבוה מדי, דבר שלא בהכרח נכון). גורמים אחרים המעכבים שימוש בשירותים, מקורם בהיבטים אחרים של חיי הילדים שמשפיעים על נכונותם לפנות לפעילות כזו. נמצא, למשל, שהתלמידים החשים לחץ רב בלימודים נוטים פחות להשתתף בחוגים ובפעילות פנאי מאורגנת.

על פי הספרות המקצועית, ייחודם של השירותים לחינוך בלתי פורמלי הוא בתרומתם לבני הנוער. החשוב ביותר, הם מיועדים לקדם התפתחות אישית וחברתית, מתן הזדמנות להשתתף בתהליכי קבלת החלטות, ועוד. בניתוח מעמיק של הדרך בה בני נוער תופסים את הפעילויות בהן הם משתתפים, וכיצד הן תורמות להם, נמצא, שעיקר התרומה הייתה במישור של התפתחות אישית וחברתית, והרבה פחות באפשרות שניתנת לבני הנוער להיות שותפים בתהליכי קבלת החלטות, ולשאת בתפקידים משמעותיים מיוחדים.

התלמידים נשאלו גם על העדפותיהם בתכנון חוגים ופעילויות בעתיד. מרבית התלמידים מעדיפים לקיים חוגים לבנים ולבנות יחד (87%), מבקשים לקיים פעילויות בסופי שבוע (78%), מעוניינים שבני נוער ישתתפו בהנחיית הפעילויות (67%), מעדיפים לקיים פעילויות בשכונת המגורים (79%), ואינם מעוניינים בקיום פעילויות בסמוך לסיום יום הלימודים (82%).

נמצאו הבדלים בין קבוצות אוכלוסייה שונות בתחום של השתתפות בחינוך בלתי פורמלי ופעילות פנאי :

♦ **בנים בהשוואה לבנות.** בנים משתמשים יותר במערכת השירותים הקיימת: 55% מהבנים דיווחו כי הם משתתפים בחוגים, לעומת 42% מהבנות. באורח דומה, הבנות יותר מהבנים דיווחו כי אין מקומות נוחים לבילוי מחוץ לבית (54%-ו-37%, בהתאמה), וכי אין להן עם מי לבלות (23%-ו-13%, בהתאמה). נראה, שלחלק מהבנות יש צרכים שונים מהבנים, אשר לא קיבלו מענים באותה מידה כפי שניתנו לבנים. הצרכים של הבנות הנושרות בתחום זה רבים במיוחד. חשוב לציין, כי בעקבות ממצאים ראשוניים מהסקר, כבר חלו התפתחויות משמעותיות בפיתוח שירותים לבנות: נפתחו 4 מסגרות חדשות לבנות, ומושם דגש על תכנון פעילויות בעבור בנות בעבודת המרכזים הקהילתיים.

♦ **שכבות כיתה.** שיעור המדווחים על השתתפות בחוגים יורד עם העלייה בשכבות הכיתה מ-58% בכיתות ו' ל-41% בכיתות י"א. תלמידי השכבות הגבוהות גם פחות מעריכים את תרומת החוגים לרווחתם. בהתאם, שיעור המדווחים על תחושת שעמום עולה עם העלייה בשכבות הכיתה, מ-33% בכיתות ו' ל-47% בכיתות י"א.

♦ **מצב חברתי-כלכלי.** ההשתתפות דומה בכל שכבות האוכלוסייה ולא נמצאה קשורה למצב חברתי-כלכלי של המשפחות. הדבר מעיד על המאמץ לפתוח הזדמנויות לבני נוער מרקע שונה. עם זאת, הנושרים משתתפים בהיקף נמוך יותר.

27.6 קשרים חברתיים ומצב רגשי

קשרים חברתיים

כחמישית מכלל התלמידים (18%), ציינו כי הם מרגישים שחסרים להם חברים או שאין להם עם מי לבלות. מעל מחצית התלמידים (כ-60%) נוהגים לבלות בקבוצה.

הבנות סובלות מחסר בחברים יותר מאשר הבנים. אין הבדל בין שכבת הכיתה או בין סוג בית-הספר (ציבורי או פרטי) בנושאים אלה. תשובות הנושרים דומות לאלו של התלמידים. יוצאת מכלל זה היא הנטייה הרבה יותר של הנושרים להתחבר לבני נוער שמעודדים התנהגות אסורה ומסוכנת, ממצא, שמקבל חיזוק בממצאים שיובאו בהמשך, על ריבוי התנהגויות סיכון אצל הנושרים.

מצב רגשי

מרבית התלמידים (81%) דיווחו שהם מאושרים, 13% דיווחו שהם מאושרים רק במידה מועטה, ואילו רק 6% דיווחו שהם כלל לא מאושרים. דיווח התלמידים על רמת האושר שלהם דומה לזה שהתקבל בקרב כלל בני הנוער הערבים בארץ, על פי סקר ה-HBSC, וגבוהה מזו שדווחה בקרב כלל בני הנוער היהודים. כמו באוכלוסייה הכללית (הן בקרב ערבים והן בקרב יהודים), נמצא כי הדיווח על רמת האושר דומה בין הבנים והבנות, אך יורד עם הגיל בקרב שני המינים. ממצאים על החרפת הבעיות בקרב בני הנוער המבוגרים יותר, הן מבחינת אובייקטיבית והן מבחינה סובייקטיבית, חוזרים בפרקי הסקר השונים. ממצאים אלה התבטאו הן בצורך לעזרה בלימודים, בלחץ בלימודים, בהתנהגויות של התנתקות מהלמידה; והן בהשתתפות מועטה של בני הנוער הבוגרים בחוגים ובפעילויות.

27.7 אלימות והתנהגויות סיכון

המחקר המוצג כאן נולד, במידה רבה, מתוך דאגה לבעיות של אלימות והתנהגויות סיכון בקרב בני הנוער, שנתפסו על-ידי אנשי המקצוע כהולכות ומחריפות עם הזמן. ואכן, הן התלמידים, והן הנושרים שרואיינו, ציינו בעיות של אלימות, אלכוהול וסמים, כבעיות חשובות של בני הנוער בעיר. בניתוח האלימות אנו מבחינים בין קורבנות לאלימות לבין ביצוע מעשה אלימות.

היקף האלימות: כרבע מהתלמידים סבורים שבבית-ספרם יש הרבה מקרים של הצקות, הטרדות או בריונות, כאשר למעלה ממחצית התלמידים (56%) מסרו כי לפחות פעם אחת הטרידו אותם בשטח בית-הספר בשנת הלימודים הנוכחית. בעיית ההטרדות שכיחה גם מחוץ לבית-הספר: כמחצית מהתלמידים (48%) דיווחו, כי לפחות פעם אחת במשך השנה בה נערך הסקר היו חשופים לבעיה זו בשכונת מגוריהם ללא הבדלים בין השכונות השונות. אחוז לא מבוטל מהתלמידים (34%) דיווחו שהשתתפו בקטטה בשטח בית-הספר בשנה האחרונה; כמו-כן, 30% מהתלמידים דיווחו כי השתתפו בקטטה מחוץ לבית-הספר. עוד נמצא, שבמהלך החודש האחרון, 21% מתלמידי נצרת נשאו כלי נשק כלשהו להגנה עצמית (כולל סכין, אולר, מקל או גז מדמיע).

היקף הדיווח בקרב תלמידי נצרת על הטרדות ובריונות בבית-הספר, ועל השתתפות במעשה הצקה או נשיאת נשק, נמוך בהשוואה להיקף הדיווח על בעיות אלה בקרב כלל התלמידים הערבים והאוכלוסייה היהודית בכלל הארץ (על פי מחקר ה-HBSC). עם זאת, היקף הדיווח על קורבנות דומה.

קיימים הבדלים בין תת-אוכלוסיות בהיקף הבעיה:

- ◆ בנים מעורבים יותר מבנות במעשי אלימות - הן בשטח בית-הספר והן מחוצה לו.

♦ האלימות שכיחה יותר בקרב תלמידי הכיתות הנמוכות יותר. לדוגמה, 32% מתלמידי כיתות ו' דיווחו כי נתנו להם מכה חזקה לפחות פעם אחת בשטח בית-הספר, לעומת 12% מתלמידי כיתה י"א. בכך, שונה התופעה של התנהגות אלימה וקורבנות מיתר הבעיות שנבחנו בסקר זה, אשר על-פי-רוב חריפות יותר בקרב בני הכיתות הגבוהות יותר.

בדומה למרבית הממצאים על היבטים שונים של אקלים בית-ספרי, לא נמצא הבדל בין בתי-הספר הפרטיים לציבוריים לגבי כמעט כל סוגי האלימות שנבדקו.

אלכוהול וסמים: ארבעה-עשר אחוזים מהתלמידים מסרו שהם שתו אלכוהול עד לשכרות. בעוד שהדיווח אצל הבנות עומד על 5%, בקרב הבנים היקף הדיווח מגיע ל-24%. שלא כמו האלימות, התופעה דווקא מתגברת בקרב בני הכיתות הגבוהות יותר. שתיית אלכוהול נפוצה גם יותר בקרב תלמידי בתי-הספר הפרטיים מאשר הציבוריים. בדיווח על שתיית אלכוהול עד לשכרות דומים תלמידי נצרת לכלל התלמידים הערבים, על פי נתוני סקר HBSC. בהשוואה לכלל האוכלוסייה היהודית, ניתן לראות אחוזים דומים של השתכרות בכיתה ו'. ואולם, יש דיווח רב יותר על השתכרות בקרב תלמידי כיתות ט' היהודים, מאשר תלמידי כיתות ט' בנצרת.

התלמידים נשאלו אם הם נתקלו באדם שהשתמש בסם (למטרות לא רפואיות). עשרים אחוזים מהתלמידים השיבו בחיוב: 26% מהבנים ו-14% מהבנות.

אלימות והתנהגויות סיכון אצל הנושרים: ממצאי המחקר מראים כי הנושרים שהתראינו מתאפיינים במידה רבה של התנהגות בעייתית ומסוכנת. הן האלימות והן התנהגויות סיכון אחרות נפוצות הרבה יותר בקרב הנושרים מאשר בקרב התלמידים. למשל, כמחצית הנושרים דיווחו על נשיאת נשק בחודש האחרון, לעומת רק חמישית מהתלמידים. הנושרים מדווחים גם בהיקפים גבוהים הרבה יותר על השתכרות מאלכוהול (40% מהנושרים), וגם על מגע עם אנשים שמשתמשים בסמים (כ-60%), לעומת מיעוט קטן בקרב התלמידים.

27.8 אוריינטציה עתידית וערכית

הסקר התייחס גם לאוריינטציה הערכית של בני הנוער. נושא זה חשוב במיוחד כיום, לאור השינויים המהירים והדרמטיים העוברים על בני הנוער הערבים ועל החברה הערבית כולה. מרבית התלמידים (71%) מאמינים כי ירכשו השכלה על-תיכונית או אקדמית. באורח דומה, נמצא כי כמחצית מהתלמידים מעוניינים לעסוק בעתיד במשלח-יד אקדמי, וכרבע נוסף (27%) במקצועות חופשיים וטכניים. נבחנה מידת הקבלה של השקפת עולם הדוגלת בשוויון הזדמנויות בין המינים, ברכישת השכלה גבוהה וחופש פעולה, לעומת עמדות התומכות בהשקפת עולם מסורתית יותר. באופן כללי, עמדות הדוגלות בשוויון בין המינים מקובלות על רוב התלמידים. עם זאת, גם עמדות מסורתיות יותר זוכות לתמיכה בקרב חלק מהתלמידים: למשל, כמחצית מהתלמידים סבורים כי עדיף שבנות לא תצאנה מהבית לאחר החשיכה, כ-20% מבני הנוער סבורים שבנות אינן צריכות לזכות לאותו יחס שאליו זוכים בנים, ו-10% מבני הנוער מתנגדים שבנות תלמדנה באוניברסיטה.

נושא חשוב נוסף שנבדק הוא עמדות כלפי נישואי קרובים. שני-שלישים מסכימים שעדיף לא להתחתן עם קרוב משפחה, אבל שליש אינם מסכימים לכך.

מעניין לציין, כי קיימת שונות משמעותית באוריינטציה הערכית של תת-האוכלוסיות השונות:

♦ **הבנות לעומת הבנים:** לבנות יש שאיפות גבוהות יותר לגבי השכלה, הבנות נוטות להחזיק בעמדות הדוגלות בשוויון בין המינים. הבנים, לעומת זאת, נוטים להחזיק בנורמות חופשיות לגבי ההתנהגות שלהם עצמם, אך ציפיותיהם לגבי התנהגות הבנות מגבילות יותר.

♦ **שכבות הכיתה השונות:** תלמידי הכיתות הגבוהות יותר מצפים להשכלה רבה יותר, ומחזיקים בנורמות חופשיות יותר.

♦ **סוג בית-הספר:** תלמידי בתי-הספר הפרטיים, בהשוואה לתלמידי בתי-הספר הציבוריים, הביעו במידה רבה יותר גישה הדוגלת בשוויון בין המינים. הם גם מצפים לרמת השכלה גבוהה יותר.

ראינו הבדלים באוריינטציה הערכית בין הנושרים לבין התלמידים. באופן כללי, הנושרים הביעו השקפת עולם מסורתית יותר מאשר התלמידים.

27.9 יחסים עם ההורים

למשפחה, כסוכן חברות ראשוני וכמקור תמיכה עיקרי, יש השפעה רבה בעיצוב התנהגותו של המתבגר, אישיותו, רוחותו ושאיופיותו לעתיד. נבחנו היחסים של בני הנוער עם ההורים מהיבטים שונים:

ההורים כמקור תמיכה: רוב תלמידי נצרת סבורים כי אמם או אביהם מוכנים לסייע להם במידה רבה מאוד במקרה של בעיה בבית-הספר (76%). התקשורת עם האם נתפסת כטובה יותר בהשוואה לאב: רק 14% מהתלמידים מסרו כי קשה להם לשוחח עם אמם על נושאים שמטרידים אותם, בהשוואה ל-23% מהתלמידים שצינו שקשה להם לשוחח עם אביהם. מעניין לציין, כי תלמידי נצרת הביעו פחות קושי לשוחח עם אבותיהם ואמהותיהם, מאשר התלמידים בכלל האוכלוסייה הערבית ובכלל האוכלוסייה היהודית בישראל (סקר HBSC).

הבנות דיווחו על קשר פחות קרוב לאבותיהן מאשר הבנים - הן בנכונות לשוחח על דברים אישיים (74% לעומת 80%, בהתאמה), והן בתפיסה כי האב מוכן לסייע במקרה של בעיה בבית-הספר (68% לעומת 76%, בהתאמה). כמו-כן, לבני נוער מבוגרים קשה יותר לשוחח עם אבותיהם מאשר לבני הכיתות הנמוכות יותר (76% לעומת 82%, בהתאמה). תלמידי בתי-הספר הציבוריים הביעו פחות ביטחון מאשר תלמידי בתי-הספר הפרטיים, כי אמהותיהם יעזרו להם במקרה של בעיה בבית-הספר (71% לעומת 79%, בהתאמה).

גם בקרב הנושרים ציינו רק מיעוט קטן שקשה להם לשוחח עם אמם (14%), ואילו מרביתם ציינו שקשה להם לשוחח עם אבותיהם (56%). בכך, אנו רואים עדות לקשיים רבים יותר ביחסים עם האבות בהשוואה לכל קבוצות התלמידים.

שלושה-עשר אחוזים מהתלמידים דיווחו כי הם נמצאים עם הוריהם פחות מדי זמן, ו-23% מסרו כי לעתים קרובות הוריהם עסוקים מכדי שיוכלו להתפנות אליהם בשעת הצורך. אחוז בני הנוער שחושבים שהוריהם עסוקים מדי גבוה במיוחד בקרב תלמידי כיתות ו', ועומד על 31% בקרבם.

חילוקי דעות בין התלמידים להורים: כרבע מהתלמידים (24%) מסרו, כי הם חשים כי הוריהם אינם מבינים את מה שמטריד אותם. הנושאים המרכזיים שסביבם מתעוררות מחלוקות לעתים קרובות הם: השתתפות בעבודות הבית (בקרב 38% מהתלמידים), שעות החזרה הביתה (36%) ומידת ההקפדה על הדת (33%). רוב התלמידים ציינו מספר מוקדי מחלוקת.

לבנים יותר מאשר לבנות יש חילוקי דעות, לעתים קרובות, עם הוריהם בנושאים הקשורים לשמירה על הדת, סגנון בילוי וכסף. לעומת זאת, בנות יותר מבנים אינן מסכימות עם הוריהן בנוגע למידת ההשתתפות בעבודות הבית (ככל הנראה, עקב השתתפותן הרבה יותר במטלות אלה). המתח בין התלמידים להורים פוחת, באופן כללי, עם העלייה בשכבות הכיתה. שיעור גבוה יותר מהלומדים בבתי-ספר ציבוריים, בהשוואה ללומדים בבתי-ספר פרטיים, דיווחו על אי-הסכמה עם הוריהם בנושאים הקשורים למידת ההקפדה על הדת ולחבריהם.

אמצעי ענישה בהם נוקטים ההורים: בסקר נבחנו גם היבטים של היחסים של ההורים עם התלמידים באמצעות דיווח התלמידים כיצד הוריהם מגיבים על התנהגות לא הולמת מצידם. רוב התלמידים (81%) מסרו כי אמצעי ענישה המקובל על הוריהם בתגובה להתנהגות לא הולמת מצידם הוא צעקות, כמחצית (45%) מסרו כי אוסרים עליהם לצאת מהבית, וכשליש (31%) מסרו כי מכים אותם. אמצעי ענישה חמורים אחרים ננקטים בהיקף קטן הרבה יותר: 7% מהתלמידים מסרו כי הוריהם אוסרים עליהם את הכניסה הביתה, ו-4% מהתלמידים ציינו שמונעים מהם אוכל.

אמצעי הענישה שנבדקו מופנים יותר לבנים בהשוואה לבנות, ובמיוחד פעולות של הכאה ואיסור על כניסה או יציאה מהבית. שיעור המדווחים כי הוריהם מכים, סוגרים אותם בחדר, או מונעים מהם אוכל, יורד עם העלייה בשכבות הכיתה. שיעור גבוה יותר של תלמידים הלומדים בבתי-ספר ציבוריים מסרו כי הוריהם מכים אותם, בהשוואה ללומדים בבתי-ספר פרטיים. אין הבדל בין תלמידי בתי-הספר השונים ביחס לאמצעי הענישה האחרים.

27.10 שביעות רצון מהשכונה והעיר

הסקרים עסקו גם בבחינת עמדותיהם של בני הנוער ביחס לסביבת מגוריהם והעיר כולה. שני-שלישים מהתלמידים מרוצים משכונת המגורים, וכמחצית מהתלמידים מרוצים מנצרת. גם בנושאים אחרים,

כמו תחושת ביטחון, מביעים התלמידים שביעות רצון רבה יותר מהשכונה מאשר מהעיר כולה. כמחצית התלמידים מעוניינים לגור בנצרת לכשיתבגר.

בנים יותר מבנות, ובני השכבות הגבוהות לעומת הנמוכות, מרגישים בטוחים הן בשכונת המגורים והן בנצרת. אולם, תחושת ביטחון זו אינה מלווה בשביעות רצון גבוהה יותר. לגבי בני השכבות השונות, ההפך הוא הנכון: בני השכבות הגבוהות אף מביעים פחות שביעות רצון מאשר התלמידים הצעירים יותר.

28. סיכום הממצאים המרכזיים על השירותים לחינוך בלתי פורמלי ופעילות פנאי בנצרת

מוקד נוסף של הפרויקט היה איסוף מידע על שירותים לחינוך בלתי פורמלי ופעילות פנאי, מתוך תפיסה ששירותים אלה עשויים למלא תפקיד חשוב במערכת השירותים לבני נוער. נתונים מסקרי בני הנוער מעלים ממצאים על פערים משמעותיים ביכולתם של שירותים אלה לענות על צורכי בני הנוער כנדרש. אותרו 76 מסגרות לחינוך בלתי פורמלי ופעילות פנאי בעבור בני הנוער בעיר נצרת. מסגרות אלו כוללות בתי-ספר שמקיימים פעילות לחינוך בלתי פורמלי לאחר שעות הלימודים, מועדונים שכונתיים ועירוניים, תנועות נוער, מועדוניות ועוד. המידע על כל המסגרות האלה נאסף באמצעות ראיונות פנים-אל-פנים עם מנהלי המסגרות על פי שאלון מובנה.

על-פי-רוב, המסגרות מיועדות לשרת את כלל בני הנוער. המטרות העיקריות של הפעילויות במסגרות אלו הן חינוך ערכי, פעילות תרבות, בילוי וספורט, פעילות חברתית וסיוע לימודי. בנוסף, חלק מהפעילויות מיועדות להקנות ידע ומיומנויות, או לתת שירותי תמיכה, טיפול או מניעה. לפי תפיסת המנהלים, יש לשים דגש מיוחד על מטרות ארוכות-טווח הכוללות הזדמנות לפיתוח כישורים אישיים והנחלת ערכים ואידיאולוגיה.

המסגרות לחינוך בלתי פורמלי ולפנאי מופעלות בכל תשע השכונות בעיר נצרת. שליש מהמסגרות משרתות רק את ילדי השכונה בה ממוקמת המסגרת, ואילו השאר פותחות את שירותיהן לכלל ילדי העיר.

מרבית המסגרות מקבלות מימון ממחלקות שונות של העירייה. גורמים נוספים שמממנים את המסגרות הם משרדי ממשלה וארגונים וולונטריים. מרבית הפעילויות מסובסדות במידה כלשהי, ולגבי כמחצית מהפעילויות לא נדרש תשלום מהמשתתפים. כאשר נדרש תשלום, הוא בדרך כלל עד גובה 100 ₪ לחוג או לפעילות לחודש. נושא המימון מטריד את מנהלי המסגרות, והצורך בהגדלת המימון למסגרות הועלה על-ידי חלק מהם בראיונות שהתקיימו.

28.1 מערך כוח האדם

המסגרות מעסיקות בעיקר מדריכים, מאמני ספורט ורכזי פעילות. מצבת כוח האדם מצומצמת בדרך כלל, ואחת הבעיות שהועלתה על-ידי המנהלים היא המחסור בתקנים לכוח אדם. מספר העובדים הממוצע לכלל המסגרות עומד על 4.7 עובדים, אולם, מספר העובדים בשכר הוא נמוך הרבה יותר ועומד על 3.5 עובדים למסגרת בממוצע. ביותר משליש מהמסגרות עובדים בשכר רק אדם אחד או שניים. פעילות מסגרות אלו נתמכת במידה רבה על-ידי עבודה של מתנדבים: בשליש מהמסגרות חלק מהעובדים הם מתנדבים, ובחלק מהמסגרות (16%) אין אף עובד בשכר. במקרים נדירים אף המנהל הוא מתנדב.

אין ספק, שגיוס המתנדבים לשירותים אלה מתגבר באופן משמעותי את מצבת כוח האדם, ומרחיב את אפשרויות הפעולה של המערכת. עם זאת, הנתונים מצביעים על הבדלים משמעותיים בין העובדים בשכר לבין המתנדבים, הן בהשכלה שלהם, והן בוותק שלהם במסגרת. לרוב המכריע של העובדים יש השכלה על-תיכונית (88%). למתנדבים יש השכלה נמוכה יותר (כמחציתם למדו עד 12 שנים בלבד). מרבית המנהלים והעובדים בשכר הם בעלי ותק של פחות מחמש שנים (48% מהעובדים ו-49% מהמנהלים), ורק בודדים נמצאים בתפקיד פחות משנה (2% מהעובדים ו-9% מהמנהלים). לעומת העובדים בשכר, הוותק של המתנדבים הוא קצר יותר. לעומת זאת, מחצית המתנדבים מגיעים למסגרת לתקופות קצרות של עד שנה.

28.2 מאפייני בני הנוער המשתתפים בפעילות

מרבית המסגרות, כאמור, מיועדות לשרת את כלל אוכלוסיית בני הנוער בעיר. ואכן, ברוב המסגרות, אוכלוסיית המבקרים כוללת גם בני נוער המאופיינים בבעיות שונות ובצרכים מגוונים. לדוגמה, כ-60% ממנהלי המסגרות ציינו שבני נוער המבקרים בשירות סובלים מבעיות לימודיות (קשיי למידה או ניתוק ממסגרת לימודית), כ-45% ממנהלי המסגרות ציינו שמגיעים בני נוער הסובלים מבעיות משפחתיות (בעיקר אלימות במשפחה), וכ-47% ממנהלי המסגרות ציינו שמגיעים בני נוער הסובלים מבעיות בריאותיות (בעיקר מוגבלות פיזית). ממצאים אלה מאששים את הספרות המקצועית המדגישה את הפוטנציאל של השירותים לחינוך בלתי פורמלי כמאתרים וכנותני שירותים לבני נוער עם צרכים מיוחדים.

28.3 פעילות המסגרות

מרבית המסגרות (68%) מקיימות חוגי העשרה ופעילות חינוכית, מחציתן מקיימות חוגי ספורט ומחציתן מקיימות חוגי אומנות. רק כרבע מהמסגרות מקיימות תכניות מגוונות (4 סוגי פעילויות או יותר). עם זאת, בחלק מהמסגרות מתקיימות פעילויות רבות מאותו סוג. מנהלי המסגרות מודעים לצורך להרחיב את מגוון הפעילויות, ובראיונות הם המליצו על הקמת מועדונים רב-תכליתיים (דוגמת מתנ"סים), שיספקו שירותים חינוכיים, תרבותיים ועוד, כמו גם הקמת מגרשים ומתקני ספורט, מקומות בילוי לנוער, בריכת שחייה וכד'.

הספרות המקצועית העוסקת בשירותים לחינוך בלתי פורמלי טוענת כי כוחם של שירותים אלה נעוץ בעיקר בעקרונות הפעולה הייחודיים שלהם, אשר מאפשרים התנסות שונה לבני הנוער מזו הניתנת להם

בבית-הספר. עקרונות הפעולה מדגישים פעילות המכוונת לפיתוח אישי מהיבטים שונים, וזאת באמצעות פיתוח קשרים קרובים במסגרת מערכת יחסים שוויונית יחסית בין בני הנוער לצוות, מתן אחריות לבני הנוער ושיתופם בקבלת החלטות על הפעילויות ובהובלתן. על פי הספרות, שירותים איכותיים המצליחים לתרום רבות להתפתחותם של בני הנוער, מצטיינים ביישום עקרונות פעולה אלה. לפיכך, במחקר הופנתה תשומת לב מיוחדת לבחינת עקרונות הפעולה של המסגרות, ובייחוד האם עקרונות הפעולה המומלצים לפי הספרות אכן מיושמים בעבודת המסגרות בנצרת הלכה למעשה, ובאיזו מידה.

בבחינת פעולת המסגרות התייחסנו לחמישה עקרונות פעולה מרכזיים:

- ♦ מתן הזדמנות לבני הנוער לפתח כישורים ויצירתיות
- ♦ שימת דגש על חינוך ערכי
- ♦ פיתוח קשרים קרובים בין מדריכים לחניכים
- ♦ שיתוף בני נוער בקבלת החלטות על אופי הפעילויות
- ♦ שיתוף בני הנוער בקבלת החלטות לגבי זמן הפעילות ומקומה.

בדיקת דפוסי הפעולה המדווחים על-ידי מנהלי המסגרות העלתה עדות אמפירית ליישומם של עקרונות הפעולה האלה ובכך תמכה בגישה המובאת בספרות המקצועית. עם זאת, ניתן להבחין בהבדלים במידת יישומם של העקרונות במסגרות השונות בעיר. עיקרון הפעולה של מתן הזדמנויות לבני הנוער לפתח כישורים ויצירתיות מיושם כמעט בכל המסגרות, למשל, 91% ממנהלי המסגרות העידו כי "לחניכים ניתנת הזדמנות ליצירתיות ולביטוי היכולת האישית שלהם". גם עיקרון הפעולה של שימת דגש על חינוך ערכי מדווח על-ידי מרבית מנהלי המסגרות (84%). היבטים שונים של העיקרון של בניית קשרים קרובים בין המדריכים לחניכים מיושמים במידה שונה: כמעט כל המנהלים דיווחו כי המדריכים משקיעים רבות ביצירת יחסים קרובים עם החניכים, ואולם היבטים אחרים של הנושא מיושמים רק בחלק מהמסגרות. גם היבטים שונים של שיתוף בני הנוער בקבלת החלטות על אופי הפעילויות, ושיתוף בני הנוער בהחלטות על זמן הפעילויות ומיקומן, מיושמים רק בחלק מהמסגרות (בין 16% ל-68%, לפי נושא ההחלטה).

ממצאים אלה עולים בקנה אחד עם ממצאים שהתקבלו מדיווח התלמידים שמשתתפים בפעילויות, אשר העידו גם הם על תרומה רבה יותר של השירותים לקידום התפתחותם האישית והחברתית, מאשר לשיתופם בתהליכים של קבלת החלטות.

הקפדה על כללי התנהגות: במרבית המסגרות ישנם בני נוער שמפגינים בעיות התנהגות (88% מהמסגרות), ובהם בני נוער שמציקים לילדים אחרים (56% מהמסגרות), מתנהגים באופן תוקפני (53%), משקרים או משתמשים בשפה גסה (53%). כמעט כל המנהלים (94%) ציינו שבמסגרתם ישנם כללי התנהגות. התגובות הטיפוסיות להפרת הכללים כוללות ייזום פגישות בין איש צוות לבין בני הנוער, או הרחקה מהפעילות, לעתים עם חזרה על תנאי. רק במיעוט מהמסגרות (17%) מסרו המנהלים כי הצוות מפעיל עונש פיזי או פועל באלימות כלפי המשתתפים.

28.4 סוגי המסגרות

ניתן לחלק את המסגרות בנצרת לארבעה סוגים, על פי הגוף שמפעיל אותן. להלן תמצית ממצאים על המאפיינים הייחודיים של כל סוג מסגרת:

(1) מסגרות של אגף החינוך של העירייה המופעלות בבתי-הספר של העירייה לאחר שעות הלימודים. ישנן 17 מסגרות כאלה בנצרת, והן מהוות רבע מהמסגרות שנסקרו. במסגרות אלו מושם דגש על עקרונות הפעולה של פיתוח כישורים אישיים בקרב בני הנוער ושימת דגש על חינוך ערכי. יחסי צוות-בני נוער הם יחסים היררכיים ומובנים, עם מעט שיתוף של בני הנוער בקבלת החלטות. אפשר לראות, שלמרות שהמסגרת נועדה לספק חינוך בלתי פורמלי, וזאת באורח שונה מהחינוך הפורמלי המתרחש בשעות הבוקר, במציאות ממשיכות המסגרות במידה רבה לפעול על פי אותן נורמות המקובלות בחינוך הפורמלי בבתי-ספר. עם זאת, למסגרות אלו יש יתרון מובהק על האחרות בקלות הנגישות שלהן לכלל אוכלוסיית בני הנוער. הילדים פונים בעצמם או מופנים לתכנית על פי הערכת צוות בית-הספר והגורמים הטיפוליים במערכת החינוך, כי הם זקוקים לסיוע בתחומים שונים, והדבר מתבטא ברב-גוניות של אוכלוסיית המשתתפים.

(2) מסגרות של אגף הרווחה של העירייה (10 מסגרות). גם במאפייני מסגרות אלו ניתן לראות בבירור את הזיקה לגוף המפעיל. לעומת מסגרות אחרות, מסגרות אלו מכוונות במיוחד לאוכלוסיות בסיכון וקולטות בני נוער רבים על פי קריטריונים של הזדקקות לעזרה. בני נוער מגיעים עם בעיות בתחומים שונים, כולל בעיות התנהגות, עד כדי אלימות. מסגרות אלו שמות דגש על פיתוח קשרים קרובים עם בני הנוער, ומטרתן השירות כוללות גם תמיכה, טיפול ומניעה. ברוח ה"התמקצעות" החלה בשירותי רווחה בכלל, שירותים אלה לחינוך בלתי פורמלי מסתמכים יותר מהאחרים על כוח אדם בשכר ואינם נוטים להפעיל מתנדבים.

(3) המרכזים הקהילתיים המופעלים על-ידי העירייה (17 מסגרות). לעומת יתר סוגי המסגרות, מסגרות אלו מופעלות על-ידי יחידה שבמרכז עיסוקה נמצא מתן שירות לחינוך בלתי פורמלי ופעילות פנאי. המרכזים הקהילתיים הם גדולים יחסית, עם כוח אדם רב במיוחד - הן כוח אדם בשכר והן מתנדבים. מטרת הפעילות מגוונת וגם הפעילויות המוצעות מגוונות, כאשר פעילויות ספורט תופסות מקום מרכזי. מסגרות אלו משקיעות במיוחד בגיוס משתתפים, ונעשה שימוש בשיטות ייחודיות לגיוס משתתפים: הן מפרסמות מודעות על הפעילות בעיתונות ובמבני ציבור, מקיימות מחנות וטיולים, עורכות ביקורים בבתי-הספר, ומקיימות מפגשים עם בני הנוער בשכונה.

(4) גורמים ציבוריים או פרטיים אחרים (32 מסגרות). בקבוצה זו נמנה מגוון של ארגונים פרטיים וציבוריים, כולל בתי-ספר פרטיים, אשר מפעילים תכניות שונות לפנאי או לחינוך בלתי פורמלי לבני נוער. בגלל השוני הרב בין הארגונים השונים, אין זה מפתיע כי ניסיון לתאר אותם כמקשה אחת אינו מועיל במיוחד, ולא מצטייר דמיון בדגשים שבעקרונות הפעולה. עם זאת, ישנם כמה מאפיינים מעניינים לקבוצה זו. הקשר החזק עם המגזר ההתנדבותי משתקף בהישענות רבה במיוחד על מתנדבים בהפעלת השירות: במיעוט לא מבוטל מהמסגרות אין אף עובד בשכר. לשירותים אלה יש יוקרה רבה יחסית,

וקיימת מכוונות רבה יותר לאוכלוסיות "חזקות" יותר, מאשר במסגרות המופעלות על-ידי העירייה, וזאת בגלל שחלק מהפעילויות דורשות תשלום גבוה יחסית, ובגלל שקיים דיווח מועט במיוחד על בעיות התנהגות בקרב המשתתפים.

29. כיווני פעולה מומלצים

המידע הרב שנאסף במסגרת הפרויקט מאפשר זיהוי מוקדים שונים לשיפור ולהמשך פיתוח של מערכת השירותים. בעמודים הבאים יוצגו מסקנות המחקר ביחס לכיווני הפעולה המרכזיים המוצעים כדי שמערכת השירותים תוכל לענות טוב יותר על צורכי בני הנוער. הצעות אלו נועדו לשמש בסיס להמשך המאמץ לבצע תכנון כוללני של השירותים לבני הנוער בעיר.

29.1 מערכת החינוך הפורמלית

בשנים שקדמו לפרויקט, עיריית נצרת השקיעה מאמצים רבים בשיפור מערכת החינוך, והיו הישגים בצמצום היקף הנשירה ובשיפור המערכת באופן כללי. עם זאת, הממצאים מהסקרים מעלים נושאים חשובים במערכת החינוך הפורמלית שיש להתייחס אליהם:

♦ **יש צורך בשיפור האקלים הבית-ספרי, בשיפור יחסי מורים-תלמידים ובשיפור התקשורת בין המורים והתלמידים:** על אף שבאופן כללי שביעות הרצון הכללית היא גבוהה למדי, חלק משמעותי מהתלמידים סבורים כי החוקים של בית-הספר אינם הוגנים. יש תלמידים החשים שהמורים אינם מתייחסים אליהם בכבוד, וכי מופנה אליהם יחס משפיל ופוגע. יחסים פוגעים אלה אף מהווים את אחת הסיבות המרכזיות לנשירת תלמידים מבתי-הספר, ולכן יש צורך בשיפור האקלים הבית-ספרי ובשיפור מערכות היחסים עם התלמידים, ובמיוחד עם התלמידים המתקשים. התקבל גם דיווח מחלק מהתלמידים שיש מורים בבית-הספר המשתמשים בעונש פיזי, ולכן יש צורך בהתייחסות מיוחדת לבעיות של האלימות מצד המורים כלפי התלמידים.

בנוסף, קיימת קבוצה של תלמידים שחשים בלחץ ובמצוקה מדרישות מוריהם והוריהם להישגים לימודיים (29%), זאת במיוחד בבתי-הספר הפרטיים ובשכבות הכיתה הגבוהות יותר. ראוי לתת את הדעת כיצד ניתן להקל על תחושת מצוקה זו. נראה כי כיוון פעולה משמעותי עשוי להיות ייזום התערבויות למען שיפור ערוצי התקשורת בין המורים לתלמידים, ובין התלמידים להוריהם, כדי להביא לתיאום טוב יותר של הציפיות.

♦ **יש צורך ביותר עזרה לימודית.** חלק משמעותי מהתלמידים מסרו כי יש להם קשיים בלימודים, והם אינם זוכים לעזרה הדרושה להם (48%). הצורך בעזרה לימודית חיוני במיוחד לגבי תלמידים מתקשים. בנוסף, יש בעזרה לימודית כדי להקל על תחושות הלחץ שהתלמידים חשים. הצורך בעזרה לימודית עולה ככל ששכבת הכיתה עולה. יש להגדיל את מספר התלמידים המקבלים עזרה מיוחדת,

ואת היקף העזרה המיוחדת הניתנת לכל אחד, כדי שהעזרה העומדת לרשות התלמידים תענה על הצרכים שלהם. כמו-כן, יש לשתף את התלמידים בהחלטות על סוג העזרה הלימודית הדרושה להם.

♦ **ההתמודדות עם הנשירה הסמויה ומניעת נשירה גלויה.** קבוצה משמעותית של תלמידים מפגינים "נשירה סמויה", כלומר, התנתקות מהלמידה בבית-הספר, למרות שהם עדיין רשומים בו באופן פורמלי. סימני הנשירה הסמויה כוללים היעדרויות מרובות, יציאה מבית-הספר לחלק מהיום, הימנעות מלמידה בזמן הנוכחות בשיעור, תחושות של ניכור מהמסגרת, ובעיות חברתיות, כולל דחייה חברתית, התנהגות אלימה וקורבנות לאלימות. כמו באוכלוסייה הכללית בארץ, גם בנצרת, רווחות בעיות של נשירה סמויה בקרב בני הכיתות הגבוהות, ובקרב הבנים יותר מאשר בקרב הבנות, אשר באופן כללי מסתגלות יותר בקלות לחוויה הבית-ספרית. בהתמודדות של בתי-הספר עם הנשירה הסמויה יש צורך להפנות את תשומת הלב בעיקר לקבוצות אלו.

רצוי לאמץ פעולות שמיועדות להחזיר את הנושרים הסמויים ללמידה משמעותית, הן משום שתלמידים אלה מחמיצים את ההזדמנות להפיק תועלת מהלימודים, והן משום שהנשירה הסמויה היא פעמים רבות תחילתו של תהליך שמסתיים בנשירה גלויה, כלומר יציאה מבית-הספר באופן מוחלט. התמודדות יעילה עם הנשירה הסמויה כוללת צעדים כגון:

- איתור הנושרים הסמויים
- הגברת העניין בלמידה - למשל, באמצעות למידה חווייתית ושימוש באמצעי הוראה מגוונים
- הבטחת גיוון של מקצועות ומסלולים, שיספקו לימודים ברמות שונות לתלמידי השכבות הגבוהות, ובהתאם ליכולתם ורצונותיהם של התלמידים
- הגשת סיוע לימודי מתוגבר
- חיזוק הקשר של המורים עם בני הנוער המתנתקים - העלאת רמת ההיכרות והתקשורת, והגברת מחויבות המורים להיות קשובים להם ולסייע להם.

כמו-כן יש צורך במתן תמיכה ועזרה מקצועית וטיפולית, הן על-ידי גורמים מצוות בית-הספר והן על-ידי שירותים בקהילה, על מנת לסייע לתלמיד להתמודד טוב יותר עם בעיותיו ועם קשיי ההסתגלות לבית-הספר. ממצאי המחקר הראו כי על-פי-רוב הנושרים עוזבים את בית-הספר בגלל התנסותם השלילית בו, ונראה שתכניות למניעת נשירה צריכות לפנות לשיפור מערכת היחסים שבין צוות בית-הספר לבין אותם תלמידים המתקשים להסתגל לדרישות המסגרת.

יש לציין, כי קשיי ההסתגלות לבית-הספר חריפים במיוחד בעת המעבר לבית-ספר חדש - בכניסה לחטיבת הביניים או בכניסה לבית-ספר תיכון. לכן, יש צורך להפנות תשומת לב מיוחדת להבניית המעברים כך שייקחו בחשבון את צורכי התלמידים, וכן יכינו את התלמידים לאתגרים החדשים שיתעוררו בעקבות המעבר - הן מבחינת התוכן הלימודי והן מבחינה רגשית וחברתית.

♦ **סיוע לנושרים לחזור ללימודים או לפנות להכשרה מקצועית.** בני נוער אשר נשרו מבית-הספר מהווים קבוצה בסיכון מיוחד. רבים מהנושרים מעוניינים לחזור ללימודים (37%), או לפנות להכשרה מקצועית (53%). נראה, שעל מערכת החינוך להעמיד בפני הנושרים אפשרויות שונות במסגרות

שונות, על מנת שאירוע הנשירה לא יהפוך לצעד בלתי הפיך, ועל מנת שהנושרים יוכלו להמשיך לזכות לחינוך כפי יכולתם.

♦ **ההתמודדות עם האלימות בבתי-הספר.** קיימת בעיה מדאגה של אלימות בתוך בתי-הספר, הן בבתי-הספר הציבוריים והן בבתי-הספר הפרטיים. רוב סוגי האלימות נפוצים במיוחד בבתי-הספר היסודיים ובחטיבות הביניים. בעקבות ממצאים ראשוניים ממחקר זה, הוקמה ועדה כלל-יישובית לטיפול בבעיה. בחסות משרד החינוך התקיימה השתלמות למנהלי בתי-הספר וגורמים בעירייה, בה נידונו דרכים יעילות לטיפול באלימות בראייה מערכתית. יש צורך להמשיך לחזק מאמצים אלה לאור חומרת הבעיה.

♦ **בית-הספר ככתובת ראשונית:** מכיוון שכל ילדי העיר מגיעים לבית-ספר כשירות "אוניברסלי", רצוי שמורי בית-הספר, ובעיקר המחנכים, ישימו לב לבעיות ולקשיים שעולים אצל הילדים במהלך שנות לימודיהם, וידאגו לחיבורם עם שירותי התמיכה ועם השירותים הטיפוליים הרלוונטיים, בתוך בית-הספר ומחוצה לו. פעילות זו מחייבת תקשורת פתוחה ומשמעותית בין המורים לתלמידים, כפי שהומלץ קודם, וכן הבניית קשרי עבודה ושותפויות בין בתי-הספר והשירותים התומכים והטיפוליים בעיר.

29.2 מערכת השירותים לחינוך בלתי פורמלי ופעילות פנאי

בתחום של שירותים לחינוך בלתי פורמלי ופנאי נאסף מידע מקיף ומפורט, הן על צרכי התלמידים והן על פעילות כלל המסגרות השונות. קיימת הסכמה רחבה כי תחום זה צריך לזכות לדגש מיוחד בהמשך פיתוח השירותים בעיר. זאת, על פי עדויות ממקורות מידע רבים: התלמידים, הנושרים, אנשי המקצוע ומנהלי השירותים. את המסקנות המרכזיות ניתן לסכם כך:

♦ **צורך בהרחבה ובשכלול של מערכת השירותים לחינוך בלתי פורמלי ופעילות פנאי:** אמנם יש מסגרות ושירותים רבים בעיר, כפי הנראה יותר מהמצוי ברוב היישובים הערבים בישראל. אולם, מהממצאים עולה בבירור הצורך בהרחבת מערכת השירותים ושכלולה באופן משמעותי. רק כמחצית מבני הנוער משתתפים בפעילות מאורגנת כלשהי; ומרבית בני הנוער, הן התלמידים והן הנושרים, הביעו רצון להשתתף ביותר חוגים.

מנהלי חלק מהמסגרות, במיוחד המסגרות השייכות לארגונים וולונטריים, הצביעו על מחסור במימון והיעדר תמיכה מספקת בהפעלתם, כגורמים המקשים על הפעלת הפעילויות, ואמרו שיש צורך לחפש דרכים להגדלת מקורות המימון של השירותים.

לצד מסגרות המקיימות פעילויות קבוצתיות מאורגנות, יש גם צורך במתקנים (facilities) ובמקומות מסודרים אשר יאפשרו לבני הנוער "מקום בטוח" לבלות עם חבריהם, מבלי לפחד מאיום, ומבלי להפריע לאחרים. הדבר נחוץ, כנראה, במיוחד לבנות, שהן פחות חופשיות להסתובב בעיר באופן כללי, אך גם לבנים אשר בהיעדר מקומות כאלה נמשכים, לפעמים, לשוטטות במקומות ציבוריים לא מתאימים.

♦ **צורך בשדרוג סוגי הפעילויות המוצעות ואיכותן:** הסיבה המרכזית שצוינה על-ידי בני הנוער כדי להסביר מדוע הם אינם מגיעים לחוגים היא חוסר עניין בחוגים הקיימים. בני הנוער זקוקים לפעילות מעניינת, שתאפשר פיתוח של כישורים קוגניטיביים ואחרים; אך גם לפעילות חברתית, לאור דיווחים של חלקם על בדידות וקושי להיפגש עם חברים.

רצוי להציע מגוון רב יותר של פעילויות ותכניות, ואף לפתח פעילויות ותכניות חדשות, בניסיון להעלות את העניין והרלוונטיות שלהן בעיני בני הנוער.

- סוג פעילות שבני הנוער מבקשים לקבל יותר הן פעילויות הנועדות לסייע בלימודים, כנראה בעקבות תחושה של רבים מהם כי העזרה הלימודית הזמינה כיום אינה מספקת.

- ממצאים על ההיקף הרב של אלימות והתנהגויות סיכון בקרב בני הנוער מעלים את הצורך בפיתוח ובהפעלה של תכניות מניעה אשר יתנו לבני הנוער כלים להתמודד עם קונפליקטים, ועם השפעות שליליות של קבוצת השווים.

- הממצאים על ערכי בני הנוער ועל היחסים עם ההורים משקפים באופן מובהק את השינוי החברתי-תרבותי שעובר על החברה הערבית. נראה, שלמסגרות של חינוך בלתי פורמלי יכול להיות תפקיד מרכזי בהפעלת תכניות שיסייעו לבני נוער ולהוריהם להתמודד טוב יותר עם האתגרים הניצבים בפניהם בתחום זה.

כדאי להשיג גיוון בפעילויות המוצעות גם ברמה העירונית, אך גם ברמה השכונתית של השירותים הניתנים במסגרות בכל שכונה, משום שיש בני נוער רבים שמעדיפים לצרוך שירותים בתוך שכונת המגורים. אחת ההצעות שמועלות כדי לענות על רצון הילדים להגביר את הנגישות למגוון רחב של שירותים, היא הקמת מועדונים שכונתיים רב-תכליתיים.

קבוצות אוכלוסייה שזקוקות לתשומת לב מיוחדת בתחום זה הן הבנות ובני הנוער המבוגרים יותר. באופן כללי, רוב התכניות מכוונות לבנים ולבני הנוער הצעירים יותר, ויש צורך לפתח תכניות שיענו על צורכי כלל בני הנוער.

♦ **יישום עקרונות הפעולה האפקטיביים של החינוך הבלתי פורמלי:** ממידע מסקר התלמידים ומסקר השירותים למדנו כי חלק מעקרונות הפעולה החשובים של השירותים לחינוך בלתי פורמלי אינם מיושמים באופן משמעותי בפעילות המסגרות בעיר, וזוהי אולי אחת הסיבות המרכזיות לקשיי השירותים הקיימים למשך משתתפים. במיוחד נחוצה עבודה המושתתת על יחסים קרובים ופתוחים יותר בין הצוות לבין בני הנוער, השונים באופן מהותי מהיחסים ההיררכיים והמובנים המאפיינים את היחסים בין התלמידים למוריהם בבתי-הספר. רצוי שהיחסים בין הצוות לבין בני נוער יכללו גם יותר שיתוף של בני הנוער בקבלת החלטות במסגרת ביחס לאופי הפעילויות, המועד שבו יתקיימו וכו'.

- ♦ **שדרוג כוח האדם המפעיל את השירותים:** בחלק מהשירותים אין כוח אדם מקצועי שיפעיל אותם, ויש צורך בכוח אדם שיהיה מיומן בביצוע התפקיד; ובחלק מהמסגרות יש צורך בהוספת תקנים. מלבד זאת, שינויים בעקרונות הפעולה שמיושמים בעבודת המסגרות עשויים לדרוש פיתוח מודעות לגישה המומלצת, וכן מיומנויות וידע נוספים בקרב אנשי הצוות.
- ♦ **התייחסות מיוחדת לצורכי הבנות:** לבנות חסרות תכניות העונות על צורכיהן, במיוחד לאור ההגבלות המוטלות לעתים על השתתפותן בפעילויות שונות (למשל, ספורט), או בהרכבים שונים (למשל, פעילויות יחד עם בנים). יש לציין, כי הבעיות של בדידות, שעמום וניתוק, חריפות במיוחד בקרב הבנות שנשרו מבית-הספר: הן אינן עובדות, וכיום אם הן אינן נקלטות בתכנית מיוחדת, הן נשארות לעתים בבית, ללא קשר עם בני נוער אחרים מחוץ למשפחה. בפני מערכת השירותים של חינוך בלתי פורמלי ופנאי מוצב אתגר לפתח שירותים שיצליחו למשוך לפעילויות גם את הבנות. בעקבות ממצאים אלה, עיריית נצרת שמה דגש מיוחד על פיתוח תכניות ושירותים לבנות, ומתוכנן להקים מרכז רב-תכליתי גדול, שנועד לענות במיוחד על צורכי הבנות בתחום החינוך הבלתי פורמלי והפנאי.
- ♦ **צורך בהפניית יותר תשומת לב לצורכיהם של בני הנוער בסיכון והנושרים:** לנושרים יש בעיות שונות של בדידות, אשר נובעות בחלקן מהניתוק ממסגרת בית-הספר, שם בני נוער רגילים להיפגש עם בני גילם. על אף שהם עזבו את מסגרת בית-הספר, רבים מהנושרים אינם מעוניינים להישאר מנותקים ממסגרת כלשהי, והם מביעים עניין בהשתתפות בתכניות לחינוך בלתי פורמלי ולפעילות פנאי. שירותים אלה עשויים להיות ערוץ יעיל ליצירת מגע עמם ולהחזרתם להשתתפות במסגרות נורמטיביות אחרות. על מערכת השירותים לפעול למשיכת הנושרים לפעילויות, וכן לתכנן פעילויות שמכוונות לצורכי הנושרים -הן מבחינת התוכן, והן מבחינת המועדים שבהם הן מתקיימות.
- על אף שמרבית השירותים אינם מכוונים לבני נוער בסיכון, בפועל יש לחלק משמעותי מהמשתתפים בעיות בתחומים שונים, ושירותים אלה עשויים להעניק לבני נוער בסיכון מענים משמעותיים, כחלק מכלל מערך השירותים בעיר. על מנת שהשירותים לחינוך בלתי פורמלי יוכלו לסייע לבני הנוער, היה רצוי שמנהלי השירותים ואנשי הצוות יאמצו את המטרות של מניעה ותמיכה כחלק ממטרות השירות ויקנו לכך חשיבות. בעיות בני הנוער בתחומים שונים מתבטאות גם בבעיות התנהגות בעת השתתפותם במסגרת, ולאנשי הצוות דרושה הכשרה על מנת שידעו להתמודד עם בעיות שעולות, ולסייע לבני הנוער במידת האפשר.
- ♦ **קביעת פעילויות בזמנים המתאימים:** הזמנים שבהם הפעילויות מוצעות עלולים להוות מחסום להשתתפות, לאור אילוצים שונים של בני הנוער: הצורך לסיים יום לימודים ארוך ולעשות שיעורי בית, הימנעות של בנות רבות לצאת בשעות החושך, ועוד. יש צורך להבטיח שהפעילויות ייקבעו לזמנים שבהם יהיה נוח לבני הנוער להגיע.

♦ **פיתוח אסטרטגיות יעילות למשיכת משתתפים:** קיים צורך בהפצה יעילה יותר של מידע ביחס לפעילויות המתקיימות, ולתנאי ההשתתפות. חלק משמעותי מבני הנוער ציינו שהם אינם יודעים על קיומן של פעילויות שונות. יתרה מזו, אף שהעירייה מסבסדת רבות מהפעילויות כדי לשמור על דמי השתתפות נמוכים מאוד, חלק מבני הנוער אינם מודעים לכך, ונמנעים לפנות בגלל החשש לדרישה לתשלום.

♦ **שימוש במגוון מסגרות למתן שירותי חינוך בלתי פורמלי ופעילות פנאי:** מערכת השירותים לחינוך בלתי פורמלי ופנאי בנצרת כוללת מסגרות מסוגים שונים, המופעלות על-ידי אגפים שונים בתוך העירייה (חינוך, רווחה, רשת המרכזים הקהילתיים), ואף על-ידי ארגונים ציבוריים וולונטריים אחרים. הממצאים הצביעו על כך, כי לשייכות הארגונית יש השלכות על דפוסי הפעולה, ועם זאת, לא ראינו סוג מסגרת שיש לה יתרון מובהק בכל התחומים שנבדקו. אלא, כלל המסגרות מתחברות יחד כדי לתרום להיווצרות מערכת מגוונת, עם אפשרות לענות על צרכים שונים של בני הנוער השונים.

29.3 המלצות לכיווני פעולה בתחומים נוספים

ההמלצות שהובאו עד כה מתייחסות לצורכי בני הנוער בשני תחומים מרכזיים בחייהם: לימודים וחינוך בלתי פורמלי ופנאי. מגוון שירותי קהילה אחרים מיועדים אף הם לענות על צורכי בני הנוער בתחומים שונים. להלן יובאו הצעות לכיווני פעולה, שמיועדים לשפר את ההתמודדות של כלל מערכת השירותים העירונית עם צורכי בני הנוער:

♦ **מתן תשומות טיפוליות מקצועיות לבני נוער בסיכון ובמצוקה.** ראינו, שרבים מבין בני הנוער דיווחו על התנהגויות סיכון, כמו השתתפות באלימות, שימוש באלכוהול, התחברות לקבוצות נוער המעודדות התנהגות מסוכנת, ועוד. מלבד תכניות מניעה שהוזכרו קודם לכן, יש צורך בפיתוח וביישום של שירותי תמיכה וטיפול מקצועיים, שמיועדים לסייע לבני נוער הנמצאים במצבי סיכון ומצוקה.

בני הנוער הנושרים מתאפיינים ברמה גבוהה במיוחד של אלימות (גם כתוקפים וגם כקורבנות), של הפגנת התנהגויות סיכון (הן שתייה מופרזת של אלכוהול והן מגע עם סמים), ושל התחברות לקבוצות חברים המעודדים פעילות זו. אין ספק, כי לקבוצה זו יש צרכים רבים במיוחד, הדורשים התערבות טיפולית מיוחדת.

♦ **התערבויות חינוכיות ביחס לנישואי קרובים.** אחד הנושאים המרכזיים העומדים על סדר היום החינוכי בעבודה עם בני נוער ערבים הוא נישואי קרובים. נושא זה עלול להוות בעיה בריאותית לילדים שייוולדו. הממצאים מצביעים על צורך בתכניות חינוכיות המיועדות להעלות את מודעות בני הנוער לנושא זה.

♦ **מתן תשומות בתחום המשפחה.** רבים מבני הנוער, ובמיוחד הבנות, מחזיקים באוריינטציה ערכית הדוגלת בערכים לא מסורתיים, כגון שוויון בין המינים, חופש פעולה ועוד. הדבר גורם, לעתים,

לחיוכים בין חלק מבני הנוער להוריהם. רצוי לייזום תכניות לקידום תקשורת יעילה בין הילדים להוריהם, ובמיוחד עם אבותיהם.

ממצא מעניין במיוחד, הוא הקושי הרב של הבנים הנושרים לשוחח עם אבותיהם. ייתכן כי ניתן לסייע לבני נוער אלה, אם בהתמודדותם עם הקשיים שהובילו לנשירה, ואם בהתמודדותם עם קשיים אחרים, באמצעות התערבויות המכוונות לשיפור היחסים ביניהם לבין הוריהם.

יש אחוז לא מבוטל של מקרים שבהם בעיות במשפחה, ובהן הצורך לסייע בפרנסה (אצל הבנים), או לסייע בבית (אצל הבנות), מכבידות על הילדים ומקשות על יכולתם להתמודד עם דרישות בית-הספר. פעילות למניעת נשירה צריכה גם לכלול התייחסות לבעיות המשפחתיות של בני הנוער, וכן סיוע לבני נוער בסיכון במישורים נוספים בחייהם, כדי שיוכלו להמשיך להתמיד בבית-הספר.

ממצאים נוספים מצביעים על שימוש די נרחב בשיטות ענישה גופניות בקרב משפחות התלמידים. רצוי לבחון את התופעה כדי שמערכת השירותים תוכל לפעול למניעת מקרים של אלימות הורים כלפי ילדיהם.

♦ **סיוע בתחום העבודה בשכר:** מרבית הנושרים עובדים בשכר, ולגבי חלקם קיים חשש של ניצול על-ידי מעבידיהם, משום שהיקף שעות העבודה המדווח על-ידם גדול בהרבה מהמותר על פי החוק. בניגוד לחוק, רק למחצית הנושרים שעובדים יש פנקס עבודה. יש צורך בהגברת הפיקוח על עבודת בני הנוער הנושרים, כדי למנוע מצבים העלולים להזיק לרווחתם.

בין הנושרים ישנם בני נוער שאינם עובדים למרות שהיו מעוניינים בכך, והיה רצוי להעמיד בשבילם עזרה בתחום זה, כדי שגם בני נוער שאינם "מחוברים" למקומות עבודה באמצעות המשפחה והסביבה הקרובה יוכלו למצוא עבודה. הצורך בעבודה משמעותי במיוחד לגבי הנושרים. בהיעדר עבודה הם נשארים בדרך כלל ללא עיסוק נורמטיבי ומשמעותי כלשהו, מצב המגביר את הסיכון להיווצרות התנהגויות סיכון, כגון שוטטות, ונדליזם, סמים ועוד.

גם בקרב בני הנוער שהם תלמידים בבתי-הספר יש גם עובדים בשכר, על-פי-רוב בהיקף שעות מצומצם למדי. אולם, למרות שרק מיעוט קטן מהתלמידים עובדים בשכר, מעל מחציתם הביעו עניין בכך. עבודה בשכר עשויה להעניק לבני הנוער הזדמנות לרכישת הרגלי עבודה ומיומנויות עבודה, עוד בטרם סיום הלימודים ויציאתם לשוק העבודה, וכן הזדמנות להרוויח כסף לצרכים אישיים. ייתכן מאוד, כי העובדה שיותר תלמידים היו רוצים לעבוד מאשר עושים זאת, משקפת מצב של חוסר היצע בשוק העבודה. עם זאת, נראה שיש מקום לפתח תכניות העשויות לסייע לתלמידים להשיג עבודה חלקית, לצד הלימודים, אם הם מעוניינים בכך.

הצורך בסיוע לבנות בתחום העבודה מהווה סוגייה מיוחדת. על אף שכמעט אף אחת מהבנות אינה עובדת בשכר, לא בקרב התלמידות ולא בקרב הנושרות, מרבית הבנות הביעו רצון לעבוד בשכר.

גורמים שונים מהווים מחסום לעבודת הבנות, בהם מצב ההיצע בשוק העבודה, והנורמות המקובלות ביחס לעבודת נערות מחוץ לבית. נראה, שעל אנשי המקצוע בשירותים לשקול כיצד צריך להתייחס לרצון הבנות לעבוד בשכר על אף המחסומים לכך, ואלה התערבויות או תכניות כדאי ליזום בנושא.

♦ **הגברת שביעות הרצון של בני הנוער מהעיר.** רווחתם האישית של בני הנוער מושפעת גם מרמת שביעות הרצון מהשכונה ומהעיר שבה הם חיים. ממצאי הסקרים הצביעו על צורך בפעולות להגברת תחושת הביטחון האישי בעיר, וכן להגברת תחושת השייכות של בני הנוער לעיר. יש צורך בפיתוח שירותים שיתרמו ללכידות החברתית של בני הנוער בעיר, אם כחלק מהמערך לחינוך בלתי פורמלי, ואם כחלק ממערך שירותים אחר.

29.4 תחילת יישום המלצות הדוח

בעקבות דיונים על הממצאים ועיון בדוחות ביניים שהופצו, ננקטו פעולות שונות על-ידי גורמים בעירייה וגורמים אחרים. למשל, בתחום השירותים לחינוך בלתי פורמלי ופנאי, נעשו צעדים משמעותיים להרחבת מערכת השירותים, והוקמו מספר מסגרות חדשות לבני נוער בעיר. הופנתה תשומת לב מיוחדת לצורכיהן של הבנות בפיתוח תכניות חדשות.

דוגמה נוספת לפעילות העירייה בעקבות ממצאי הדוח היא תכנית לגיבוש אסטרטגיה מערכתית להתמודדות עם האלימות בבתי-הספר. בתכנית מעורבים גורמים מקצועיים שונים הפועלים בעיר.

לממצאי המחקר יש משמעות גם ברמה הלאומית, מכיוון שזהו אחד המחקרים היחידים המעניק תמונה מקיפה על הצרכים של בני הנוער ביישוב: הן לומדים והן מנותקים. כך, למשל, נעשה שימוש רב בממצאי המחקר על צורכי בני הנוער הנושרים במסגרת דוח מחקר שהוזמן על-ידי הכנסת בעניין הנשירה מבית-הספר (כהן-נבות ואחרים, 2001), ובעבודת ועדת כנסת מיוחדת שהוקמה כדי לגבש המלצות להתמודדות יעילה יותר עם הנשירה.

מקורות

- אבו-עסבה, ח'. 2002. "חוסר קוהרנטיות במרכזיותו של הילד במשפחה ובבית-הספר הערבי". בתוך: **התמודדות בית-הספר הערבי מול האלימות בין התיאוריה למעשה**. אבו-עסבה, ח'. (עורך). הוצאת שפ"י משרד החינוך, גיוינט-מכון ברוקדייל, ירושלים.
- אבו עסבה, ח'. 1999. "נשירת תלמידים במערכת החינוך הערבית בישראל; תיאור מצב והצעות לטיפול". בתוך: **ילדים בישראל - על סף האלף הבא**. בן אריה, א.; ציונית, י. (עורכים). אשלים והמועצה הלאומית לשלום הילד, ירושלים.
- אבו-עסבה, ח'. 1997. **מערכת החינוך הערבית בישראל - מבנה ארגוני וחלופיות אפשריות**. מכון השלום למחקר, גבעת חביבה.
- אבו-עסבה, ח'. 1997. "מערכת החינוך הערבית - שנה לממשלה הנוכחית". בתוך: **מבט לאחור ומבט קדימה - שוויון ושילוב**. עמ' 21-23. עמותת סיכוי, ירושלים.
- אזרחי, י.; גל, ר. 1995. **תפיסות עולם ועמדות של תלמידים בבתי-ספר תיכוניים כלפי נושאי חברה, ביטחון ושלום**. מכון כרמל למחקרים חברתיים, זיכרון יעקב.
- אלחגי, מ. 1994. **מערכת החינוך הערבי בישראל: מגמות וסוגיות**. מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות, ירושלים.
- בן אריה, א.; ציונית, י. 2002. **ילדים בישראל, שנתון סטטיסטי 2000**. המועצה הלאומית לשלום הילד, ירושלים.
- בן אריה, א.; ציונית, י. 2000. **ילדים בישראל, שנתון סטטיסטי 1998**. המועצה הלאומית לשלום הילד, ירושלים.
- בן אריה, א.; ציונית, י. 1997. **ילדים בישראל, שנתון סטטיסטי 1997**. עמ' 85-86, המועצה הלאומית לשלום הילד, ירושלים.
- בנבנישתי, ר.; אסטור, ר.; זעירא, ע. 1998. **אלימות במערכת החינוך בישראל: דוח ממצאים מסכם**. הוצאת האוניברסיטה העברית בירושלים, בית-הספר לעבודה סוציאלית ע"ש פאול ברוואלד, ירושלים.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. 2002. **שנתון סטטיסטי לישראל, 2001**. ירושלים.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. 2001. **שנתון סטטיסטי לישראל, 2000**. ירושלים.
- הראל, י.; אלנבוגן-פרנקוביץ, ש.; מולכו, מ.; אבו-עסבה, ח'; חביב, ג'. 2002, **נוער בישראל: רווחה חברתית, בריאות והתנהגויות סיכון במבט בינלאומי - סיכום ממצאי המחקר השני (1998)**. פמ-02-54. גיוינט-מכון ברוקדייל, ירושלים.
- הראל, י.; קני, ד.; רהב, ג. 1997. **נוער בישראל: רווחה חברתית, בריאות והתנהגויות סיכון במבט בינלאומי**. פמ-97-47. אוניברסיטת בר-אילן וגיוינט-מכון ברוקדייל, ירושלים.
- חאג' יחיא, מ'. 1994. "המשפחה הערבית בישראל, ערכיה התרבותיים וזיקתם לעבודה סוציאלית". **חברה ורווחה י"ד** (3-4): 249-264.

חטאב, נ. 1997. אוריינטציות העתיד של בני הנוער בחברה הערבית בישראל: מאפיינים וגורמים. עבודת גמר לתואר שני במחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה חברתית, האוניברסיטה העברית, ירושלים.

כהן-נבות, מ. 2000. תכנית "סביבת החינוך החדשה" - תכנית לשינוי תפיסות חינוכיות למען קידום הישגים לימודיים: סיכום הערכת פרויקט בבתי-ספר תיכוניים בבאר שבע. דמ-2000-348. ג'וינט-מכון ברוקדייל, ירושלים.

כהן-נבות, מ.; אלנבוגן-פרנקוביץ, ש.; ריינפלד, ת. 2001. הנשירה הגלויה והסמויה בקרב בני נוער: דוח מחקר. דמ-01-381. מרכז המחקר והמידע של הכנסת וג'וינט-מכון ברוקדייל, המרכז לילדים ונוער, ירושלים.

לביא, ו. 1997. הבדלים במשאבים ובהישגים בחינוך הערבי בישראל. מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות, ירושלים.

ליפשיץ, ע. 1994. הערבים אזרחי ישראל ומדינת ישראל: תהליכי שוויון והשתלבות. תל אביב.

Halpern, R. 1992. "The Role of After-school Programs in the Lives of Inner-city Children: A study of the "Urban Youth Network"". *Child Welfare* 71(3):215-230.

Heath, S.B.; and McLaughlin, M.W. 1994. "The Best of Both Worlds: Connecting Schools and Community Youth Organizations for All-day, All-year Learning". *Educational Administration Quarterly* 30(3):278-300.

Kahane, R. 1997. *The Origins of Postmodern Youth: Informal Youth Movements in a Comparative Perspective*. Chap 2: "Toward a Theory of Informality". pp. 21-37, Walter de Gruyter, Berlin.

Morrow, V.M. 2000. "'Dirty Looks' and 'Trampy Places' in Young People's Accounts of Community and Neighbourhood: Implications for Health Inequalities". *Critical Public Health* 10(2):141-152.

Quinn, J. 1995. "Positive Effects of Participation in Youth Organizations". In: *Psychosocial Disturbances in Young People: Challenges for Prevention*. Rutter, M. (Ed.), pp. 274-304. New York, NY: Cambridge University Press.

Richman, J.; and Bowen, G. 1997. "School Failure: An Ecological-International-Developmental Perspective". In: *Risk and Resilience in Childhood*. Fraser, M.W. (ed.), pp. 95-116. NASW Press, New York.

Whalen, S.; and Wynn, J. 1995. "Enhancing Primary Services for Youth through an Infrastructure of Social Services". *Journal of Adolescent Research* 10(1):88-110.

Wynn, J. 1995. "Enhancing Social Services for Children, Youth and Families". *Public Welfare*. Fall. pp. 12-23.

נספח א: מקדמי רגרסיה לוגיסטית וטעויות תקן (בסוגריים) לניבוי השתתפות בחוגים בקרב התלמידים

השתתפות בחוגים		
Exp (b)	b (s.e)	
1.815	**-.596 (.172)	מין (בהשוואה לבנות) בנים
.528	**-.638 (.209)	שכבות כיתה (בהשוואה לכיתה ו') כיתה ט'
.554	**-.591 (.221)	כיתה י"א
.563	**-.574 (.185)	מספר אחים במשפחה (בהשוואה למשפחה שבה עד 3 אחים) משפחה שבה 4 אחים ויותר
.723	-.324 (.191)	מצב כלכלי סובייקטיבי (בהשוואה למצב טוב או טוב מאוד) מצב כלכלי ממוצע ומטה
1.355	.304 (.195)	השכלת אב (בהשוואה להשכלה תיכונית ומעלה) עד חטיבת ביניים (כולל)
.969	-.031 (.190)	בית-ספר (בהשוואה לבית-ספר פרטי) בית-ספר ציבורי
.347		Constant
.064		Pseudo R ²
588		N

** P<.01

נספח ב: רשימת המסגרות שנסקרו

מועדון אלחי אלגרבי	בית-ספר אלשרק
מועדון אלמגיד	בית-ספר סנט ג'וזף
מועדון אלשרק	בית-ספר אורט
מועדון ביר אבו אלגש	בית-ספר אלואספיה
מועדון ביר אלאמיר	בית-ספר אלזהרא
מועדון הוורדים	בית-ספר אלחיי אלגרבי
מועדון ליו	בית-ספר אלכסתל
מועדון סטודנטים ערבים	בית-ספר אלמגיד
מועדון שיכון הפועלים	בית-ספר אלמוטראן - סמינר סנט ג'וזף
מועדונית העיר העתיקה (2 מסגרות)	בית-ספר אלמוכלס
מועדונית משפחתית - השוק	בית-ספר אלסילזיאן
מועדונית משפחתית - שכונה מזרחית (1+2)	בית-ספר אלקלעה
מרכז היל"ה (2 מסגרות)	בית-ספר אלראזי
מרכז הצעירים (אלחדאת) האורתודוקסי	בית-ספר אנגליקני
מרכז התרבות	בית-ספר גובראן חליל גובראן
מרכז התרבות הצרפתי	בית-ספר חטיב אבן חלדון
מרכז טכנולוגי	בית-ספר חטיב אבן סינא
מרכז נערות העתיד	בית-ספר טרסנטה
מרכז פייס קהילתי	בית-ספר כרום נצרת
מרכז קהילתי אלפריר	בית-ספר להכשרה מקצועית
מרכז שכונה אלמסלאח - בית חם	בית-ספר לחרשים ואילמים
מרכז שכונה מזרחית - בית חם	בית-ספר לכדורגל
מרכז שכונת אלכרום - בית חם	בית-ספר מיי זיאדה
מרכז שכונת אלפאכורה	בית-ספר מפת"ן
משלב - הסתדרות	בית-ספר עומר בן אלחטאב
נוער אומר "לא לסמים"	בית-ספר עמל נצרת
נוער עובד ולומד	בית-ספר פפטיסטי
נזירות אלסלזיאן	בית-ספר קהילתי אבן עאמר
עמותת תרבות (ספוריה)	בית-ספר תיכון הגליל העירוני
צופים אלסדאקה	היחידה לקידום נוער
צופים לטינים	המוסד הגבוה לאומנויות וכתובה
צופים מארנים	הנוער הקומוניסטי
צופים קתולים	הפועל נצרת
צעירי חד"ש	הצופים האורתודוקסים
קתדרה עממית	הצופים המוסלמים
רוטרי אקט	י.מ.ק.א.
רשת מרכזים קהילתיים	מוסד תופיק זיאד